

1898

ԹԻԻ Ե. ՄԱՅԻՍ

ՆՐԵՍՆԵՍԻՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ

ՄԱՅԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՅ Ս.Ի.ԶՄԻՆԻՆԻ

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

1. Քաղուածք ի կոնդակաց Վեհ. Հայրապետի	179
2. Քաղուածք Սինոդի Օրագրութիւններից	“ ”

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

3. Մի կալ հակառակ չարին	180
4. “Պատարագ” բառին ծագումը . . . Մ. Լ. Դամեան.	183
5. Նոյսական խնդիրների վերաբերեալ մի քանի հարցեր .	186
6. Սաւոնարոլա Ս. Կ.	187
7. ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.	
Օրթոդոքս և Բողոքական եկեղեցիներ	193
ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ	
8. Ըստուածաբաններ պէտք են Կ. Վ.	199
9. ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ	204
10. Տփխիսի թեմ	207
11. ՏԱՃԿԱՀԱՅՔ.	207

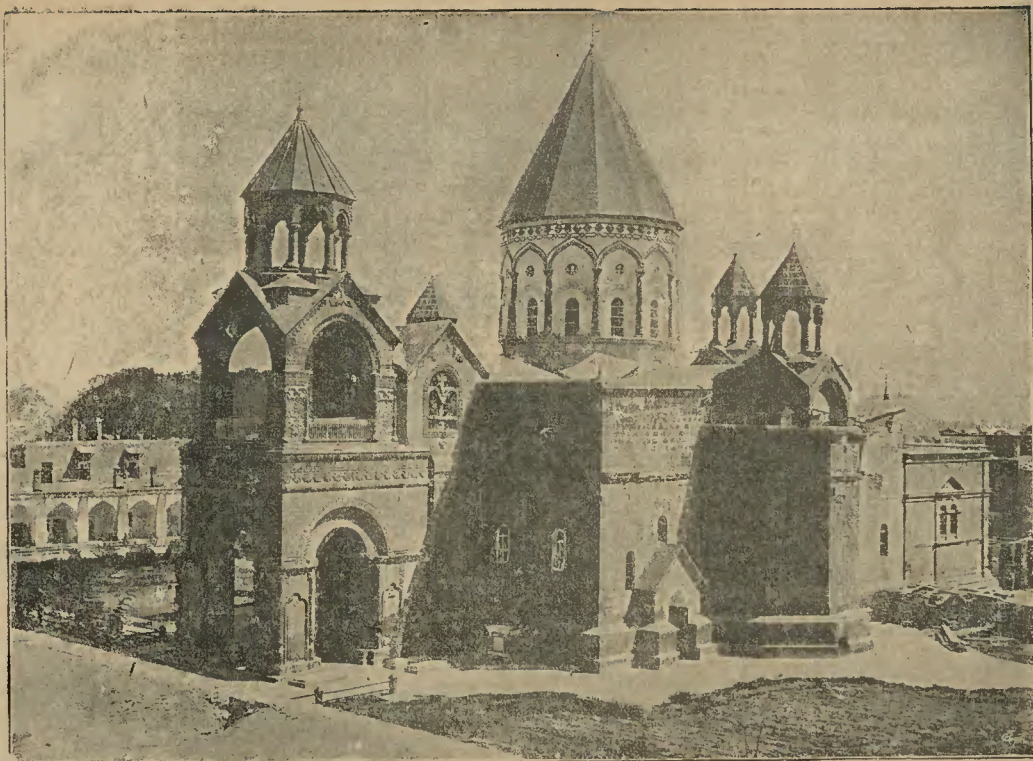
ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

12. Թերուսումնութիւն Ս. Մ.	210
ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼՔ.	
Գրախօսութիւն Մ. Վարդ.	222
Ստացուած գրքեր	228

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ.

Նոր Հարականներ Ս. Վ.	229
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	
Բովանդակութիւնք աղգ. հանդիսից.	

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԵՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷՋՄԻԱՆՆԻ.

ՌՅԽԶ. ԼԱ. ՏԵՐԻ

ՀԱՄԱՐ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՄԱՅԻՍ 1898 Թ.

ՀՐԱՄԱՆԱԽ

Տ. Տ. ՄԿՐՏԶԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՂԱՐՇԱԴԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐԲՈՅ ԷՋՄԻԱՆՆԻ
1898

Дозволено цензурою 1 Мая 1898 г. г. Тифлисъ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԻԱԺԻՆ.

ՔԱՂՈՒԱԾՔ Ի ԿՈՆԳՐԵՍՍ ՎԵՋՔՈՒ ՀԱՅՐԵՊԵՏԻ.

Կոնգրակ յանուն Գեր. Տէր Մակար եպիսկոպոսի վասն ձեռնադրութեան չորից ընծայելոց թեմին Երեւանայ. թ. 381:

— Յանուն Հեռ. քահանայի Իգգիր աւանի որով շնորհեցաւ նմա լանջախաչ քահանայական. թ. 388:

— Յանուն Զահանայի, Երեցփոխանաց ե ժողովրդեան Բագու քաղաքի որով յայտնի առաքումն Տ. Դարեգին վարդապետի Յովսեփեան առ ի քարոզել ե մխիթարել զբնակիչս տեղւոյն յընթացս զառկական աւուրց. թ. 391:

— Յանուն Սինօղի որով արձակի Տ. Սահակ վարդապետ Ամասունի ի պաշտամանէ փոխ վանահայրութեան վանից Շողակաթի ե պատուիրի Սինօղին կարգել զայլ ոք առ ժամանակեայ ի տեղի նորին. թ. 402:

— Յանուն Ամեն. Պատրիարքին Կ. Պօլսոյ Տ. Մաղաքիա Արքեպիսկոպոսի զխնդրոյ պսակի Յակոբայ Շահինեան Զմիւռնացւոյ. թ. 424:

— Յանուն Գեր. Տ. Փոխ. թեմակ. Երեւանայ Երեսէս Արքեպիսկոպոսի վասն ծխոց հանգուցեալ Կոստանդին քահանայի Կոստանեան. թ. 465:

— Յանուն Մեսրոբ քահանայի Գէօնջեան ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ Աղէքսանդրապօլ քաղաքի որով շնորհեցաւ նմա իրաւունք կրելոյ զկամրաւկայ. թ. 478:

— Յանուն Կարապետ քահանայի Տ. Յարութիւնեան յիշեալ եկեղեցւոյ որով շնորհեցան նմա իրաւունք լանջախաչ կրելոյ. թ. 479:

— Յանուն Գալուստ քահանայի Ղփչախ զեղջի որով շնորհեցան նմա իրաւունք լանջախաչի. թ. 480:

— Յանուն Աղէքսանդր քահանայի Երանլար զեղջի որով շնորհեցան նմա իրաւունք լանջախաչ կրելոյ. թ. 481: (Չորեքին սոքա պարզեւտրեցան ըստ վկայութեան Գեր. Փոխ. թեմակ. Երեւանայ Տ. Երեսէս Արքեպիսկոպոսի).

ՔԱՂՈՒԱԾՔ ՍԻՆՕԳԻՒՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՑ.

13 մարտի. Վեհափառ Հայրապետի սրբատառ կոնդակի համաձայն Սինօղը Տ. Վահրամ վարդ. Սլիւնուն կարգեց ս. Գեղարդայ վանքի վանահայր:

— Սինօղը լսելով Վրաստանի ե Իմերէթի թեմի Կոնսիստորիայի թ. թ. 1375, 1786, 2111 ե 4600 յայտարարութիւնները՝ վճռեց. նախ՝ Ղազար գաւառի Գօշափանք գիւղի Աւետիս քահանայ Աւետիսեանին ուղարկել Սեանի անապատը ապաշխարելու, որովհետեւ նա Սինօղի հրամանով դադարեցրած լինելով քահանայադրութիւնից, այնու ամենայնիւ դեռ շարունակում է իւր անկարգութիւնները կատարելով հաս ե չհաս պսակներ ե իւրացնելով աթոռահաս արդիւնքը: Յայտնել Տփլիսի Կոնսիստորիային, որ փութով ի կատար ածէ այս վճիռը ե յայտնի ի դիտութիւն Տփլիսի Նահանգապետին: Երկրորդ՝ այդ քահանայի կատարած միւս զեղծումների համար քննութիւն նշանակել ե հետեանքը յայտնել Սինօղին: Երրորդ՝ նորա կատարած ամեն մի պսակի համար քահանայական արդիւնքներից կտրել առանձնական ուրբի իրը Աթոռահաս:

18-ն Մարտի. Գեղըլու գիւղացի Յուդիթ

Սիմէօնեան Պարոն—Վարդանեանը խնդրազր-
բով դիմելով Սինօզին՝ յայտնում է իւր ա-
մուսին Սաչատուր Մարտիրոսեան Օգոյեանի
անյայտանալը և կրկին ամուսնանալու իրա-
ւունք է խնդրում։ Սինօզը վճռեց. Սենա-
թական լրագրում յայտարարել Սաչատուր
Մարտիրոսեան Օգոյեանի անյայտանալու մա-
սին և, եթէ վեց ամսուայ ընթացքում չի-
մացուի նորա որտեղ լինելը, այդ ժամանակ
միայն իրաւունք տալ նորա կին Յուլիթ Պա-
րոն—Վարդանեանին մտանել ի նոր ամուս-
նութիւն։

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱԺԻՆ

Մ'ի ԿԱԼ ՀԱԿԱՌԱՅԻ ԶԱՐԻՆ։

«Լուսաւոյ գի տապաւ. ահի ընդ տիւսն եւ
ասաւն ընդ տաւաւն։ Այլ ես տեսն ձեզ՝ մի կալ
հախաւս չարիւն. այլ երե ո՛ր ածիցե տպաւ յայ
ծնօս քո՝ դարձն նմա եւ քիւսն. եւ որ կամիցի ո՛ր
դասել եւ առնող զշապիկս քո, քնդ ի նա եւ դրան-
կոն քո. եւ որ տարապարհակ վարիցե գնդ մղոն մի,
երբ ընդ նմա եւ երկուս։»

Մատ. Ե. 38—41

ԱՀԱ մէկն ևս ս. Աւետարանի այն
խօսքերից, որոնք ամէնից շատ բերնէ
բերան են անցնում և ամէնից քիչ հասկա-
ցուում։—Սխալ է հասկացուում նախ Հին
Կտակարանի այն պատուէրը, որ Երկնաւոր
Վարդապետը բացատրում է այստեղ և լրա-
ցնում։ Ելից զբեր մէջ է այդ պատուէրը (Դ.
24), ուր ոչ թէ մարդոց բարոյական պար-
տականութիւններն են որոշուած, այլ օրէնք
է արուած՝ մի չափ է սահմանուած, որի
համաձայն Դարայէլացիք դատաստանի պէտք
է ենթարկէին և պատիժ տային յանցագոր-
ծին։ Օրէնստուն չի ասում հարկաւ զրկանք
կրողին. Դու պարտաւոր ես քո աչքը հա-
նողի աչքը հանել՝ ասամ հանողի ատամը.
այլ թէ իրաւունք ունիս այդպիսի արդար
հատուցում պահանջելու՝ աչքի փոխարէն
աչք, ատամի փոխարէն ատամ, և ոչ աւելի։
Դորանով նա ոչ թէ բացարձակ ազատութիւն

է տալիս վրիժառութեան զգացման, որ չափ
ու սահման չունի և թելադրում է յաճախ մի
ատամի փոխարէն ընկերի կեանքը խելի նորա
ամբողջ տունը կործանել. այլ ընդհակառակն
սահմանափակում և, կարելի է ասել, բոլորովին
խափանում է այն. փոխանակ անմիջապէս բա-
ւականութիւն որոնելու վիրաւորուած կրքերի
համար, նա պատուիրում է դատաստանի
դիմել և այդտեղ օրէնքի համաձայն հատու-
ցումն ընդունել։ Այնուամենայնիւ մի բարո-
յական պարտականութիւն գնում է Նա բայց
ոչ թէ զրկուողի այլ զրկողի և հետեւապէս
բոլոր մարդոց վերայ. մէկին զրկանք հասցնե-
լիս մտածել իւրաքանչիւր անգամ թէ նա
իրաւունք ունի արդար հատուցումն պահան-
ջելու, և Աստուած, իւր տուած օրէնքի մի-
ջոցաւ վաւերացնելով այդ իրաւունքը՝ ապա-
հովում և անձեռնմխելի է դարձնում բոլոր
մարդոց կեանքն ու ստացուածքը, այնպէս որ
զրկանք հասցնողը ուղղակի Նորա հետ գործ
ունի. զրկեալը եթէ ուրիշ ոչ մի միջոց իսկ
չունենայ հատուցումն պահանջելու՝ յամե-
նայն դէպս Նորան դիմել և Նորա միջոցաւ
հատուցումն գտնել կարող է։

Քրիստոս զրկեալին է ուղղում իւր խօս-
քը. Նա մի նոր օրէնք չէ տալիս, որի հա-
մաձայն կատարուած յանցանքը դատել պէտք
է, այլ բարոյական կեանքի մի նոր սկզբունք,
որին համապատասխան պէտք է լինի մեր վե-
րաբերումը դէպի յանցագործը։ Օրէնքն ար-
տաքին ինչ է և բաւականութիւն է գտնում
երբ իւր պահանջները արտաքին ճշգրութեամբ
տառացի կերպով կատարուած են. բարոյական
սկզբունքը ներքին է, մեր ներքին բարոյական
աշխարհի մէջ է գործ դրուում որպէս զի մեր
վերաբերումը համաձայն լինի նորան, հար-
կաւոր է որ նախ նորա համաձայն ներքին
զգացումն ունենանք։ Այս պատճառաւ ար-
դարութեան օրէնքն ամենեւին իւր տեղից չի
շարժում, երբ Քրիստոս բարոյական պարտա-
կանութիւն է գնում մեր առաջ՝ չհակառա-
կել չարին, չարը չարով՝ զրկանքը զրկանքով
չհատուցանել, այլ բարութեամբ խափանել
չարը։—Ի՞նչ զգացումն է մեզ ստիպում հա-
կառակել չարին կամ մեզ հասցրած զրկանքի
փոխարէն հատուցումն պահանջել. արդե՞օք

արդարութեան զգացումը, ոչ՝ կասէ անշուշտ իւրաքանչիւր որ իւր սրտում արդարութեան զգացմամբ կարող ենք առաջնորդուիլ մենք այն դէպքում միայն, երբ հարցն ուրիշի մասին է, երբ մեր ընկերոջ զրկուած, հարստահարուած ենք տեսնում, և մի ձայն մեր ներսից բողբոջում է դորա դէմ՝ պահանջում որ չարիքը վերանայ մէջ տեղից և արդարութիւնը վերականգնի. այդպիսի զգացումը սուրբ է և գովելի՝ Արդարադատ Աստուծոյ թերադրած: Բայց երբ զրկուածը մենք ինքնեք ենք՝ այն ժամանակ սովորաբար եսն է խօսում մեր մէջ. մենք հատուցումն ենք պահանջում ոչ թէ նորա համար, որ Աստուծոյ օրէնքը կատարուած լինի, այլ որ մեր վիրաւորուած անձնասիրութիւնը գոհացում գտնէ, մինչ այդ զգացումը գոյութիւն պէտք է չունենայ այնտեղ, ուր Քրիստոսի աւետարանն է իշխում, ուր վերացուած է իմի և քոնի խտրութիւնը:

«Մի՛ կալ հակառակ չարին» — չարի ոյժն արդէն հակառակութեան մէջ է. մարդիկ նպաստում են նորա զօրանալուն՝ չար զգացումներին սնունդ տալով, չարի դէմ նոր չարիք գնելով և այսպէս չարը չարի վերայ բարդելով. այն ինչ, եթէ նա ինքն իրեն մնայ և ընդդիմութիւն չգտնէ, իբրև անբովանդակ և բացասական զօրութիւն՝ պէտք է անհրաժեշտաբար իւր նշանակութիւնը կորցնէ և ի չիք դառնայ: — Ի՞նչ աւելի մեծ չարիք, աւելի մեծ զրկանք՝ պատուաւոր, ինքնաձանաչ, բարոյական մարդու համար, քան պատուի դէմ կրած վիրաւորանքը. ողորմելի է այն անձը, որ չի գերադասում ստացուածքից զրկուել, ամեն տեսակ արտաքին ճնշումներ և նեղութիւններ կրել՝ քան եթէ մի ապտակ աջ ծնօտի վերայ: Մեզ հայրիս մեղադրում են ազգովին, թէ մենք այդպիսի ողորմելի արարածներ ենք՝ մի կտոր հացի մի կոպէկ դրամի համար թոյլ ենք տալիս ամեն նախատինք և անարգանք հասցնել մեզ, երանի՜ որչափ կարելի է շատ լինէին ազգի մէջ անհատներ, որոնք նոյն իսկ կեանքի գնով նպաստէին այդ վատ անունը վերացնելու. այդպիսիներն իրաւամբ ազգի պարծանք կլինէին: Եւ սակայն անհեթեթ խօսք

է միթէ Փրկչի ասածը՝ Աջ ծնօտիդ ապտակ խփողին ձախը դարձրու: — Եղբայրասպան Կայինի թոռան թոռ Ղամէքից սկսած մինչև այժմ անթիւ մարդիկ են գտնուել, որոնք իրենց հասցրած ամեն մի վիրաւորանքի փոխարէն եօթանասնեկին եօթն հատուցել են, և միայն մէկն է եղել, որ «դարձուցեալ զերեսս իւր անարգեցաւ, և ոչինչ համարեցաւ»: Բայց բոլոր այն պատուախնդիրները անցել գնացել են, և նոցա պաշտպանած պատիւը հոգ ու մօխիւր է դարձել, մինչ անմոռն Մնարգեալը տիրական անուամբ և պատուով ճոխացած՝ անանց և անսահման փառքի բարձրութեան վերայ կանգնած է, և Նորա առաջ ծուկն են խոնարհում երկնաւորներն ու երկրաւորներն ու սանդարամետականները: Համեմատեցէք Նորան նոյն իսկ Դուր անարգանաց ժամում Դուր վերայ դատաւոր նստած Պիղատոսի հետ, որ պարծենում էր թէ իշխանութիւն ունի արձակել Նորան կամ դատապարտել: Այդ ազնուական հռովմայեցին սուր կքաշէր անշուշտ ոչ միայն ապտակի, այլև ամենաթեթեւ անպատուութեան համար, եթէ անպատուոյն ինքնակալ Օգոստոսի մօտիկ ազգականն իսկ լինէր. բայց նա վախեցաւ և տեղի տուաւ իւր համար յանապիս արհամարհելի հրէայ ամբօխի առաջ՝ անպատուութիւն չհամարեց իւր արդար ճանաչած մարդուն յակամայից մահուան դատապարտել: Այդպէս են հասկանում և այդպէս պաշտպանում ազնուական մարդիկ իրենց պատիւը. ու Աւետարանի աշակերտներն այլ կերպ պէտք է հասկանան:

Հաւ մտածենք. միթէ մեր պատիւը վերականգնած է լինում յիրաւի, երբ անպատուութիւն ենք հասցնում ուրիշին. Նայ որ քեզ անպատուեց՝ անզգայ և անխիղճ մէկն է գուցէ. ինչպէ՞ս պէտք է յանձն առնես անպատուել նորան դու, որ կենդանի բարոյական զգացումն ունիս և խորապէս զգում ես ամենաթեթեւ անարդանքն անդամ միթէ բարոյական զգացումը չէ ասում՝ ինչ որ չես կամենում քեզ անեն, դու ևս ուրիշին մի՛ արա. լաւ է երկու և երկուստան անգամ անարդանք ու զրկանք կրել՝ քան մի անգամ ուրիշին անարգել և զրկել: — Ով տար-

բերութիւն չի գտնում այսպէս խորհողի և այսպէս վարուողի և այն անամօթի մէջ, որ ժողովրդական ասացուածքի համաձայն՝ երեսին լծքում ես, ասում է, անձրեւ է դալիս— նա զուրկ է, կնշանակէ, դեռ բոլորովին բարոյական գիտակցութիւնից, նորա համար տարուական պատուէրը նոյն է թէ մարդարիտը խողբրի առաջ ձգած: Քրիստոս այդպիսիների հետ չէ խօսում, այլ նոցա հետ, որոնք ձրգտում են իրենց կատարեալ Հօր արժանի որդիներ լինելու և պէտք է իմանան, թէ ինչպէս իւր անսահման բարութիւնը ցոյց տուաւ Նա՝ մարդոց կողմից ապերախսութիւն միայն և ամեն տեսակ անարգանք տեսնելուց յետոյ, ամենամեծ զոհաբերութիւնն անելով, և այսպէս չարը բարեաւ յաղթելով՝ գծելով և մեզ համար ընդ միշտ բարւոյ յաղթութեան ճանապարհը:

Աններելի թեթևամտութիւն է ուրեմն մեր ներկայ սերունդի մէջ շատ յաճախ գործածուող այն դարձուածք, թէ «Ես մոգսիսական եմ անկն ընդ ականի՝ օրէնքին եմ հետեւում»: Մոգսէս այդ օրէնքով վրիժառութեան զգացումը չէ նուիրագործել, ինչպէս ասացինք, այլ արդար գաղափարների սահմանն է որոշել, իսկ Քրիստոս, նպատակ գնելով գաղափարների կարիքը բոլորովին վերացնել մէջտեղից՝ պատուոյ և ինքնաձանաչութեան զգացումը մեր մէջ խեղդել ու ոչնչացնել չի կամեցել, այլ այնչափ զարգացնել, նրբացնել ու բարձրացնել, որ մենք ընդունակ լինինք մեր նմն ուրանալու, մի ուրիշ՝ եղբայրական սիրոյ կապով բոլոր նուիրել խափանող և ի մի ամփոփող, ընդհանուր բարոյական վսեմ նախաշնչելու, և նորա պատիւը պաշտպանելու: Այս տեսակէտից մեր կրած խաղաղանչիւր անարգանքն ու զրկանքը մի չարիք է, որի վնասը միայն մեզ չէ հասնում, այլ և գործողին, այն նոյն իսկ բոլոր մեր շրջապատողներին, ուստի և ուղղել կարելի է այն ոչ թէ հատուցմամբ մի նոր վնաս յառաջ բերելով, այլ եղածը սիրով ու բարութեամբ ծածկելով:

Սէր և բարութիւն գործ դրած չենք լինի անշուշտ, եթէ աւետարանի խօսքերը տառացի ճշգրտութեամբ կատարենք, առանց նոցա իմաստի խորքը թափանցելու. կրկնում ենք՝

Քրիստոս օրէնքներ չէ տուել, որ տառացի ճշգրտութեամբ կատարել հարկ լինի, այլ սկզբունքներ՝ բարոյական գաղափարներ, որ հոգւով և ճշմարտութեամբ ըմբռնել պէտք է, և ոչ միայն գործել, այլ նաև զգալ ու շարժել նոցա համաձայն: Մի երեսիդ ապտակ խփողին միւսը դարձրու, ասաց Նա. իսկ երբ քահանայապետի ծառան ապտակեց Նորան՝ միւսը չդարձրեց, այլ բողոքեց այդ անզգամութեան դէմ: այդտեղ կանգնած էր Նա իբրեւ մի անպաշտպան կալանաւոր, որին իւրաքանչիւր որ իրաւունք էր համարում խրվել՝ դարձնել երեսը թէ չդարձնել, միեւնոյն էր, բայց որ Նա կարող էր երկնքից հրեշտակների գնտեր իջնցնել իրեն պաշտպանելու, իրեն անարգողներին, չարչարողներին, խաչողներին պատժելու՝ և չարաւ, այդ էր ահա սկզբունքի իսկական գործադրութիւնը, այդ և չարը բարւով հատուցանելու յաւիտենական նախագաղափար մեզ համար: Մեզ հարկաւոր է միայն ունենալ այն ոգին, որ այդպէս վարուել է թելադրում, ապա զգուար չի լինի իւրաքանչիւր մասնաւոր դէպքում որոշել, թէ ինչպէս վարուինք: Մեր գործը պէտք է ինքնաբերաբար բղխէ մեր ներքին զգացումից, և ոչ մեքենական հետեւողութիւն լինի մի արտաքին հրամանի. իսկ մեր ներքին զգացումը բարի պէտք է լինի՝ ինչպէս մեր, այնպէս և մեր շրջապատողների կեանքը բարեկաւելու ու քաղցրացնելու բարոյական գիտակցութիւնից յառաջ եկած, ոչ թէ եսական ձգտումներից:

«Եւ նա որ քեզ դէմ դատ բանալ և շապկիդ առնել կամենում է, թող իրեն բաժկոնդ ևս».— երեւակայել պէտք է՝ որչափ դառնութիւն, որչափ չարիք կվերանար աշխարհից, եթէ այս սկզբունքը գոնէ կիսով չափ իրագործուէր: «Եւ Նա որ քեզ ստիպում է մի մոյն տեղ վազել, գնա հետը երկու մղոն».— վե՛ճ ու կռիւ, պատերազմ և արիւնհեղութիւն ինչպիսի անխորհուրդ բաներ պէտք է դառնային, եթէ մարդիկ այս վսեմ պատուիրանի խորհուրդն ըմբռնել և ըստ այնմ շարժուել կարողանային: Մի շապկի մի կտոր դատարկ հոգ չէ՞ յաճախ պատճառ, որ մարդիկ տաննակ տարիներով դատարանի դռներից չեն հեռանում՝ ստացուածք, առողջութիւն:

պատիւ, ամեն ինչ կորցնում են և ստիպում ուրիշներին ևս կորցնել նոյնը. վէճերն և կռիւները մեծ մասամբ նորանից չեն յառաջանում: որ կռուող կողմերից ոչ մէկը միւսին մի քայլ տեղի տալ չէ կամենում:—Յայտնի է այն ճգնաւորի պատմութիւնը, որ հասկանալ չէր կարող, թէ ինչիցն է կռիւ և պատերազմ լինում աշխարհի մէջ: Ընկերը մէջտեղ դրաւ մի փետաթ, որ իւրաքանչիւրը իւր կողմը պէտք է քաշէր և պնդէր թէ իւրն է. այն ժամանակ հասկանալի պէտք է դառնար կռուի պատճառը. մի քանի անգամ քաշեցին, բայց միամիտ ճգնաւորը շուտով տեղի տուաւ՝ «քոնն է, թո՛ղ քոնը լինի», ասելով. փորձը կրկնեցին ու երեքկնեցին, և հետեանքը նոյնն եղաւ՝ ճգնաւորը չկարողացաւ այնուամենայնիւ հասկանալ կռուի պատճառը:—Եւ մեզ ամէնիս համար անհասկանալի և օտարոտի կլինէին հակառակութիւն, վէճ, բանսարկութիւն, խռովութիւն, նախանձ, թշնամութիւն՝ դատ և պատերազմ, եթէ այդ ճգնաւորի միամտութիւնն ունենայինք՝ Տիրոջ ցանկացած աղաւնոյ միամտութիւնը, առանց այս աշխարհի մէջ ապրողների համար անհրաժեշտ օձի խորամանկութիւնից զուրկ լինելու:

„ՊԱՏԱՐԱԳ“ ԲԱՌԻՆ ԾԱԴՈՒՄԸ

Պատարագ բառը զանազան նշանակութեամբ գործածուած է ի ս. Գիրս:

Նախ՝ կը նշանակէ զենլի կենդանի, զոհ, յունարէն թիւսիւս. զոր օր. «Չուեաց իսրայէլ, և եկն ի ջրհորն Երզման, և մատոյց պատարագ Աստուծոյ»:

Երկրորդ՝ նուէր, ձօն. յունարէն բրօսֆօրա. զոր օր. «Ընդ զոհս և ընդ պատարազըս ոչ հաճեցար». Սաղմ. ԼԹ. 7. — «Ո՛չ ողջակեզք և ոչ զոհք և ոչ պատարագք». Դան. Գ. 38:

Երրորդ՝ տուրք յունարէն դօրօն և ամենայն ընծայ որ կը մատուցուի Աստուծոյ

կամ մեծի ումեք, նաև Կաշառք. զոր օր. «Հայեցաւ Աստուած յԱբէլ և ի պատարագս նորա». Ծննդ. Դ. 4:—«Մատուցին նմա պատարագս՝ ոսկի կնդրուկ և զմուռս». Մատթ. Բ. 11:—«Տարայք առնն պատարագս՝ ռետին և մեղր և խունկս». Ծնն. ԽԳ. 11:—«Ընծայս և պատարագս տանել միմեանց». Յայտ. ԺԱ. 10:

Իսկ ի նոր օրէնս՝ Քահանայադործութիւն ս. մարմնոյ և արեանն Բրիստոսի, զոր օրինակ. «Պատարագ Բրիստոս մատչի դառն Աստուծոյ». Խորհրդատետր:—«Ընկալ հայր սուրբ մարգասէր, զպատարագս»: «Պատարագաւ հօր ի հոտ անուշից զմարմինդ առ ի մէնջ». Խորհրդատետր:

Պատարագի խորհուրդն երեք մաս կը բաժնուի՝ նուիրումն, սրբացուցումն և ճաշակումն. (Յայտնութիւն Աստուածգիտութեան երես292): Ջարդիս ևս ընծայ կը նշանակէ Նուիրման պահուն. զոր օրինակ «Պատարագ կոչի ընծայ». Խոսրվ. պտրգ:—«Այլ արժանի արա՛ մատուցանել քեզ զընծայս յինէն ի մեղուցեալ և յանարժան ծառայէն քումմէ». Խորհրտր: «Ընկալ առ ի մէնջ զառաջադրութիւնս զայս». այսինքն զընծայս. Խորհրդատետր: «Վասն այսորիկ տամ քեզ նուէր նախ զհացս և զգինիս խորհրդով միածնիդ քո չարչարանաց». Մեկն. Պատ. Լմբ. էջ 83:—«Եւ ընծայքն վերաբերին ի սեղանն». Խորհրդատետր:

Նոր Կտ. ի պատարագին օտուերքն էին հնումն.

1. Աբէլի, Նոյի և Աբրահամու զոհերը. «Եւ իբր Տէր ամենեցուն այսմ սպասաւորութեան՝ և անարիւն զենման՝ զքահանայութիւն աւանդեցեր մեզ». Խորհրդատետր:

2. Մեքքիսեդեկի հացն ու զինին. «Եւ Մեքքիսեդեկ արքայ Սաղեմայ եհան հաց և զինի .. քանզի քահանայ էր Աստուծոյ Բարձրելոյ». Ծնդ. ԺԴ. 18:—«Ձի Տէրն մեր փոխարկեաց զհացն ի մարմին իւր և զգինին ի յարիւն, և զնոյն առնել հրամայեաց աշակերտաց՝ առ ի լինել խորհուրդ եկեղեցւոյ. պարտ է զիտել, զի այս սուրբ խորհուրդ հաղորդութեան, ոչ միայն է խորհուրդ՝ որպէս այլ խորհուրդք եկեղեցւոյ, այլ նաև

Լ. զոհ հացի և զինւոյ՝ որ գերադանցաբար պարունակէ զամենայն զոհս և զպատարագս Հնոյ օրինի։ Վասն զի որպէս գրի Եբր. Ե. 6. Բրիստոս ասի քահանայ ըստ կարգին Մեղքիսդ եկի՝ որ մատուց զհաց և զզինի և ոչ ըստ կարգին Ահարոնի՝ որ մատուցանէր զանասունս»։ Մատթ. մեկնիչ. երես 741 Ե.։

3. Բաղարջակերք կից պատէքի տօնին, յորում ուտէին հաց անխմոր. «Զիօթն օր բողարջ ուտիցէք, յառաջնմէ իսկ օրէ անտի անհետ առնիջիք զխմոր ի տանց ձերոց, ամենայն օր ուտիցէ խմորեալ՝ ստատկեցի անձն այն յիսրայելէ»։ Եւր. ԺԲ. 15։

4. Հաց Առաջադրութեան կամ Առաջադրութեան, կամ Երեսաց. «Եւ հացքն առաջադրութեան ի վերայ սուրբ Սեղանոյն»։ Բ. Մն. ԺԳ. 11։

Բրիստոս ճիշդ անխմոր հացին օրը կատարեց այդ խորհուրդը, ուստի պէտք է անխմոր և մասնաւոր հացով մը ընենք, և ճիշդն ալ այնպէս է. վասն զի հինը նորոյն ստուերն է, ստուերն ալ իւր ձեւը իրին ձեւին մօտ կառնու, Եբրեւս Ծնորհալոյն ըսածին համեմատ. «Ընդ բաղարջին՝ հաց անխմոր, ետ զմարմին իւր զերկնաւոր»։ համ. Ա. Կորնթ. Ե. 7։ Այսպէս և բացայայտ զրուած է ի ս. Դիրս. «Բողարջ հացիւ մատուցէ զպատարագն իւր ի վերայ զոհին փրկութեան»։ Ղուտ. Ե. 13։ Ուստի մեր եկեղեցին կը կատարէ բողարջ հացիւ. «Հաց պատարագին անխմոր պարտ է լինել, ըստ աւանդելոյ սրբոյ Լուսաւորչին»։ Ը. Կանոն Ծօնանու իմաստասիրի և Կարնոյ ժողովոյն։— «Արժան է և զհացն անխմոր հանել ի սուրբ սեղանն»։ Առնաբաւնութիւն Ծօնանու իմաստասիրի։ «Մի՛ խնկեացես ի վերայ խմորոյ արիւն։ Ասէ, ոչ խնկեացես, փոխանակ ասելոյ՝ թէ ոչ մատուցես արիւն ընդ հացի խմորելոյ, այլ ընդ բողարջի»։ Մեկն. Եւր. Կիւրղի Աղէքսանդրացոյն։ «Առ Երեսու հաց, օրհնեաց և երեկ»։ Մատթ. ԻԶ. 26. հաց կոչէ ոչ զի էր խմորեալ, և այնու ասիւր հաց, այլ զի էր ցորենոյ, որ թէ խմորեալ իցէ՝ և թէ անխմոր՝ ասի հաց»։ Մեկն. Մատթէի երես 724։ Ինչպէս մենք ալ Նշխարը, որ բողարջ է, կը կոչենք հաց. «Դեղ թողութեան մեղաց պարզեւեա ճաշակո-

յաց զհացս զոյս և զզինի»։ Խորհրդատետր։ «Զոր օրհնութիւն կամ զոր զոհութիւն ի վերայ հացիս և բաժակիս ասացուք»։ անդ։ Նոյն ինքն Բրիստոս է որ հաց կըսուի. «Դառն և Երկնաւոր հաց»։ անդ։— «Հաց կենաց բաշխիս ի մեզ»։ Ժամագիրք։— «Ով որ վասն մեր հաց եղեր»։ Լմբ.։

Յոյնք պատարագի խորհուրդին կատարումը Լիտուրգիա կըսեն, որ կը նշանակէ պաշտօն և է համաձայն ս. Դրոց. «Մինչդեռ ի պաշտաման տեսուն կային, Գործ. ԺԳ. 2։— «Եւ ամենայն քահանայապետ կայ հանապազորդ ի պաշտաման, և զնոյն պատարագս մատուցանէ բազում անգամ»։ Եւր. Ժ. 11։ Բողոքականք կոչեցին ընթրիք Տէրունական, քանզի վերջին խորհրդաւոր ընթրիքէն ետքը հաստատուեցաւ այս խորհուրդը, ինչպէս կըսէ Ծնորհալին. «Եւր. զօրհնաւ Մովսիսի, զոր խօսեցաւ ի Սինայի. եկեր զԴառն օրինակին՝ և բողարջն ընդ եղեգին, ըզհինն ի նորըս փոխելով զըստուերն ի լոյս ճմարտելով, փոխան Դառն ինքն զօրով՝ Դառն Աստուծոյ նըւիրելով»։ Շարական։ Իսկ մեք Հայքս կը կոչենք պատարագ։

Արդ յոր միտս վարի այս բառս ի մեզ և համաձայն է ս. Դրոց։ Առաքեալք սոյն խորհուրդը հասկացնելու համար երկու բառ կը գործածեն, ստեպ հաց և զուն ուրեք Պաշտօն։ Պաշտօն բառը Յոյնք իւրացուցեր են (թէպէտ և մենք ալ երբեմն ի միասին կը գործածենք՝ պաշտօն, պատարագ ըսելով)։ մեզ կը մնայ հաց բառը, զոր առհասարակ կը գործածեն առաքեալք. «Հացն զոր բեկանեմք՝ ոչ ապաքէն հաղորդութիւն է մարմնոյն Բրիստոսի. զի մի հաց, մի մարմին եմք բազումքս, զի ամենեքին ի միօջէ հացէ անտի վայելեմք»։ Ա. Կորնթ. Ժ. 16։— «Բանիցս անգամ ուտիցէք զհացս զոյս և զբաժակս ըմպիցէք, զմահ Տեսուն պատմեցէք»։ Ա. Կորնթ. ԺԱ. 26։

Առաքեալք բազմիցս միայն մէկ տեսակը, այսինքն հացը կը յիշեն, լռելով միւս տեսակը՝ այն է զինին, մասն փոխանակ բոլորին առնելով, փոխանունութեան ձեով կը վարուին. «Հանապազօր կանխեալ միաբանութեամբ ի տաճարն, և առանին բեկանէին զհացն»։

Գործ. Բ. 46. — «Եւ յաւուրն շաբաթուց մինչդեռ ժողովեալ էաք բեկանել զհացն»։ Գործ. Դ. 7. — «Այս է հացն, որ յերկնից իջեալ, ոչ որպէս կերան հարքն ձեր զմանանայն եւ մեռան»։ որ ուտէ զհացս զայս՝ կեցցէ յաւիտեան»։ Յովհ. Զ. 59. «Եւ եղև ի բազմին նորա ընդ նոսա, առեալ զհացն՝ օրհնեաց, երեկ եւ ետ նոցա»։ «Եւ թէ զիարդ ետ ծանօթըս նոցա ի բեկանել հացին»։ Ղուկ. ԻԴ. 35. Արդ, սոյն վկայութիւններէն կրնանք եզրակացնել, թէ օրինաւոր է նաեւ մէկ տեսակին անուշով կոչել, այն է խորհուրդ ս. Հացի յորջորջել։ Սակայն հացը խմորուն է, թէ անխմոր՝ երկրայութեան տեղի չտալու համար պատշաճագոյն է ըսել խորհուրդ ս. բաղարջի. իսկ մեր եկեղեցւոյ համար կարի յարմար է կոչել բաղարջիկ կամ բաղարջ փոքրիկ. քանզի մեր նշխարը որ նիւթ է պատարագին, ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ բաղարջ փոքրիկ. ինչպէս որ յանձն առած ենք ապացուցանել քիչ մը յետոյ։

Հետազօտենք այժմ «պատարագ» բառին ծագումը կամ ստուգաբանութիւնը։

Հայկազեան բառարան՝ դանձարան հայկականս լեզուի, պատարագ բառը նոյն կը համարի պատրուծակ բառին հետ. «Պատրուծակ» կենդանի զննելի ի պէտս ուտելոյ կամ զոհելոյ, յորմէ եւ պատարագ. ռոմիկ յուտելի անասնոց, խաշն եւ արջառ, եւ այլն»։ տես ի քառն պատրուծակ։ Բանասէր ոմն պէտէրքէրտէն պարսկերէն բայէն ծագում առած կը համարի, որ կը նշանակէ՝ արտաքսել, արտաքս հանել։ Յախ՝ անխարկել կամելով սարկաւազին «առ դրունս ելէք եւ աղօթեցէք» ազգարարութիւնը. քանզի նախնի քրիստոնէից ժամանակ սովորութիւն էր, որ ապաշխարողներն եւ հաղորդութեան արժան չեղողները սոյն միջոցին եկեղեցիէն դուրս կենէին խոնարհամտութիւնով եւ դրան առջև կաղօթէին. եւ կը գոցէին տաճարին դռները, որ անհաւատներն ու թերահաւատները չտեսնեն ս. Խորհուրդը։ Երկրորդ՝ թերեւս յենով լատիներէն Մէսսա բառին (քանզի լատիներէք պատարագին Մէսսա կըսեն), որ կը նշանակէ նոյնպէս արտաքսել, սակայն ինչպէս որ ստուգեցի լատինագէտներէն, սոյն

բառը ոչ ոսկեղարեան, այլ նորամուտ է մինչդեռ մերն է ոսկեղարեան եւ անոր քան դժբախտութիւնը։

Ենթադրենք թէ այսպէս է, սակայն եւ այնպէս սոյն ստուգարանութեան համեմատ ինչպէս կարելի է հաշտեցնել սա խօսքերը. «Վասն սուրբ եւ անմահ պատարագիս որ ի վերայ սրբոյ սեղանոյս»։ — «Վասն մատուցեալ սուրբ եւ աստուածային պատարագիս որ ի վերայ սրբոյ սեղանոյս, զճէր աղաչեսցուք»։ Ժամագիրք. զորս պիտի հարկադրուինք թարգմանել՝ վասն սուրբ եւ անմահ արտաքսմանս որ ի վերայ սրբոյ սեղանոյս. եւ վասն մատուցեալ սուրբ եւ աստուածային արտաքսմանս, որ ի վերայ սրբոյ սեղանոյս։ Ինչպէս յայտնի կերևի, սոյն ստուգաբանութիւնը անյարմար, եւ պէտէրքէրտէնէ ծագած ըլլալն ալ բռնագրօսիկ է եւ քաջբշտիք։

Ըստ իս պարսկերէն «Ֆաղըրէք» նուագական անունն է, որ ի մեզ եղած է պատարագ եւ կը նշանակէ բաղարջիկ կամ բաղարջ փոքրիկ. (ինչպէս նաեւ սկի բառն ալ պարսկերէն սկիի բառն է, որ կը նշանակէ զինի, իսկ ի մեզ բաժակ, պարունակող փոխանակ պարունակելոյն). քանզի Ֆաղըր է արբերէն բառ, եւ պարսկերէն օրինօք, այն է վերջը էք աւելնալով, եղած է նուագական անուն, արբերէն բառերն ալ պարսկերէն դպրութեամբ նուագական կը լլան, ինչպէս են նաեւ հետեւեալքն. զէնպիլ, զէնպիլէք՝ փոքր զամբիւղ, այն, այնէք՝ ակնոց, դապլ, դապլէք՝ փոքր թմբուկ. (ռմկ. տիւնպիլէք). զէնպուր, մեղու. զէնպուրէք՝ զսպանակ ելն։

Գալով տառադարձութեան՝ Փէն փոխուած է պէ-ի, ինչպէս նաեւ հետեւեալքն. գուֆլ, կուպլ (կղպանք). ֆըւս, պասէք. սէֆիտ, սպիտակ. ֆէլադուն, պղատոն. ֆելֆիլ, պղպեղ. ֆուլատ, պողպատ. ֆէթա, եգ. ֆէթաւան, յք. պատանի ելն։

Դ-ըն փոխուած է տիւն-ի, ինչպէս նաեւ հետեւեալքն. դաշթ, տաշտ (կոնք). պէյդար, պայտառ. դումար, տումար. զըդ, կատու. շէյդան, սատան կամ սատանայ. պըդըիք, պատրիկ. Սուկրադ, Սուկրատ ելն։

Զեւաֆ-ը փոխուած է զիւ-ի, ինչպէս նաեւ

հետեւեալքն. քիւնպէտ, գմբէթ. քէնչ, կէնծ, գանձ. քեօս, դոս. քիւսան, գուսան ելն:

Ահաւասիկ ֆաղորէք բառն ալ սոյն օրինօք եղած է ի մեզ պատարագ, որ ոչ միայն համաձայն է ս. Գրոց, այլև բացայայտ և մեկին, առանց տեղի տալու երկբայութեան, թէ հացն խմորոն է թէ անխմոր:

Արդ սոյն ստուգարանութեամբ եթէ թարգմանենք վերի խօսքերը՝ կարի քաջ կը յարմարի. վասն սուրբ և անմահ բաղարջին որ ի վերայ սրբոյ սեղանոյս, և՛ վասն մատուցեալ սուրբ և աստուածային բաղարջիս, որ ի վերայ սրբոյ սեղանոյս, որ է ձիշդ և ստոյգ նշանակութիւն. քանզի սոյն միջոցին սուրբ սեղանոյն վերայ դանուածն ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ՝ բաղարջ փոքրիկ, այն է նշխար զոր կը մատուցանէ քահանայն, լռելով զգինին, զոր հասկընալու է զօրութեամբ, փոխանուենութեան ձևով վարեալ:*

Մերկերիոս Աղամեան.

ԾԻՍԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ՄԻ
ՔԱՆԻ ՀԱՐՑԵՐ.

Բեստարարիոյ Օրհնէյ քաղաքի բնակիչ Յովհաննէս Մալխասեան Մէյրէմ — Դուռի հետեւեալ հարցերի համար բացատրութիւն է խնդրել ս. Սինդից.

ա) Ինչո՞ւ մեր եկեղեցին ս. Յովհաննէս Մկրտչի ծնունդը յունուարի մէջ է տօնում, մինչ, ըստ Աւետեաց հրեշտակին, Բրիստոսի ծնունդից 6 ամիս առաջ պէտք է տեղի ունեցա՞ծ լինի այն:

բ) Արդեօք Վեհափառ Հայրապետի Օծ-

* Այն ստուգարանը, որուն մասին քննարկեց Ե. Տադևոսեան իր «Պատմութիւն և Գրականութիւն» գործին մէջ, ըստ Աւետեաց հրեշտակին, Բրիստոսի ծնունդից 6 ամիս առաջ պէտք է տեղի ունեցա՞ծ լինի այն:

ման տարեդարձը շարժական տօն է, թէ անշարժ:

գ) Ինչպէ՞ս պէտք է խաչ հանել երեսը երկը թէ հինգ մատով:

դ) Կարո՞ղ է քահանան եկեղ. զգեստներ կամ անօթներ գործ դնել, առանց նախապէս օրհնելու:

ե) Եթէ Աւետեաց տօնը աւագ երկուշաբթի, երեքշաբթի կամ չորեքշաբթի է ընկնում՝ պէտք է պատարագ անել:

Ս. Սինդի աւագ անդամ Գեր. Սարգիս արքեպիսկոպոսի յանձնարարութեամբ Արարատի միջոցաւ հաղորդելով այդ հարցերի համար մեր ձեռք բերած բացատրութիւնները՝ կցանկանայինք քաջալերել միանգամայն այն անձանց, որոնք նման կասկածներ ունին ծիսական կամ առհասարակ կրօնական և բարոյական խնդիրների նկատմամբ, թիւրիմացութիւններ և զեղծումներ են տեսնում, որոնց առաջն առնել պէտք է՝ զիմել ուղղակի Արարատի Խմբագրութեան, լինի այդ նորանից բացատրութիւններ խնդրելու և լուծումն ստանալու նպատակով, թէ իրենց ունեցած բացատրութիւններն առաջարկելով:

ա. Ս. Յովհաննէս Մկրտչի Ծնունդը տօնելու ուշ ժամանակի սովորութիւն է. աւելի հին է այն սովորութիւնը, որով ս. Յովհաննէսի, իբրև Աւետարանի առաջին վկայի և ծիրոյ կարապետի ու մկրտչի համար՝ մի ընդհանուր տօն էր կատարուում, անմիջապէս ս. Յայտնութեան տօնի հետ կապուած և իբրև եկեղ. տարուայ առաջին տօն՝ ուրեմն մեղանում ս. Յայտնութեան ութօրէքի յաջորդ օրը կամ յունուարի 14-ին (եթէ կիրակի լինի՝ 15-ին): Յետոյ երբ ուրիշ եկեղեցիներ սկսան ս. Յովհաննէս ծնունդն առանձին տօնել մեր մէջ, չկամենալով երևի մի նոր տօն աւելացնել և ծննդեան յիշատակը նախապատիւ համարելով՝ կապեցին այդ յիշատակը այն տօնի հետ, որ արդէն երկար ժամանակ է ի վեր հաստատուած և ժողովրդականութիւնն ստացած էր: Աւելի հին է մեր մէջ այն տօնը, որ ս. Դրիգոր Լուսաւորիչ սահմանել է ս. Յովհաննէս և Աթանաղիոսի նշխարները փոխադրելու առթիւ և որ թէև այժմ Հռիփսիմեանց տօնից յետոյ է կատարուում, հինգ-

շարժի օրը, բայց ժողովուրդն այդ յիշատակը կապում է իրօք Վարդապետի հետ և հանդիսաւոր ուխտագնացութիւններով պատուում այն տեղը, ուր ամիսփութած են ս. Թովհանէս Կարապետի նշխարները: Որովհետեւ աւետարանական հաշուով յուլիս 11-ին է ընկնում ս. Թովհանէս ծնունդը, ոմանք փորձել են հնումն այս տօնի հետ կապել ծննդեան յիշատակը, մանաւանդ որ նշխարների փոխադրութեան տօնն առաջ Նաւասարդի 1-ին էր տօնուում: Իսկ Հայոց թուականի հաստատութեան տարին Նաւասարդի 1-ը յուլիսի 11-ին էր. բայց այս հաշիւը ընդունելութիւն չի գտել երեւի նորա համար, որ նշխարների փոխադրութեան տօնն աւելի տեղական բնաւորութիւն ունի՝ ս. Կարապետի ուխտատեղիների հետ է կապուած, և անյարմար էր նորա հետ ծննդեան յիշատակը զուգորդել, որ ի գաղափարի այնպէս հեշտութեամբ զուգորդուում է Բրիստոսի ծննդեան և Մկրտութեան յիշատակի հետ: *

Ե. Ամենայն Հայոց հայրապետների Օծման տարեդարձը շարժական է, երբ կապուած է լինում մի նշանաւոր տօնի հետ. օրինակ ներկայ Վեհափառ Հայրապետը Վարազայ ս. Խաչի տօնին է օծուել և իւրաքանչիւր տարի նոյն տօնին կատարուում է տարեդարձը. ուրիշները նոյն կերպ կատարել են Հոգեգալստեան, ս. Էջմիածնի տօնին ևլն. բայց երբ օծումը որեւէ առթիւ մի հասարակ օր է տեղի ունենում, ամսաթուի հետ կապուած, նոյն ամսաթուին և տարեդարձն է կատարուում:

Զ. Օրթոդոքս եկեղեցին այս դէպքում ինչպէս և ուրիշ ամեն մի դէպքում, եկեղեցական կարգերի իւրաքանչիւր արտաքին նշանին խորհրդաւոր նշանակութիւն տալով՝ պահանջում է մատների որոշ դասաւորութիւն խաչ հանելու ժամանակ: Մեզանում ևս շատերը վիճաբանութեան միջոցին իրենց հարեաններին համակերպել կամենալով՝ աշխատել են ցոյց տալ, իբրեւ թէ մենք նոյնպէս որոշ արտաքին ձև ենք պահում խաչ հանելիս. օր. բութ մատը կպցնում ենք միջին

մատին և վերջին երկու մատները ափի մէջ սեղմում: Բայց իրօք մեր եկեղեցին ծիսակատարութեանց արտաքին նշանների նկատմամբ բոլորովին տարբեր հայեացք ունի և ոչ մեր հայրերը մտածել են երբեք և ոչ մենք ենք խաչ հանելիս մտածում, թէ ինչպէս պէտք է դնել մատները. մենք թողնում ենք նոցա հանգիստ իրենց բնական զիրքի մէջ:

Դ. Օրինօք ոչ մի եկեղեցական զգեստ կամ անօթ, առանց մայր մաշտոցի մէջ իւրաքանչիւրի համար սահմանեալ կարգով օրհնուած լինելու՝ պէտք է գործածութեան մէջ չմտնի:

Ե. Աւետաց տօնի համար աւագ շորթի բոլոր օրերում պէտք է պատարագ լինի, բացի աւագ ուրբաթից, երբ չի կարող երբեք պատարագ լինել, որովհետեւ բուն երկնային անմահ Պատարագի յիշատակի օրն է այդ:

Յիշեալ պարօնը մի վեցերորդ հարց ևս առաջարկել էր, թէ արդեօք զատկի և Զրօհեաց նաւակատիքին, երբ իւր գործածել թող է տրուում՝ բուսական իւղի համար է ասած այդ, թէ կովի իւղի համար. սակայն այդ հարցի պատասխանը Օրհնից դուրս երևի ամէնքը գիտեն՝ Նաւակատեաց տօներին շատ անգամ կովի իւղ վայելած լինելով:

ՍԱՒՈՆԱՐՈՒՄ.

Այս տարի մայիսի 23-ին լրանում է Զիրովամոյ Սաւոնարոլայի մահուան չորս-հարիւրամեակը, որ իտալիոյ «վերածնութեան դարու» նշանաւոր գործիչներից մէկն էր:

Միջին դարու համարեա ամբողջ ընթացքում մանաւանդ վերջերս, իտալիան բաժանուած էր զանազան մանր մունր իշխանութեանց՝ մի հանգամանք, որ անշուշտ ի միջի այլոց նպաստեց իտալիոյ մտաւոր յառաջդիմութեան, ինչպէս որ նոյն երևոյթը նկատելի է Գերմանիայում և աղօտ կերպով մեր պատմութեան մէջ:

* Տե՛ս. Վարդ Սրբոյ. Վեցերիկ 1811. եր. 25—28:

Սակայն մի արտաքին, ըստ երևոյթին իտալական կեանքի հետ բոլորովին կապ չունեցող, պատմական դէպք եղաւ ամենազխտաւոր առիթը, որով իտալիան իւր հռչակաւոր գրական գործիչներին՝ Դանդէից, Բոկաչիոյից և Պետրարքայից յետոյ, ունեցաւ իւր գեղարուեստի ստեղծագործողները, ինչպէս են Միքէլ Անջելոյ, Լէօնարդոյ Դաւինչի, Կորնէջիոյ, Ռափայէլ, և եկեղեցու ազգեցիկ վարդապետները՝ Սաւոնարոլա և այլք, որոնք իտալիան վերանորոգեցին, նորան վերածնութիւն տուին։ Այս դէպքն է՝ Կ. Պօլսի առումն Թուրքերի ձեռքով 1453-ին։ Վայրենի ցեղի անլուր բարբարոսութեանց մատնուած քրիստոնեայ յոյներից շատերն Կ. Պօլսի նուաճումից յետոյ հազիւ կարողացան իրենց կեանքն աղատել իտալիա փախչելով, ուր սիրալիր ընդունելութիւն գտան ամբողջ իտալիայում, մանաւանդ Հռովմում և Փլորենցիայում։ Այս յոյներն ահա սկսեցին իտալիայում յունարէն ուսուցանել և սէր ներշնչել դէպի յունական դասական անցեալը, որ և իտալիոյ յառաջագիւմութեան համար նոր զարկ եղաւ և իւր ազդեցութիւնն ունեցաւ գերմանական երկրներում, հռոմանիստների միջոցով, ապա նաև Եւրոպայի այլ երկրներում։

Վերածնութեան դարում Փլորենցիան, ուր իշխում էր Մեդիչեան մեկենաս տոհմը, իտալիոյ Աթէնքն էր։ Այս դարու նշանաւոր գործիչներից ոմանք Փլորենցիացի են, ինչպէս Դանդէ, Բոկաչիոյ և Պետրարքայ, Լէօնարդոյ Դաւինչի, և կամ այստեղ են ապրել և գործել, զօ. Մաքիաւէլլի և Սաւոնարոլա, որ կրօնական յեղափոխութեան (րեֆորմացիա) կարապետներից մինն է։

Թերևս ոչ մի նշանաւոր անձի մասին պատմութիւնն այնչափ տարակարծիք չէ, որչափ Սաւոնարոլայի մասին. կարծիքների, դատողութիւնների, որոնք ոչ միայն հակասական, այլև հակադիր են միմեանց՝ մեծ թուով ընծայում են մեզ բազմաթիւ հին և նոր հեղինակների, աստուածաբանների, պետական անձանց և բանաստեղծների գրուածքներն և ուսումնասիրութիւնները սորա գործունէութեան մասին, և միայն նորագոյն ժամանակներ

ըստ գիտնականների հետախուզութեանց շնորհիւ, որոշուեցաւ նորա իսկութիւնը։ Սաւոնարոլայի գործունէութիւնն կարելի է կարծօրէն այսպէս սահմանել. նա պատմաւոր ու նահատակ դարձաւ Փլորենցիայում եկեղեցական-քաղաքական ընթրումացիայի փորձին, որ իտալիայում իւր նախորդն էր ունեցել յանձին Արնօլդ Բրէսչիացու։

Հիւրոնիմուս Սաւոնարոլա կամ Փրաա Ջիրօլամոյ ծնաւ 1452 ամի սեպտեմբերի 21-ին Փերրարայում մի ազնիւ տոհմի պատկանող ծնողներից։ Իւր ժամանակի կրթութիւնը նա լիովին ստացաւ Դեռ մանկութեան օրերում սիրում էր միայնութիւնը, և հետեւելով իւր սրտի հակման՝ 23 տարեկան հասակում 1485-ին փախաւ Բօլոնիա և մտաւ մի գոմինիկեան վանք, որտեղից մի նամակով իւր հօրը բացատրում է պատճառը և ներում խնդրում. «Ես չէի կարող իտալացի ժողովրդի ահագին մեծամասնութեան անչափ անաստուածութեան դիմանալ։ Ամենուրեք ես տեսնում էի առաքինութիւնն անարգուած և մոլութիւնը յարգուած։ Նա ուսաւ աստուածաբանութիւն և յետոյ ուսուցիչ կարգուեցաւ։ Սիրով կարդում էր Թովմաս Աբուլինացի և Ս. Օգոստինոս, բայց մանաւանդ սուրբ Գիբբը, որ համարեա թէ բերան գիտէր. յատկապէս մարգարէներն ու յայտնութիւնը, որոնց վերայ հիմնում էր իւր ազգեցիկ քարոզները։

Սկզբում սակայն նա յաջողութիւն չունեցաւ, ինչպէս երբեմն Դեմոսթենէս, ուստի թողեց առժամանակ, և երբ յանկարծ Բրիսչիայում 1486-ին վերսկսեց իւր քարոզութիւնը, երևեցաւ նորա թաքուցեալ ճարտասանական տաղանդը, քարոզչական ձիրքը։ Նա յայտնեց որ իտալիային և մանաւանդ Բրեսչիային սարսափելի պատուհաս է սպասում։

Նորա գործունէութեան նախերգանքն եղաւ այս. իսկականը սկսուեցաւ, երբ նա իւր 38 տարեկան հասակում 1490-ին Փլորենցիոյ Դոմինիկեան Սան-Մարկոյ (Սուրբ Մարկոս) վանքում լեկտոր (դասախօս) նշանակուեցաւ։ Նորա կեանքի գլխաւոր նպատակներն էին եկեղեցին վերանորոգել և իտալիան աղատել, որով նա իւր ժամանակի Փլորենցիոյ պետութեան հիմունքները ցնցեց,

բայց և իւր եղերական վախճանը պատրաստեց:

Դանաէի հայրենիք Փլորենցիոյ հասարակապետութիւնը ԺԴ. դարում հարստութեամբ, զօրութեամբ և կրթութեամբ գերազանցում էր բոլոր իտալական քաղաքներից: Ուր ԺԵ. դարում Մեդիչեան առևտրական տունը իւր հարստութեան և խելացի ներկայացուցիչների շնորհիւ բարձրացաւ և մինչև իշխանութեան հասաւ: Առնոյ գետի վերայ շինուած այս քաղաքը նա նորազարթ դասական գրականութեան և գեղարուեստի կենտրոն դարձուց: Կողմոյ Մեդիչին (+1464), որին իբրև իւր ժամանակի Ռոթշիլդի բոլոր պատկառու պետերը պարտապան էին, հովանաւորում էր և առատօրէն նպաստում գիտութեանց ու գեղարուեստի բարգաւաճման, թէ իւր հակմամբ և թէ հեռատես քաղաքագիտութեամբ. նա առաջինն եղաւ, որ հանրապետութեան ձևի տակ միապետ դարձաւ. իսկ նորա թոռ Լորէնցոյ Վսեմափայլը կամ չոյակապը (+1492) թողեց առևտուրը, մի իշխանութեան հետ ամենաանցաւ և կրում էր Principe պատուանունը: Սա, որ մի նշանաւոր պետական անձն էր և բանաստեղծ, ըստ ամենայնի նպաստում էր գիտութեանց և գեղարուեստի ծաղկման: Չնայելով որ ամէնքը սիրում էին նորան, այնու ամենայնիւ նա հազիւ հազ ազատուեցաւ իւր դէմ կազմուած մի դաւադրութիւնից, որի գլուխն էին անցել պապի մի ազգականը և մի արքեպիսկոպոս. մի պարագայ, որով ժամանակի եկեղեցու զրութեան մի տխուր պատկերն է մեր առաջև բացւում: Լորէնցոյի աւագ որդին Պիերոյ իրեն յաջորդեց, իսկ կրտսերը Զիոփաննի, որ 13 տարեկան հասակում կարգինապի խոյր էր կրում, յետոյ պապ դարձաւ Լէոն Ժ. անունով:

Երբ ուրեմն Սաւոնարոլան երևեցաւ իբրև սաստող քարոզիչ և հանրապետական գործիչ Փլորենցիայում, ժողովուրդը կորցրել էր իւր ազատութիւնը և յանձնել մի քանաքարաւոր և խելացի առևտրական տան: Այստեղ աշխարհիկ կրթութիւնը, հեթանոսական զիտութիւններն և գեղարուեստը ծաղկել էին, կեանքի զգայական վայելքներն աճել էին, ելեմուտքը քայքայուել էր և եկեղեցին

ընկել: Այս շրջանի համար կարելի էր ասել Լէնաուի այն խօսքը, որ նա դնում է Սաւոնարոլայի բերանը. «Հեղինների գեղարուեստները չէին ճանաչում Փրկչին և նորա լոյսը»:

Միւս կողմից պէտք է չմոռանալ, որ այդ ժամանակ պապական գահն էր բարձրացել Ալէքսանդր VI Բօրջիա պապը, որի անունն ու աղաւնունը կապուած է ամենայն տեսակ երեւակայելի և աներեւակայելի անառակութեանց և անբարոյականութեանց հետ: Ահա Մեդիչեան իշխանական տոհմի և այս վատ պապի հետ կեանքի և մահու կռուի բռնուեցաւ Սաւոնարոլան:

Սաւոնարոլան իւր քարոզչական գործունէութիւնը սկսեց իւր խցից, ապա շարունակեց վանքի պարտիզում. բայց այս էլ շուտով ունկնդիրների համար նեղ էր, ուստի անցաւ եկեղեցին: Այստեղ 1491-ին, օգոստոսի մէկին, խմբուած մեծ բազմութեան առաջ մեկնեց Յովհաննու յայտնութեան մի հատուածը, որից հետեւեալ գործնական հիմնական միաքը հանեց. «Եկեղեցին պիտի վերանորոգուի, բայց նախ Աստուած ծանր ցասումն պիտի առաքէ իտալիոյ վերայ, և այն էլ շուտով»: Ս. իւր քարոզներում Մեդիչեան այս ինքնագոհ փայլուն շրջանի դատարկութիւնն ու ոչնչութիւնն էր ցոյց տալիս. նա ոչ մի դասակարգի չէր խնայում և յարձակւում էր մանաւանդ հոգեւորականների վերայ, նոցա անբարոյական կենցաղի համար: Մարգարէի լրջութեամբ և սրտեսուութեամբ սաստում էր նա իւր քարոզներով. «Ձեր մեղքերն, ասում էր նա, ինձ մարգարէ են դարձնում: Յարգ ես Յովնան մարգարէն էի, որ Նինուէացւոյ խրատում էր: Բայց ձեզ եմ ասում, եթէ ինձ չլսէք, ես կդառնամ Երեմիան, որ Երուսաղէմի անկումը գուշակեց և ապա կործանեալ քաղաքը ողբաց, որովհետեւ Աստուած կամենում է իւր եկեղեցին վերանորոգել և այս երբեք առանց արեան եղած չէ»:

Այստեղ պէտք է շեշտել այն բանը, որ Ս. ի վարդապետութիւնը դաւանական խնդիրների չէր վերաբերում, այլ բարոյական կրօնական մի յեղափոխութիւն էր, բայց սերտ կապուած իտալիոյ քաղաքական վերա-

ծնութեան և Փլորենցիոյ հանրապետութեան վերահաստատութեան հետ:

Փլորենցիայում մի տարի դործելուց յետոյ Ս. 1491-ին ընտրուեցաւ Սան-Մարկոյի վանահայր, բայց ըստ սովորութեան չներկայացաւ տէրութեան պետին: Այս բանս աչքի էր ընկնում մանաւանդ այն պատճառով, որ ինչպէս Լորէնցոն, այնպէս և իւր պապ Կոզմոյ հովանաւորում էին վանքը և նշանաւոր նուէրներ էին արել: Բայց Ս. խուսափում էր Լորէնցոյից և նորա բարեկամութիւնից, որին, ճոխ աշխարհիկ մարդուն՝ ժողովրդի ազատութեան թշնամի էր համարում: Լորէնցոն շատ աշխատեցաւ շահել այս խստաբարոյ կրօնաւորին, որ իւր քարոզներում երբեմն շանթեր էր արձակում Մեդիչեան արքունիքի դէմ: Նա ջանաց քաղաքավարութեամբ, խելացութեամբ, մինչև անգամ կաշառքով գրաւել այս յարգուած և ազդեցիկ հոգեւորականին, նաև պապի օգնութեան դիմեց, սակայն ի զուր: Ս. իւր քարոզներով խարխուլում էր նորա զօրութիւնը:

Այս միջոցին Լորէնցոն (+1492) ծանր հիւանդացաւ և բժշկական անզօր միջոցներից յետոյ զգալով իւր վախճանը, ցանկացաւ իւր վանքի վանահայր Սաւոնարոլային խոստովանուել և հաղորդուել՝ այն «միակ հոգեւորականին» որին հաւատում էր: Ս. եկաւ, բայց պահանջեց նախ հաւատ, ապա վերադարձնել անարդարութեամբ ձեռք բերած հարստութիւնը, այլև, ըստ ոմանց, ժողովրդին ազատութիւն:

Լորէնցոյին յաջորդեց իւր որդին Պիէրոյ (Պետրոս), որին հայրը տխմար մականունն էր տուել, իսկ միևնոյն տարին իննովկեն տինոս Ը. պապից յետոյ գահ բարձրացաւ, ինչպէս յիշեցինք, տխրահոգ և վատահամբաւ Աղէքսանդր VI Բօլջիա պապը: Ոչ մէկի և ոչ միւսի հետ չէր կարող Ս-ի նման մի սրբանուէր անձն հաշտուել: Հալածեցին նորան երկուսն էր և թէպէտև մի առժամանակ նա Բոլոնիա հեռացաւ, բայց շուտով վերադարձաւ: Մի նոր ծրագրով նա իւր վանքը վերանորոգեց, արգելեց յարաբերութիւնը քաղաքի հետ, մինչև իսկ մատածում էր վանքը քաղաքից դուրս փոխադրել: Բոլոր արեղա-

ներին պարտաւորեց աշխատել, որոնց աշխատանքի վաստակը վանքի եկամուտի զխաւոր աղբիւրներից մինը պիտի լինէր: Վանքում կուտակուած հարստութիւնը պատուիրեց վաճառել և աղքատներին բաժանել և այնուհետև նոր կեանք սկսել: Այսպիսով յոյս ունէր մաքրել արեղաների կենցաղը և այս բանում ամէնից աւելի ազդում էր ի հարկէ իւր անձի օրինակով: Սուրբ Մարկոսի հրաշակը տարածուեցաւ ամբողջ Իտալիա: Այնուհետև Ս. Թոսկանայում Դոմինիկեան նոր միաբանութիւններ հաստատեց, որոնց վերատեսուէ կարգուեցաւ, այցելեց սոցայ և ժողովուրդն ամէն տեղ ցնծութեան ձայներով ընդունում էր նորան, առանց ուշք դարձնելու հոգեւորականների յորդորներին և կառավարութեանց սպառնալիքներին:

Ս-ի ազդեցութիւնը քանի գնում մեծանում էր, նա մարգարէի հռչակ էր ստացել գուշակելով՝ «Թէ շուտով մի փոթորիկ պիտի բարձրանայ, որ լեռներ պիտի սասանեցնէ, Ալպեան լեռներով Կիւրոսի նման մինը պիտի Իտալիա արշաւէ»: Եւ յիրաւի այնուհետև շուտով 1496-ին Կարլ Ը. Իտալիա արշաւեց Նէապոլսին տիրելու. Պիէրոն անձնատուր եղաւ և մի նախատալից պայմանի զօրութեամբ բոլոր ամրոցները Փրանսացւոյ յանձնեց, ժողովուրդը կատաղեցաւ, ոտքի կանգնեցաւ, Մեդիչեանք փախան, ծերակոյտը նոցա դաւաճան հրատարակեց, իսկոյն Ս. ժողովուրդն եկեղեցի հրաւիրեց, և Փլորենցիոյ օրէնսդիր ընտրուեցաւ, որի կառավարութեան սկզբունքներն էին. «Երկնչիւր Աստուծոց. Հանրապետութեան բարիքը քո սեփականից գերադասիր. Ընդհանուր ներումն. Դ. մի խորհուրդ-ծերակոյտ, ինչպէս Վենետիկինն էր, բայց առանց դոժերի. «Աստուած է միայն քո թագաւորը, ո՞ Փլորենցիա ինչպէս որ նա Սամուէլին ասաց, երբ Դարայէլայիք թագաւոր էին խնդրում»: «Viva Christo, viva Firenze» կոչեց ժողովուրդը և նորան յանձնեց, որ կազմակերպէ պետութիւնը: Երեք տարի նա էր վարում Փլորենցիոյ հանրապետութեան գործերը: Ապօրինի կերպով ձեռք բերուած հարստութիւնն վերադարձնում էին, ռսերիմ թշնամիք միմեանց հետ գրկախառ-

նուրում էին, մի անօրինակ սիրով ոգևորում էին ամենքը. աշխարհային բոլոր խաղերն ու զուարճութիւններն, զբաղմունքներն ու զբօսանքները դադարեցան: Շատ կանայք թողեցին իրենց էրիկներն ու վանք մտան, ուրիշներն ամուսնանում էին ողջախոհութեան ուխտ կապելով. ժողովրդական և սիրոյ երգերը տեղի տուին հոգեւոր երգերին, պահքը հաճոյք էր դարձել, հաւատացեալներն այժմ համարեա ամեն օր հաղորդում էին, ամենքը խուսափելով եկեղեցի էին դիմում քարոզ լսելու: Մի ժամանակակից ականատես և մասնակից ասաց. «Փլորենցիոյ ամբողջ ժողովուրդը կարծես թէ ի սէր Քրիստոսի յիմարացել է» և սակայն, վրայ բերաւ Ս. «չկայ աւելի բարձր իմաստութիւն, քանց ի սէր Քրիստոսի յիմարութիւնը»: Նորակազմ այս աստուածպետական հանրապետութիւնն ունէր իւր զանազան տեսակ պաշտօնականները, որոնցից երիտասարդ ինքուիղիտորները նոյն իսկ իրենց ծնողաց բարոյականի վերայ հսկում էին, տներն էին մտնում՝ թղթեր, վատ զրքեր և երաժշտական գործիքներ խլում տանում էին և ոչնչացնում. երեխաների բռնապետութեան մի շրջան էր այս: Մեծ էր Ս-ի ազդեցութիւնը մանաւանդ կանանց վերայ: Բարեկենդանի հանդէսների տեղ 1496-ին ծաղկազարդին հազարաւոր երեխաներ և տղամարդիկ սպիտակ զգեստների հագած թափօր կազմեցին, սրբազան պարեր էին պարում, և ինչ: Նւ այս բոլորը Ս. արդարացնում էր Ս. գրքով, քարոզելով որ Դաւիթն էլ տապանակի առաջ կաքաւում էր, այլև Աւետարանի և Գործք առաքելոցի վկայութեամբ:

Սակայն այս մի արեւոցուցիչ, փոխանցիկ շրջան էր: Զնայելով որ նա առհասարակ քաղաքացւոյ, բայց մանաւանդ հասարակ ժողովրդեան անթիւ բարիքների արեց իւր քարոզներով, իւր դրած նոր կարգերով, բայց և այնպէս Փլորենտացիք իւրեանց էութեամբ դէմ էին մի այսպիսի աստուածպետական կրօնաւորական վարչութեան, և շուտով իրենց մի դաշնակից գտան յանձին ժամանակակից Աղէքսանդր VI Բօրջիա պապի:

Ս. կամենում է Փլորենցիայից սկսելով ամբողջ Իտալիան և եկեղեցին կերպարանա-

փոխել, վերանորոգել, ուստի չէր խնայում երբեք Հռովմի և պապի դէմ յարձակուելու: Երկու ծայրահեղ հակապառկերներ էին Ս. և Բօրջիան: Ս.-ի հակառակորդները, մանաւանդ Մեդիչեանց կուսակիցներն արթուն հըսկում էին: Աղէքսանդր VI պապին ուղարկեցին Ս-ի քարոզներից մինի պատճէնը, որ ուղղում էր պապի անառակութեանց և Հռովմում տիրող ապականութեանց դէմ: Դոմինիկեանց գետնալ նարաֆֆայի շնորհիւ պապը սկզբում մեղմ միջոցների դիմեց և մի ճարտար դիւանագէտ և խորամանկ աբեղայի միջոցով աշխատեց Ս-ին համոզել, որ սխալում է. բայց երբ չկարողացաւ խոստացաւ Փլորենցիոյ արքեպիսկոպոսութիւնը կարգինալութեան ծիրանի և խոյր: Ս. պատասխանեց. «Նս ոչ մի այլ դտակ չեմ ըղձում, բացի մարտիրոսականից, իմ սեփական արիւնով ներկուած»: Այնուհետեւ պապն աշխատեց նախ քաղցրութեամբ, ապա և իշխանաբար Հռովմ կանչել Ս-ին. բայց սա խուսափեց և շարունակեց Հռովմի դէմ քարոզել: Ապա պապը 1496-ին արգելեց նորան քարոզելու, «որ առանց եկեղեցու սրբագործման իրեն մարգարէ և Աստուծոյ առաքեալ է անուանում», մինչև որ նորա դէմ եղած քննութիւնը վերջանար: Ս. առ ժամանակ լռեց, բայց յետոյ նորից սկսեց իւր քարոզները, ասելով որ այդ սատանայի հրաման է և ոչ պապի: «Նս պէտք է քարոզեմ, զի Աստուած է ինձ այս բանի համար առաքել, և եթէ ես բովանդակ աշխարհի դէմ կռիւ մղէի, ոչ ապաքէն վերջ ի վերջոյ կ'յաղթէի»:

Մինչ այս մինչ այն նարլ Լ. Նէպօլսին տիրելուց յետոյ ստիպուեցաւ Իտալիայից յետ քաշուիլ. Ս-ի նորա վերայ դրուած յոյսերը չիրագործուեցան, Փլորենցիան մնաց Փրանսիոյ դաշնակից, մի հանգամանք որ նորան շատ ձգեց Իտալացւոյ աչքից: Ապա 1497-ին ժանտախտն ու սոճն սկսեցին քաղաքում ճարակել, որի դէմ անզօր էր Սաւոնարոլան: Մեդիչեանք, որոնց թիւ ու թիկունք էին Փրանցիսկեանք իբրև Ս-ի հակառակորդներ, օգտուելով հանգամանքից՝ կամեցան մի դաւադրութեամբ վերջ տալ այս կրօնաւորի իշխանութեան, բայց անյաջող վերջացաւ և գրչ-

խաւորներէից 5 հոգի գլխատուեցան: Այնուհետեւ Ս-ի կուսակիցները զինեալ ուղեկցում էին նորան եկեղեցի և մինչև բեմ:

Պապը 1497-ին տեղեկանալով ժողովրդի արամադրութեան, բանադրեց Ս-ին իւր անհնազանդութեան և հերձուածի պատճառով և սպառնաց Փլորենցիացւոց բոլոր եկեղեցական պաշտամունքներն արգիլել, եթէ չհեռանան բանադրեալ վարդապետից:

Ս. բեմ դուրս եկաւ, հիւրեց պապի մեղադրութիւնները, և չնայելով շատ լաւ տեսնում էր դործի վախճանը, բողոքեց Ներսիս պայի թագաւորներին և մեղադրում էր պապին, թէ նա զազարագործ է՝ պահանջում էր որ մի եկեղեցական ժողով լինի, պապին գահից զրկելու համար: «Հռովմը չէ կարող այս կրակը մարել, և եթէ մարէ, Աստուած մի ուրիշ կրակ կվառէ, արդէն ամէն տեղ վառուած է»:

Այս ճգնաժամին իւր քարոզութիւնները մարգարէութիւններն արդարացնելու համար Ս. զիմեց աստուածային դատաստանին, որ միջին դարերում կար և որով իբրև թէ արդարն ու մեղաւորը ճշմարիտն ու սուտը պիտի որոշուէր: Մի Փրանցիսկեան յանձն առաւ ենթարկուել այդ դատաստանին, իսկ Սաւոնարոլայի կողմից մի ծեր Դոմինիկեան: Խընդիրը մանաւանդ երեք գլխաւոր կէտերի մասին էր թէ՛ անհրաժեշտ է և շուտով պէտք է տեղի ունենայ եկեղեցու վերանորոգութիւնը, Ս-ի մարգարէական կոչման և պապի բանադրանքի արժէքի մասին: Կարլ Լ-ի մահուան օրը 1498-ի ապրիլի 7-ին երկու խարոյկներ պատրաստուեցան միմեանց շատ մօտ, որոնց միջից պիտի անցնէին հակառակորդ կրօնաւորները, և որ կողմի վարդապետը որ անվնաս անցնէր կրակի միջով, այն կողմն արդար պիտի համարուէր, ըստ այն ժամանակի հասկացողութեան: Երբ երկու կողմից խարոյկին մօտեցան թափորով, մի տարօրինակ վէճ ծագեցաւ թէ արդեօք երկու կրօնաւորները խաչ թէ նշխարք ձեռին պէտք է անցնէին կրակի միջով, ինչպէս ուզում էր Ս. մինչև որ մի տեղատարափ անձրև կրակը շիջուց:

Ժողովուրդը զայրացած յանդիմանում ու հայհոյում էր Սաւանարոլային և անուանում վատ, կեղծաւոր, խաբէբայ և սուտ

մարգարէ, այնպէս որ Ս. զինուորներ իւր ձեռքին գտնուած նշխարքի շնորհիւ միայն ազատուեցաւ: Միւս օրը հակառակորդները զինեալ վանք մտան և մինչև կէս զիշեր կռուելով եկեղեցուց դուրս հանեցին Ս-ին: Ծանապարհին նորան հարուածում էին ասելով «մարգարէացի, թէ քեզ ով խփեց»:

Այնուհետեւ ամբողջ աւագ շաբաթը նորան քննում էին և տանջում: Ասում են իբրև թէ նա խոստովանել է, որ իւր դործունէութեան պատճառը փառամոլութեան և իշխուլ տենչն է եղել, սակայն այդ արձանագրութեան իսկութեան մասին հէնց այն ժամանակ արդարացի կասկածներ եղան: Ապա և պապն իւր կողմից քննութիւն նշանակեց, ինչպէս ասում են, կոչելով «պէտք է մեռնի նա, եթէ նա մինչև իսկ Յովհաննէս Մկրտիչը լինէր»: Այս քննութեանց ժամանակ նա մարդկային թուլութիւններ ցոյց է տուել, տանջարանում նա խոստովանում էր, ինչ որ պահանջում էին, բայց յետոյ դարձեալ յետս էր կոչում:

Ս. իւր երկու հաւատարիմ համախոհների հետ ի միասին մահուան դատապարտուեցաւ իբրև հերետիկոս, հերձուածող, հալածող սուրբ եկեղեցու և ժողովրդի մոլորեցուցիչ: Նորանից հանեցին կրօնաւորի զգեստն ու յանձնեցին քաղաքական իշխանութեան: Քաղաքի հրապարակում նորան իւր ընկերների հետ ի միասին այրեցին: Նորա հակառակորդներից ոմանք զոչում էին, «չարդապետս այժմ ժամանակ է մի հրաշք անելու»: Սակայն Ս. պատուիրել էր իւր ընկերներին լուռ ու մունջ մեռնել, ինչպէս որ Զրիստոս իբրև դառն անմուռնչ ի սպանդ վարեցաւ: 1498-ի մայիսի 23-ին, Համբարձման օրը մեռաւ Ս: Նորա աճիւնը Արնոյ դեղը հոսեցին: — Եկեղեցու վերանորոգութիւնը շուտով տեղի ունեցաւ, թէև ոչ իստալիայում:

Ս. Կ.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ՕՐԹՈՂՈՔՈՒ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Անցեալ համարում հաղորդել էինք, որ ասորական մի պատգամաւորութիւն Պետերբուրգ գալով՝ խնդիր է առաջարկել, Պարսից և Տաճկաց սահմանադրի վերայ ապրող նեստորական ասորիներին Օրթոդոքս եկեղեցւոյ ծոցն ընդունել, Ս. Սինոդն յարգեց այդ խնդիրը և ժարտի 25-ին, Աւետեաց տօնին, տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր ընդունելութիւնը, Անշուշտ հետաքրքիր կլինի շատերին իմանալ, թէ ինչ կարգով է կատարել Ռուսաց եկեղեցին այդ արտասովոր արարողութիւնը, Համառօտակի յառաջ կբերենք նորա նկարագիրը՝ Церк. Вѣстникъ Թերթից քաղելով.

Աւետեաց տօնի նախորդ օրը, ժամը 11-ին, սովորականից վաղ նիստ կազմեցին ս. Սինոդի անդամները, Օրթոդոքս եկեղեցւոյ ծոցը մտնել ցանկացող Մար—Իոնա եպիսկոպոսը կանգնեց դրան առաջ, իբրեւ դուռը բաղխող խոնարհ խնդրարկու, Ս. Սինոդի քարտուղարը զեկուցում արաւ այս մասին, և նախանգամ Սրբ. Պալլադի Ս. Պետերբուրգի միտրոպոլիտի հարցի վերայ բոլոր անդամները հաւանութեան նշան տուին, որ խնդրարկուններս ընդունուի, նորան բերին և կանգնեցրին այն տեղում, ուր եպիսկոպոսութեան ընծայեալներն են կանգնում, ապա կարգաւ տուին հին—ասորերէն լեզուով հաւատոյ հանգանակը, որից յետոյ նորա առաջնորդ Թէոֆիլակտ արեղան կարգաց նոյնը սլաւոնրէն լեզուով, և Իոնա եպիսկոպոսը ստորագրեց այն՝ հրաժարելով այսպէս միանգամայն նեստորական ուսումից, Այն ժամանակ Սրբ. Նսխանգամը հարցրեց. «Անդունո՞ւմ էք Իոնա եպիսկոպոսին ի հաղորդութիւն ուղղափառ եկեղեցւոյ», Սրբ. Իոաննիկէյ, Կիւփի միտրոպոլիտը, պատասխանեց. «Զ. Տիեզ. Ժողովի 95 կանոնի հիման վրայ արժան եմ համարում, որ Իոնա եպիսկոպոսը և իւր հետ եղողները ընդունուին՝ իրենց աստիճանները պահելով», Մնացած անդամները համաձայնութիւն յայտնեցին, և Իոնա եպ. ը սեղանի վրայ դրած խաչը համբուրելով դուրս ելաւ, որով ընդունելութիւնը ձեւականապէս կատարուած եղաւ, իսկ բուն արարողութիւնը մնաց յաջորդ օրուան պատարագին.

Արարողութիւնը կատարեց՝ օր առաջ հաստատուած և առանձին տետրակով հրատարակուած կարգի համաձայն, Ս. Պետերբուրգի միտրոպոլիտ Սրբ. Պալլադի, Աղէքսանդրոս—Նեփսկի վանքի մայր տաճարում, ուր այդ հաղուագէպ հանդէսը տեսնելու համար ահագին բազմութիւն էր ժողովուել, Բացի Իոնա եպիսկոպոսից ընդունելութեան մասնակցողներն էին. Եղիա վարդապետ, Գէորգ Բէդ-

ժանով և Սարգիս Բադալով, քահանաներ, և Յակոր Բաբաղանով սարկաւագ, որոնք կանգնած էին տաճարի դրան առաջ, երբ Սրբ. Միտրոպոլիտը իւր փոխանորդներով և բազմաթիւ այլ հոգեւորականներով շրջապատուած, նախ քան պատարագի սկսուելը, նոցա հանդէպ ելաւ և հարցրեց, թէ արդեօք կամենո՞ւ եմ, և հրաժարուել նեստորական դաւանութեան զեղծումներից և մոլորութիւններից, և Ուղղափառ—կաթոլիկէ Եկեղեցւոյ հաւատը դաւանել, «Կամենում եմ», պատասխանեցին խնդրարկունները, Ապա մի համառօտ աղօթք կարդալուց յետոյ Սրբ. Միտրոպոլիտը հարցրեց. «Հրաժարո՞ւմ ես այն մոլար ուսումից, թէ մեր Տէր Յիսուսի մէջ երկու բնութիւններ չեն միայն՝ Աստուածային և մարդկային, այլ և երկու եկրակայնէր (հիւպոստազիս), Աստուածային և մարդկային, և հրաժարո՞ւմ ես նեստորի և նորա բոլոր հետեւողների ուսումից», պատասխանը եղաւ. «Հրաժարում եմ», Հարցում. «Հրաժարո՞ւմ ես այն մոլար ուսումից, թէ Ամենասուրբ Կոյս Մարիամին, որ ճշմարտութեամբ ծնաւ Քրիստոսին՝ մեր Աստուծուն, պէտք չէ Աստուածածին անուանել, այլ միայն Քրիստոսածին», պատասխան. «Հրաժարում եմ», Հարցում. «Կամենո՞ւմ ես միանալ Սուրբ, Ուղղափառ, Կաթոլիկէ, Արեւելեան Եկեղեցւոյ հետ, և խոստանո՞ւմ ես հնալանդ լինել նորան», պատասխան. «Կամենում եմ և խոստանում ի բոլոր սրտէ», Այնուհետեւ խնդրարկունները հաւատոյ հանգանակն ասացին, խոստացան ընդունել 7 տիեզ. Ժողովները և նոցա հաստատած դաւանութիւնն ու կանոնները, պատուել ս. պատկերները ըստ մտաց Ուղղափառ եկեղեցւոյ», և ս. եկեղեցւոյ բոլոր օրէնսդրութիւններն ու աւանդութիւնները պահել,—և Սրբ. միտրոպոլիտը եմփփորոնի քղանքը նոցա վերայ գնելով՝ ասաց. «Մտէք ուղղափառ եկեղեցի և՛ մոլորութիւնները բոլորովին ի բաց թողնելով, մընացէք նորա մէջ. պաշտեցէք Ամենակալ Հօրը, նորա Արդի Յիսուս Քրիստոսին և Ս. Հոգուն՝ Միասնական և Անբաժանելի Երրորդութեանը», Ապա սաղմոսերգութիւններով առաջնորդեցին նոցա ամբիոնի առաջ, ուր կանգնած էին Ս. Սինոդի անդամները, և սեղանի վերայ խաչ և աւետարան էր դրած, որոնց հանդէպ և հետեւեալ խոստումն արին. «Ուղղափառ—կաթոլիկէ հաւատը, որ այժմ յօժարակամ դաւանում եմ՝ ամբողջ և անխախտ հաստատուն պահել մինչև վերջին շունչս, Աստուծոյ օգնութեամբ, և նորա պատուէրները սրտեանս փութով կատարել կաշխատեմ, անաղարտ պահելով ըստ կարելոյն իմ սիրտը, Ի հաստատութիւն այս խոստման համարում եմ՝ Իմ Փրկչի խօսքերն (աւետարանն) ու խաչը, ամեն», Ապա նոքա ծունդ չորեքին և Սրբ. Միտրոպոլիտը կարգաց քաւութեան աղօթքը, որով և

միութեան արարողութիւնը վերջացաւ, և սկսուեցաւ պատարագը: Պատարագին մասնակից էին* բացի Սրբ. Պալլադիոյ միտրոպոլից նաև Մոսկվայի նորընտիր միտրոպոլիտ Սրբ. Վլադիմիրը, Ս. Սինոդի երեք այլ անդամներ և նոր միացած Իոնա եպիսկոպոսը: Պատարագից յետոյ հանդիսաւոր ճաշկերոյթ տեղի ունեցաւ վանքի սեղանատանը, ուր շատ բարձրաստիճան անձինք ներկայ էին և Ս. Սինոդի Օբեր—պրոկուրորի օգնական Սաբլէր կարգաց նորին Վայսերական Մեծութեան շնորհաւորական հեռագիրը:

Այն պայմանագիրը, որի հիման վերայ սկսուեցաւ Իոնա եպիսկոպոսի և իւր հետեւողների Ռուսաց եկեղեցւոյ հետ միացման գործը, և որ գրուել է նորա աթոռանիստ Սուպորգան գիւղում 1897 մայիս 24-ին՝ հետեւեալն է.

«Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ. Շնորհօք կենարար սուրբ Հոգւոյն՝ մենք, Ասորա—բաղդէական ժողովուրդ, նեստորի հետեւողներս վճռում ենք միանալ կրկին Յոյն—Ռուսական Մի, Ճշմարիտ, Սուրբ, Ընդհանրական, Առաքելական Եկեղեցւոյ հետ՝ միանալ անսուտ և անկեղծ կերպով, ճշմարտութեամբ և ուղիղ սրտով, Մեծ Հովուապետի՝ մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի խօսքին համաձայն, թէ «Եղիցին մի հօտ և մի հովիւ» (Յովհ. Ժ, 16): Մեր հայրերն ու պապերը 14 դար սորանից առաջ Եկեղեցւոյ միութիւնից անջատուեցան, բայց այսուհետեւ թող այդ բաժանումն ու անջրպետը չլինի մեր նեստորականների և Ուղղափառների մէջ: Մենք հաւատում ենք և ընդունում: Ա) Դ. Տիեզ. ժողովի վարդապետութիւնը և որոշումներն և Նիւրնբերգի Լեոնտիոսի թղթերը, ուստի և միաձայն խոստովանում ենք. «Մի և նոյն Որդի, մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսին, կատարեալ Աստուածութեամբ և կատարեալ մարդկութեամբ, նոյնը հոգւով և մարմնով՝ համագոյակից Հօր ըստ Աստուածութեան և համագոյակից մեզ ըստ մարդկութեան՝ ըստ ամենայնի նման մեզ, առանց մեղաց. յառաջ քան յաւիտեան ծնուած Հօրից ըստ Աստուածութեան, իսկ վերջին օրերս՝ մեզ համար և մեր փրկութեան համար, Աստուածածին Վոյս Մարիամից ըստ մարդկութեան. մի և նոյն Քրիստոս, Տիրոջ Միածին Որդին, երկու բնութեամբ՝ անձուլելի, անփոփոխելի, անբաժանելի, անքակտելի ճանաչուած (քանի որ երկու բնութիւնները միացմամբ ոչ մի փոփոխութիւն չեն կրում) այլ պահում են իւրաքանչիւր բնու-

թեան յատկութիւնը՝ ի մի դէմ և ի մի ենթակայ զուգուած): ոչ երկու դէմքի կտրուած կամ բաժանուած, այլ միենոյն Որդի և Միածին Բանն Աստուած, Տէր Յիսուս Քրիստոս (տ. Վանոնագիրք ս. Առաքելների և ժողովների). իսկ նոցա, որոնք Մարիամ Վոյսին Աստուածածին չեն անուանում, չեն անուանում Մարիամ Վոյսին Տէր Յիսուս Քրիստոսի մայր՝ ծնող մարմնով յաւիտեական Բանին, որ Հայր Աստուծուց է էութեամբ, ի սկզբանէ եղած և վերջին օրերս մարմին առած, որի համար Յովհաննէս աւետարանիչն ասում է. «Եւ Բանը մարմին եղաւ և բնակուեց մեր մէջ, և մենք տեսնեք նորա փառքը՝ ինչպէս Հօր Միածնի փառք, շնորհքով և ճշմարտութեամբ լի»:—այդպիսի՝ Տիեզերական, Վաթուղիկէ Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնից շեղուածներին եկեղեցական հաղորդակցութեան չենք ընդունում՝ թող մերժուած լինին:—Բ) Ընդունում ենք եօթ տիեզերական և ինն տեղական ժողովների որոշումները, որոնք վերաբերում են եկեղեցւոյ վարդապետութեան և գործնականին:—Գ) Խոստովանում ենք մեծ Ճշդութեամբ՝ Նիկիա—Վ. Պոլսեան հաւատոյ հանգանակը, և նոցա, որոնք փոխում են, կրճատում կամ աւելացնում մի խօսք անգամ՝ Նիկիա—Վ. Պոլսեան հաւատոյ հանգանակի, այսինքն Տիեզերական Վաթուղիկէ Եկեղեցւոյ վարդապետութեան մէջ՝ եկեղեցւոյ, որ ամփոփում է աշխարհի մի ծայրից միւս ծայրը բոլոր աւետարան ընդունողներին՝ այդպիսիների հետ եկեղեցական հաղորդակցութիւն չունինք: թող մերժուած լինին եկեղեցական միութիւնից:—Դ) Ամենասուրբ Հոգւոյ շնորհաց նկատմամբ ճանաչում ենք, որ Տէր Աստուած, էութեամբ մի և դիմօք երրեակ, հաճում է լուսաւորել ընկած մարդկութիւնը և փրկութեան միջոց տալ եօթ Աստուածահաստատ խորհուրդներով: Մկրտութիւն, Դրոշմ, Հաղորդութիւն, Ապաշխարութիւն, Չեղնագրութիւն, Ամուսնութիւն և վերջին Օծումն. եօթ խորհուրդներ ս. Հոգւոյ եօթ շնորհաբաշխութեանց թուով:—Ե) Պահպանում ենք առանց նորմուծութեան եկեղեցւոյ ս. հայրերի բոլոր գրուածները, համաձայն Է. տիեզ. Նիկիոյ ժողովի դաւանական որոշման:—Զ) Նոքա, որոնք ս. Վոյս Մարիամին, մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի Անարատ Մօր, Քրիստոսածին կամ մարդածին են անուանում՝ համարում ենք այսուհետեւ մոլար մտածողներ, Աստուածայայտ վարդապետութեան գիտութիւնից զուրկ, Այդպիսիներին չենք ընդունում եկեղեցական հաղորդակցութեան մէջ. թող մերժուած լինին:—Դ) Այս որոշումը հոգեւորական անձանց և զիւղական հասարակութեանց ներկայացուցիչների ստորագրութեամբ, որոնք կամենում են Ուղղափառութիւն ընդունել՝ ներկայացնում ենք իւրաքանչեզուցութիւն Յոյն—Ռուսական Ուղղափառ Եկեղեցւոյ Սրբազնագոյն Վարիչ Սինոդին, և այս

* Շատերին գուցէ յայտնի չէ, որ Ռուսաց եկեղեցւոյ մեզ գլխաւոր պատարագի հետ հանդիսաւոր դիպիւրում լինում են աւելի ևս պակաս քանով օժանդակ պատարագիներ, որոնք սեղանի շուրջ բոլորած մասնակցում են արարողութեան:

որոշման՝ Աստղատական նահանգի Որմիոյ վիճակի Սուպրոգանի արքեպիսկոպոս Մաթրան Իննայի օրհնութեամբ, ստորագրում ենք, և հաստատում որ մեր խօսքերը ճշմարիտ են և անսուտ. Թող Ամենաբարձրեալ Տէրն Աստուած օրհնէ Ասորա—քաղաքական ժողովրդի միացումն Ուղղափառ Եկեղեցւոյ հետ. ամէն»։ Իսկական ստորագրել են. «Ասորպատական նահանգի, Որմիոյ վիճակի միտրոպոլիտ Մար—Իննա։ Բողոր Պարսկահայատակ նեստորականների հաւատարմատար միրզա Իւզուֆ Խան Արսէնին, Նեստորականների պատրիարք Մար—Հիմնի ներկայացուցիչ Ուրշան աւագ քահանայ Սարով Լէն»։

Միացման այս խնդրի առթիւ Դерк. Вѣстник-ի թերթն աշխատում է մի շարք յօդուածներով ծանօթացնել նեստորական ասորիների անցեալ պատմութեան և ներկայ վիճակի հետ։ Ձարմանում ենք սակայն, որ Պրոֆ. Լոպուխինի նման գիտնական անձը հաւատ է ընծայում այնպիսի երեւակայական ենթադրութիւնների, որպիսին է այդ ասորիներին Իսրայէլի կորած 10 ցեղերի ժառանգներ համարելը։ Միթէ անտեղութիւն չէ կարծել, թէ ասորա—քաղաքական մեծ ժողովուրդը, որ Իսրայէլի 10 ցեղերից մի բուն մարդոց գերութիւն տարած միջոցին, ահագին պետութիւններ էր կազմում և տիրում էր ամբողջ Նախասիային՝ անհետ կորաւ, և միայն այն բուն մարդիկ մնացին, Նեստորական ասորիների պատմութիւնն այնչափ որոշ է և յայտնի, որ ներկայացնելու համար այն՝ հարկ չկայ ծայրահեղ ենթադրութիւնների գիմել։ Իսկ թէ նոցա ներկայ վիճակի մասին տեղեկութիւն տուողները որչափ գունաւոր կերպով են ներկայացնում իրողութիւնը՝ բաւական է այդ ցոյց տալու համար յիշել, որ անցեալ տարի նեստորականների մօտ ուղարկուած միսիոնարների զխաւոր Սինդսկիյ ռուս քահանան իւր թղթակցութեան մէջ պատմում է, թէ Ռուսաց սահմանից մինչև Թաւրիզ հասնելու համար անկեղծաբար զօրութիւնների են յաղթել իրենք։ Այդ խիստ բանուկ ծանադարհով ամեն օր ոչ միայն տղամարդիկ են անցնում, այլ և կանայք՝ եւրոպացի տիկնայք, առանց աներկակայելի զօրութեան զանգուշակութեան։

Նեստորականների մէջ 30 տարիներէ ի վեր եռանդով գործում են Անգլիացի և Ամերիկացի միսիոնարները, որոնք հարկւրաւոր դպրոցներ ունին բացած, նաև մի քանի բարձր դպրոցներ, և նոցա պահպանութեան համար խոշոր գումարներ են ստանում հայրենիքից։ 1868 թ.-ին Մար—Հիմնը մի աղերսաւիր նամակով Կենտրոնրի արքեպիսկոպոսի օգնութեանն էր դիմել, որի հովանաւորութեան ներքոյ և կազմակերպուեցաւ շուտով այդ միսիոնը և կարճ միջոցում օգնութիւն ստանալով նաև Ամերիկայից, շատ առաջ գնաց։ Ռուս

սաց միսիոնի համար հարց է այժմ թէ որչափ յաջողութեամբ պէտք է կարողանայ միցել անգլիականի հետ։

Մարտի 8-ին Կուրսկ քաղաքում տեղի ունեցած սրբապաշտութեան մի դէպք մեծ յուզում յառաջ բերաւ ամբողջ Ռուս—Օրթոդոքս ժողովրդի մէջ։ Այդ նահանգական քաղաքի մէջ գտնուած Զնամենսկիյ վանքի մայր տաճարում որ յայտնի է նոյնանուն Աստուածածնի հրաշագործ պատկերով՝ անյայտ չարագործներ պայթուցիկ նիւթերի մի արկղ էին դրել, որ զիշեր ժամանակ պռնկեց և ահագին պայթիւն յառաջ բերաւ։ Պայթիւնը մեծ աւերումներ է գործել եկեղեցւոյ մէջ, և ենթադրութեամբ է որ եթէ ժողովրդով լի լինէր նա՝ օդի խտութիւնից կփչէր դուցէ և բոլորին իւր տակը կթողնէր։ Սակայն Զնամենսկիյ Աստուածամօր հրաշագործ պատկերը, չնայած որ պռնկող արկղը խիստ մօտ է եղել և հաւանականաբար նորան վնասելու նպատակով դրած՝ մնացել է բոլորովին ցրած և անարատ չըջապատող աւերածի մէջ։ Ռուս ժողովուրդը Նախախնամութեան ակընդայանի շնորհ է տեսնում այստեղ և գունդագունդ ուխտ է գնում հրաշագործ պատկերին։

Սրբ. Վլադիմիր Էկզարխի Մոսկվայի միտրոպոլիտ նշանակուելը նոր տեղափոխութիւններ յառաջ բերաւ Ռուսաց բարձր հոգեւորականութեան մէջ։ Նոր Էկզարխի փոխարէն Լիտովիան արքեպիսկոպոս Նշանակուեցաւ Կուրսկի Իւվենալիյ եպիսկոպոսը, իսկ նորա տեղ եպիսկոպոս ձեռնադրուեցաւ Մոսկվայի հոգեւոր ձեռնարանի տեսուչ Լափրենտիյ վարդապետը։ Տեսչի օգնական Արսենիյ վարդապետը դարձաւ տեսուչ։—Միաժամանակ հրաժարուեցաւ ծառայութիւնից Կիեվի հոգեւոր ձեռնարանի տեսուչ Սիլվեստր եպիսկոպոսը, որ Ռուսաց հոգեւորականութեան ամենից աւելի աչքի ընկնող գիտնականներից է՝ մէկը աստուածաբանութեան սակաւութիւն գոկտորներից, և յայտնի է մանաւանդ իւր բազմահատոր, այդ տեսակի մէջ գրեթէ լաւագոյնը և նորագոյնը համարուող՝ գաւառաբանութեամբ, նորան յաջորդեց տեսչի օգնական Իիմիտրիյ վարդապետը, որ երկու տարի առաջ դեռ աշխարհական ուսուցչապետ էր և կարճ միջոցում արեղայութիւն և վարդապետութիւն ստացաւ, և այսպիսի բարձր աստիճանի հասաւ։

Ռուսաց եկեղեցին կորցրեց կրկին մի քանի նշանաւոր բարձրաստիճան եկեղեցականներ, որոնց մէջ աչքի է ընկնում մանաւանդ Պետերբուրգի Կազանսկիյ մայր տաճարի աւագերէց Լեբեդէվ, հանգուցեալը խիստ գեղեցիկ բարեմասնութիւններով օժտուած անձն էր և սիրելի ու յարգուած

մայրաքաղաքի բարձր հասարակութեան մէջ. *
Վաթսունական թուականներից ի վեր գործում էր
նա եռանդով եկեղեցական—հասարակական ասպա-
րիզի վերայ և թողել է մի շարք ընտիր գրուածներ:

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ.

ԳԵՐԲԱՆԱԿԱՆ—ԱՒԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԵԱՆ
(միսսիոն — Heidenmission)
ՆԵՐԿԱՅ ՎԻՃԱԿԸ:

Այս վերնագրով մի յօդուած Christliche Welt թերթի մէջ (№ 2, 3, 5), բացի հեռա-
քրքրական տեղեկութիւններ հաղորդելուց, ամ-
փոփ գաղափար է տալիս նաեւ եւրոպացի քա-
րողիչների հեթանոսաց մէջ ունեցած գործու-
նէութեան և դորա հետեանքների մասին: Հե-
ղինակը, ուսուցչապետ Միրբետ, աւետարանա-
կան առաքելութեան ասպարէզ եղող բոլոր
երկիրները երկու կարգի է բաժանում: Ամե-
րիկայում Աֆրիկայում և Աւստրալիայում
հեթանոս ժողովուրդները քաղաքակրթու-
թեամբ այնչափ ստոր են քրիստոնեայ եւրո-
պացիներից, որ եւրոպացի քարողիչը միւսնոյն
ժամանակ քաղաքակրթութիւն տարածող է.
մինչդեռ Արեւելեան Ասիայում՝ Հնդկաստա-
նում, Չինաստանում և Ճապոնիայում նա
առանձնապատուկ քաղաքակրթութեան և դա-
րաւոր պատմական անցեալի տէր ժողովուրդ-
ներ ունի իւր առաջ, որոնց հետ բոլորովին
ուրիշ կերպ պէտք է հաշիւ տեսնել. ո՞վ կա-
րող է ասել ինչպիսի՞ ձեւակերպութիւն յա-
ռաջ կգայ, եթէ այս ժողովուրդներից մէկն
ու մէկը մեծ բազմութեամբ քրիստոնէութիւն
ընդունէ և կամեայ իւր ազգային, պատմու-
կան, քաղաքակրթական առանձնապատու-
թիւններին համաձայնեցնել այդ նոր կրօնը:

Ամերիկայի ամենահիւսիսային մասում,
աշխարհիս ամենամեծ Գրէօնլանդ կղզու վրայ,
Սորվեգացիք քրիստոնէական եկեղեցի էին
հաստատել և վանքեր հիմնել արդէն ԺԲ.
դարում: Բայց յետագայ ժամանակներում
այդ եկեղեցին, մայր երկրից կտրուելով՝ նսե-
մացել էր հեռագետէ և անհետացել. այնպէս
որ ԺԶ. դարի սկզբին, երբ բողոքական քա-
րողիչներն առաջին անգամ այցտեղ եկան
նախկին քրիստոնէութեան նշանն անգամ
չկար: Գրէօնլանդի գրեթէ բոլոր բնակիչները,
որոնց թիւը 10,000-ի է հասնում, քրիստո-

նեաներ են, մեծ մասամբ Դանիական եկեղե-
ցու հետ կապուած. $\frac{1}{6}$ մասը միայն Գերմա-
նացիներ են կոչուած: «Եղբայրական համայնքի»
հետ: Նկատողութեան արժանի մի ցաւալի
երեւոյթ է, որ այդ Էսկիմօները եւրոպական
քաղաքակրթութեան հետ շփուելով՝ սպառ-
ւում են հեռագետէ և միայն խառնազգիներ-
ընդմեջ կարող են: Աւելի աչքի է ընկ-
նում այդ երեւոյթը Լաբրադոր թերակղզու
վերայ, ուր 160 տարի առաջ մի քանի հա-
զար Էսկիմօներ կային և այժմ միայն 1500
են մնացել, քրիստոնեայ դարձած: «Եղբայրա-
կան համայնքի» ջանքով: Արեւսկայ մեծ թե-
րակղզու վերայ, որ ինչքան բուսականութեամբ
աղքատ է՝ նոյնքան հարուստ է հանքային
բերքերով, Ռուսաց տիրապետութեան ժամա-
նակից մնացել է Օրթոդոքս եկեղեցւոյ առա-
քելութիւն. յետոյ աւելացել են նաեւ Կաթո-
լիկ եկեղեցւոյ ու տասնեակ բողոքական հա-
մայնքների ներկայացուցիչներ: Ինչ Միացեալ
Մահադների կամ սահմանակից երկիրների
ու Անտիլեան կղզիների հնդիկներին է վերա-
բերում՝ յայտնի է, թէ ինչպէս տմարդի,
կարելի է ասել գաղանական կերպով վարուե-
ցան նոցա հետ առաջին անգամ այդ տեղերը
գաղթող եւրոպացիները, որով և բուռն ա-
տելութիւն յառաջ բերին իրենց կրօնի՝ քրիս-
տոնէութեան դէմ: Կաթոլիկ պետութիւնների
իշխանութեան ներքոյ գտնուող երկիրները
երկար ժամանակ անմատչելի են եղել բողո-
քական միսսիոնարների համար. շատ տեղեր
կաթոլիկ եկեղեցին ինչպէս հնդիկներին, այն-
պէս և մանուսանդ սարուկ նեգրներին ստիպ-
մամբ քրիստոնէութիւն է ընդունել տուել, բայց
ճշդումը վերանալուց յետոյ նոքա մեծ մասամբ
նորոգել են իրենց հեթանոսական սովորու-
թիւններն ու պաշտամունքը, և աւելի եռան-
դով անձնատուր եղել նոցա: Այժմ սոցա մէջ
ամենից աւելի գործում են հարկաւ Միա-
ցեալ Մահադներից ելած միսսիոնարներ, բայց
պակաս չեն և ուրիշները. յիշեալ «Եղբայրա-
կան համայնքն» օրինակ միայն Արեւմ. Հնդ-
կաստանում 42,000 մկրտեալներից բաղկա-
ցած հօտ ունի: Սոյն համայնքին պատկանում
են Հար. Ամերիկայի Գուիանա կոչուած երկը-
րում, որ Բրազիլիոյ և Վենեսուելայի հասա-
րակապետութեանց մէջ է ընկնում և եւրոպ.
3 պետութեանց է պատկանում 28,000 հոգի
հեթանոսութիւնից դարձած նեգրներ և
հնդիկներ՝ քաղաքականապէս Հոլլանդացւոյ
հպատակ: Պէտք է նկատել, որ չնայած Եղբ.
Համայնքը մէկ ու կէս դար առաջ է սկսել
իւր գործունէութիւնը այս հեթանոսների

* Հանգուցեալը շատ սիրալիր կերպով ընդունեց ինձ
անցեալ տարի և իւր պարզ յարաբերութեամբն ու շայն գա-
ղափարներով շատ սիրով ինձ և իւր սպասարարին բոլոր
վրաս:

մէջ, բայց նորան չի յաջողուում մինչև այժմ այնպիսի հաստատուն համայնական կազմակերպութիւն տալ նոցա, որ իրենք կառավարուել կարողանան և մայր եկեղեցուց նիւթական նպաստներ ստանալու կարիք չունենան: Ամէնից մեծ դժուարութիւն ներկայացնում է ստրկութիւնից ազատուած նեղրներին կամաւոր աշխատութիւն սովորեցնելու գործը. երկար ժամանակեայ բռնութիւնն այնչափ տտելի է դարձրել նոցա ամեն աշխատանք, որ շատ ժամանակ պէտք է մինչև դուրս բարոյական արժէքն ըմբռնելու ընդունակ լինին:

Ինչպէս որ Աֆրիկայում իշխող պետութեանց սահմանադէրը քարտէզի վերայ բազմազան դոյների իրար մէջ հիւսուած մի խառն ցանց են ներկայացնում, այնպէս և այս ցամաքի վերայ գործող միասինարական ընկերութեանց գործունէութեան սահմանները, ուստի դժուար է նոցա մասին մի ամփոփ ընդհանուր գաղափար տալ: Աֆրիկան երկար ժամանակ անհետաքրքրական և անծանօթ մի երկիր էր եւրոպացւոց համար. զեռ սորանից մի դար առաջ նորա ծովափնեայ մասերը միայն փոքր ի շատէ յայտնի էին և շատ քիչ տեղեր գաղթավայր դարձած: Իսկական հետազոտութիւններն ու աշխարհակալութիւնները սկըսուեցան ներկայ դարու քառասնական թուականներին, և այժմ արդէն գրեթէ ամբողջ երկիրը եւրոպացւոց ձեռքն է՝ ամենաընդարձակ և ցանկալի մի գաղթավայր, մանաւանդ Գերմանացւոց համար, որոնք անցեալ դարերում միջոց չէին ունեցել մայր երկրից դուրս ելնելու և օտար աշխարհներում տեղի ունեցող մեծ աւարառութեան մէջ իրենց բաժինը վաստակելու: Մինչև այս դարու սկիզբները Աֆրիկայի գլխաւոր արդիւնաբերութիւնը եղել էր սեւ ապրանքը՝ Ամերիկայի գաղթավայրերը մշակելու համար արտահանուող ստրկներգրը. բնականաբար քիչ մարդիկ կէքտնուէին քրիստոնէութիւն քարոզելու մի ժողովրդի մէջ, որ վաճառքի առարկայ էր համարուում: Թէև անյաջող փորձեր շատ առաջ եղել են, բայց միասինարները հաստատ սոք են գնում այստեղ միայն հակաստրկական շարժումն սկսուելուց յետոյ: Այժմ քանի որ գրեթէ բոլոր ցամաքը մասշնի է դարձել եւրոպացիների համար՝ բոլոր տեղերում և գործում են այլ և այլ միասինարական ընկերութիւններ, և մի քանի մասերում՝ օրինակ Կապանդիայում և Հար. արեւմ. Աֆրիկայի Գերմանացւոց պատկանած գաւառներում այնչափ յառաջ են գնացել, որ տասնեակ հազար

նորադարձներ ինքնուրոյն համայնքներ են կազմում և առանց արտաքին օգնութեան կառավարուում: Քրիստոնէական գաղափարների տարածուելուն դէմ մեծ խոչընդոտ է դեռ այն իշխող հայեացքը, թէ սեւամորթ բնիկները մարդկային արժանիքից սոոր արարածներ են և նոցա հետ իբրև անասունների հետ պէտք է վարուել: Այդպէս օր. Տրանսվալ անունով երկրում, որ իր մէջ գտնուած ոսկու հարուստ հանքերի շնորհիւ շատ շուտ յառաջ գնաց և ազատ անկախ հասարակապետութիւն կազմեց՝ տիրապետող ընդերները ոչ մի իրաւունք չեն տալիս բնիկներին, նոյն իսկ ամենափոքր սեփականութեան իրաւունք, և ուրեմն իրօք նոցա ամենադառն ստրկական վիճակի մէջ են պահում: Քրիստոնէութիւնն այնուամենայնիւ տարածուում է ամենայն արագութեամբ: Հարկաւ ձեռք բերած յաջողութիւնները չնչին են՝ այն գործի համեմատութեամբ, որ մնում է դեռ կատարել. Աֆրիկայի 164 միլիոն բնակիչներից 126 միլիոնը հեթանոս է դեռ, մինչ Ամերիկայում 122 միլիոնից 14 միլիոնն է միայն հեթանոս:

Աւստրալիայում գերմանացի միսինարներ գրեթէ չկան. Պրեսբիտերեան եկեղեցին է գործում այդտեղ գլխաւորապէս և քաղաքակրթութեան տարածուելուն հետ զուգընթացաբար յառաջ գնում:

Ասիական երկրներին դալով, ուր քրիստոնէութիւնը ոչ թէ դատարկ գետնի վերայ պէտք է իւր շէնքը կառուցանէ, այլ բազմադարեան շինուածների փլատակների վերայ առաջին տեղը միասինարական տեսակէտից բռնում է Հնդկաստանը, հրաշալիքներով ու ծայրահեղ հակադրութիւններով լի մի ահագին աշխարհ: Զաղաքակրթութիւնն այս աշխարհում մեծամեծ քայլեր է արել արդէն. բայց միւս կողմից նորա դէմ եղած պատնէշներն աւելի հաստատուն են գուցէ այստեղ, քան ուրիշ որ և է տեղ: Բաւական է միայն հնդկական կատաւները յիշել: Հնդկաստանն ամենահին և ամենակարեւոր գաւառներից մէկն է քրիստոնէական առաքելութեան համար, և բազմաթիւ ամեն կարգի միասինարական ընկերութիւններ գործում են այժմ այնտեղ. բայց յաջողութիւնը չի կարելի շատ մեծ համարել. բնակիչներից 72% բրահմայական են, 3123% զինապաշտ, 20% մահմեդական և միայն $\frac{4}{3}$ % կամ 2,036,000 հոգի քրիստոնեայ, այն ևս մեծ մասամբ կաթոլիկ՝ միայն 584,307 հոգի բողոքական: Սակայն քրիստոնէութեան ազդեցութիւնը միայն այդ սակաւութիւն հաւատացեալների վերայ չի երևում:

այլ ընդհանուր ժողովրդեան մի շարք մեծ սակար սովորութիւններ այդ ազգեցութեան շնորհիւ վերանում են, վարք ու բարքն ազ նուանում է. վերացում կարելի է համարել օր. այրիներին այրելու սովորութիւնը. նուազում է մանուկ ամուսնացողների թիւը: Պէտք է նկատել, որ Հնդկաստանում 2,201,404 հոգի կան 5 - 9 տարեկան հասակում ամուսնացած և նոցանից 64,040 արգէն այրիացած:

Ներկորդ երկիրն է Ձինաստանը, որտեղ միսիոնարները նոյն չափով յառաջ են գնում, ինչ չափով բացուում է նա եւրոպացիների առաջ: Օրինակ նորերս երբ գերմանացիք մի նաւահանգիստ իւր շրջակայքով դրաւեցին անմիջապէս միսսիոնարներ ևս ուղարկուեցան նոր հպատակներին նուաճելու աւետարանի համար: Սակայն Ձինաստանում քրիստոնէութիւնը դեռ շատ նեղ սահմանների մէջ է փակուած և դժուար է ասել թէ ինչպիսի ապագայ է բացուում նորա համար:—Մի քանի տարի առաջ շատերը մեծ ակնկալութիւններ ունէին մանաւանդ Ճապոնիայի վերաբերմամբ, որ այնպիսի մեծ եռանդով ընդգրկեց եւրոպական քաղաքակրթութիւնը և կարծ միջոցում այնչափ յառաջ գնաց, բայց այժմ երեւում է, որ խիստ ետասէր ու շահագէտ Ճապոնացին նոյն ըմբռնողութիւնը և համակրութիւնը ցոյց չէ տալիս քրիստոնէութեան վսեմ գաղափարների և բարձր բարոյականութեան, ինչպէս եւրոպական գիտութեան և արուեստների համար:

Մեզ այնպէս է թուում թէ առհասարակ եւրոպացւոց միսսիոնի անյաջողութեան զլխաւոր պատճառներից մէկն այն է, որ նոքա ոչ թէ զուտ աւետարան քարոզելու են ելնում, ինչպէս հաւատացնում են զրեթէ ամէնքը և ինչպէս անում էին Քրիստոսի իսկական առաքեալները, այլ որոշ քաղաքակրթական, ազգային, երկրորդական պայմանների համաձայն որոշ կազմակերպութիւն ստացած մի քրիստոնէութիւն՝ հաւատացեալներ որոնելով ոչ թէ Քրիստոսի գաղափարական եկեղեցու, այլ այս կամ այն քաղաքական եկեղեցու համար: Կաթոլիկ միսսիոնարը պահանջում է, որ նեղին ու հնդկը նոյն պաշտամունքները կատարեն, նոյն կերպ հաւատան պապի անսխալականութեան, ինչպէս մի խաղաղի բողոքականը սովորեցնում է ձեռները նոյն ձեռով ծալել, նոյն աղօթքներն ասել ու դաւանաբանական ճշմարտութիւնները կրկնել, ինչ որ անգլիացու և գերմանացու համար է. ամէնքը արտաքին կազմին զրեթէ ներքին բովանդակութեան հաւասար նշանա-

կութիւն են տալիս և համեմատաբար շատ քիչ ուշադրութիւն են դարձնում թէ այդ արտաքինը որչափ համապատասխան է իրենց այցելած ժողովուրդների արտաքինին: Առաքեալներն այդպէս չէին վարուում. նոքա ձգում էին խմորը և թողնում էին, որ նա ինքն իրեն համար շրջապատող նիւթից զանգուած կազմէ: Մասնաւոր եկեղեցիների բոլոր մեծ հիմնադիրներն առաջին դարերում զիտում էին, թէ ինչ ընդունակութիւնների, ինչ կրօնական զգացումներ և բարոյական դադափարներ է բերում մի ժողովուրդ իւր հետ, որ քրիստոնէութեան համակերպիլ կարող է կոտան լինել քրիստ. գաղափարների համար, և այդպիսի բնական ու հաստատուն հիմքի վերայ էին կառուցանում իրենց շէնքը: Դուրանով չենք կամենում ասել ի հարկէ, թէ աւետարանը նուաստացնել, իւրաքանչիւր ժողովուրդի ճաշակին ու բարքին յարմարեցնել պէտք է, այլ թէ ճանապարհ պէտք է գտնել աւետարանի այն գաղափարների համար, որոնք հանրամարդկային են և տիեզերական՝ ուշադրութեամբ քննել, թէ ինչ կողմերով հակումն է ցոյց տալիս մի ժողովուրդ գէպի աւետարանական ճշմարտութիւնն ու սրբութիւնը, այդ կողմերից գործ սկսել և թոյլ տալ, որ մնացածն ինքն իրեն ձեւակերպուի: Որչափ հակառակ է միսսիոնարների մեծամասնութեան ընթացքն այս գաղափարին, աչքի է ընկնում մանաւանդ այն դէպքում, երբ նոքա հին քրիստոնէայ համայնքներից մէկի հետ գործ ունին և իբր թէ թմրութիւնից զարթեցնել են կամենում նորան: Փոխանակ կատարելու այն, ինչ որ ըստ երեւութին իրենց նպատակը պէտք է լինէր՝ վերականգնացնելու և արծարծելու արդէն եղած քրիստոնէութիւնը, նոքա քանդել են աշխատում դարերով՝ հազարաւոր նահատակների անձնագործ աշխատութեամբ, կառուցած շէնքը, որպէսզի անգործ մի նորը, իբր թէ աւելի լաւ կառուցանեն և այդպէս յառաջ են բերում այնպիսի վատառողջ, աղանդաւոր երեւոյթներ, ինչպիսին ներկայացնում են օր. հայութիւնից ի բողոքականութիւն դարձածները:

Ներկայումս գերմանական զանազան ընկերութիւնների պատկանող միսսիոնարների ընդհանուր թիւն է 731, որոնք 456 զլխաւոր կայարաններ ունին և 316,088 մկրտուածներ են հաշուում: Նոր մկրտուողները 1896 թ.ին ժոտ 14000 էին, և 71,158 մանուկներ յաճախում էին միսսիոնարների դպրոցները: Տարեկան ժոտ 6 միլիոն մարդ դուրս է արւում Դերմանիայից միսսիոնարական գործի

համար: Եթէ ի նկատի ունենանք, որ այս բոլորը գրեթէ այս դարի ընթացքում է, յառաջ եկել՝ պէտք է յուսար, որ ապագան անհամեմատ աւելի յաջող կլինի և աւելի բախաւոր հիմունքների վերայ հաստատուած:

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԱՍՏՈՒԱՐԱԲԱՆՆԵՐ ՊԵՏԲ ԵՆ.

Արարատի փետրուար 9-ում մեր արած դիտողութիւնները հոգեւորականութեան մասին մամուլի ներքոյ էին դրո, երբ Տփլիսի պարբերական թերթերի մէջ քանակաւ նիւթ եղաւ այն հարցը, թէ արժէ՞ արդեօք, որ ուսումն առած երիւնքները մարդիկ եկեղեցական ասպարէզ մտնեն: Մեզ համար ուրախալի էր այս դէպքում հակառակ կուսակցութիւնների գրեթէ միաձայն ըողորը վէճի առիթ եղող անհնթեթ կարծիքի դէմ: Եւ այց ըստ ինքեան լուրջ խորհրդածութիւնների արժանի խնդիր է նոյն իսկ այն տխուր հանգամանքը, որ այդպիսի կարծիք յառաջ գալ եւ հրապարակաւ արտայայտուել կարող էր, որ այնուամենայնիւ շատ մարդիկ կան մեզանում այն համոզման տէր, թէ ապահովուած, ուսումն եւ պատիւ ունեցող մարդը հոգեւորական պէտք է չլինի, որովհետեւ հայ հոգեւորականութիւնն անշահի ընկած է, որովհետեւ լաւերն իբր հաւածուած են այդտեղ եւ ոչինչ օգուտ այլեւս քերել չեն կարող: Եւ սակայն եթէ մենք, այդ քանակը ուի մէջ չմտնելով՝ աւելի կարեւոր ենք համարում հարցն ուրիշ կերպ դնել եւ կրկին միւս անգամ քննել, թէ ինչպիսի մարդիկ են պահանջուում եկեղ. ասպարիզի համար՝ պատմաւն այն է, որ նաեւ հակառակ կարծիք պաշտպանող մեծամասնութեան մէջ որչափ զիտենք այն հայեացքն է տիրապետում, թէ հոգեւորականութեան երէւ երգում է յե-

րէւ երգում է երգում է, եւ միայն մեզանում՝ մեր այս խաւար իրենց աշխարհում՝ զգալի է դեռ նորա պէտքը. ոչ հարկաւ նորա համար, որ իւր բուն նպատակին, այլ որ հասարակութեան օգտին ծառայէ:—Ամեն ազգի եւ հասարակութեան մէջ կգտնուին մարդիկ, որոնց համար խաղ է ծայրահեղ կարծիքներ յայտնելը, առհասարակ ամեն հաստատութեան, եւ մասնաւորապէս եկեղեցւոյ մասին, որովհետեւ կորցնելու ոչինչ չունին նորա եւ միայն դիւրին մանապարհ են որոնում իրենց վերայ ուշադրութիւն հրաւիրելու. իսկ եկեղեցւոյ եւ հոգեւորականութեան մասին խօսելուց աւելի դիւրին բան չկայ՝ ամեն ոք անպատիժ կերպով ասել կարող է այստեղ ինչ կուզէ: Զուր կլինէր ջանալ այդպիսիներին բան հասկացնել. պէտք է հասարակութեան աւելի լուրջ եւ գործի էութեամբ հետաքրքրուող մասի այն կարծիքներն ուշադրութեան առնել, որոնցով դոքա երես են առնում հրապարակ ելնելու. իսկ հոգեւորականութեան խնդրում՝ այդ մոլար կարծիքներից ամենավտանգաւորն է, ասում ենք՝ այն, թէ հոգեւորականը եկեղեցուն պէտք է չծառայէ, այլ հասարակութեանը, եւ ուրեմն նորա գոյութիւնը իրաւացի է այն դէպքում միայն, երբ հասարակութիւնը անկատար կազմակերպութիւն ունի, իւր ինչ ինչ պէտքերը լրացնելու համար ստիպուած է թոյլ տալ, որ մի խումբ մարդիկ եկեղեցական տարազ հագնեն: Այստեղից յառաջ է գալիս նաեւ այն մոլար եզրակացութիւնը, թէ ուրեմն հոգեւորականը պատրաստուած պէտք է լինի հասարակութեան պէտքերի համեմատ՝ բժշկութիւն, երկրագործութիւն, այլ եւ այլ արհեստներ եւ զիտութիւններ սովորի, իսկ այն արհեստն ու զիտութիւնը, որ պահանջուում է եկեղեցւում՝ պաշտօն վարելու համար՝ կարող է, իբրեւ աւելորդ զարդ, չունենալ իսկ: Եւ այս ամէնը յենուում է այն երեւակայեալ փաստի վերայ, իբր լուսաւորեալ Եւրոպայում՝ այդպէս է. իբր այնտեղ հոգեւորականի պէտք չեն զգում կամ՝ ուր զգում են, լեցնում են այդ պէտքը բժիշկ, երկրագործ եւլն, հոգեւորականներ պատրաստելով:

Այդպէս է միթէ: Պէտք է խոստովանած, որ Եւրոպայում եւս մենք շատ անգամ

հանդիպել ենք նման կարծիքներ պաշտպանողների. քաղաքակրթութեամբ աշխարհում հասարակական կեանքն այնպիսի կազմութիւն ունի այժմ: որ տարիներով կարելի է ապրել նոյն իսկ մի համալսարանական քաղաքի մէջ՝ կրթութեամբ մարդ լինել: եւ զաղափար շունենալ: թէ աստուածաբանական բաժնի ուսուցչապետները ինչ են դասախօսում ամբիոնից, հոգեւորականները ինչ են քարոզում՝ ըմբից: Պէտք է զարմանալ, եթէ մեզանից նոյնպէս շատերը Եւրոպա են գնում եւ վերադառնում: առանց զաղափար կազմելու այդ մասին: Յառաջ է գալիս այդ նորանից, որ արդի կրթութեանն ու քաղաքակրթութեանը իրենց ծագման եւ զարգացման առանձնայատուկ պայմանների շնորհիւ ահագին նախապաշարումներ են յառաջ բերել եկեղեցւոյ եւ եկեղեցականութեան դէմ: որոնք հետո եւն պահում եւ խորթացնում կրթութեամբ մարդուն եւ որոնց ցրելու համար դեռ շատ աշխատանք է հարկաւոր: Բայց այդ ամենեւին ապացոյց է, թէ եկեղեցականութիւնը դեր է կատարում կամ չպէտք է կատարէ ասպապին՝ լուսաւորեալ ազգերի մէջ: Կաթոլիկ եկեղեցւոյ համար մենք չենք խօսում: որովհետեւ նա իւր սեփական ընթացքն ունի եւ նորա կատարած դերը չի կարող ամեն դէպքում քրիստոնէութեան դեր համարուել: այլ ի նկատի ունինք այն եկեղեցականներին, որոնք առաջնորդուում են Քրիստոսի տուած սկզբունքներով: առանց հակասութիւն տեսնելու նոցա եւ գիտութեան ու քաղաքակրթութեան մէջ, առանց դատապարտելու վերջնոյս յառաջադիմական քայլերը: Միթէ նոքա յիշաւի ոչինչ դեր չեն կատարում:

Երբ Ամերիկայում եկեղեցին բաժանեցին պետութիւնից եւ կրօնը ազատ: անհատական գործ հրատարակեցին՝ շատերը կարծում էին, թէ եկեղեցին զրկուելով ոստիկանական պաշտպանութիւնից, որ նորա գլխաւոր նեցուկն էր իբր, կդադարէ կարճ միջոցում գոյութիւն ունենալուց. սակայն իրականութիւնն այն է, որ եկեղեցին ամենագորեղ եւ գործօն ոյժ է այսօր ազատ Ամերիկայում եւ, առանց մէկի պաշտպանութեան կարօտելու, ամենամեծ դերն է կատարում հասարակական կեանքի մէջ:

— Եւրոպայում ամենաազատ երկիրն Անգլիան է անկասկած, եւ ո՛չ մի երկրում եկեղեցին այնչափ ընդարձակ ու քաղմակողմանի գործունէութիւն չունի, ո՛չ մի տեղ եկեղեցականների կարիքն աւելի մեծ չափով չի զգացուում: քան այդտեղ. տիեզերահռչակ Մեծ Ծերունին, որ մեր լուսաւոր դարի պատին է ու պարծանքը եւ որի վերջին օրերը համբաւ են արդէն՝ հոգով մի եկեղեցական է, եկեղեցւոց է ոգի եւ շունչ առել իւր փառաւոր գործունէութեան համար: — Եւ վերջապէս գիտութեանց մայր եւ Բարձր, կրթութեան կեդրոն Գերմանիայում հասարակական կեանքի վերաբերեալ ամենակարեւոր ինդիքները յառաջ տանելու եւ ուղիղ ճանապարհի վերայ հանելու գործում ամենաեռանդուն աշխատողները եկեղեցականներ են: Իսկ այդ բոլոր տեղերում եկեղեցական ասպարիզի համար այլ կերպ չեն պատրաստուում: քան եթէ աստուածաբանութիւն ուսանելով: Մեզանում շատերին գուցէ տարօրինակ է թուում՝ այդ՝ լուսաւորեալ երկրներում՝ այլ կերպ չեն էլ կարող մտածել, որովհետեւ ուսանել աստուածաբանութիւն նշանակում է այդտեղ իւրացնել գիտութիւնների այն խմբաւորութիւնը, որոնք կարեւոր են հոգեւորական ասպարիզի վերայ գործելու համար, ինչպէս օր. բժշկական բաժնի գիտութիւնները բժշկական ասպարիզի համար են կարեւոր: կամ՝ իրաւաբանական բաժնին՝ իրաւաբանական ասպարիզի համար:

Պէտք է չափազանց միամիտ լինի մէկը, որպէս զի մտածէ թէ, օր. Գերմանիայում համալսարանի աստուածաբանական բաժինը, գիտութեանց միւս բաժինների կողքին ահա քանի դար գոյութիւն ունենալուց յետոյ՝ ամենեւին չի ենթարկուում գիտութիւնների ազդեցութեան. միւսները յառաջադիմութեան հակայական քայլեր են անում: իսկ նա անշարժ տեղը կանգնած, վերացական տեսութիւններով է զբաղուում: միւս գիտութեանց հետեւողները՝ բժիշկներ, իրաւաբաններ եւլն, հետզհետէ կատարելագործում են իրենց գէնքերը՝ իրենց կոչմանը աւելի եւ աւելի կատարեալ կերպով ծառայելու համար, իսկ աստուածաբաններն այդ մասին ամենեւին չեն մտածում: այլ շարու-

նակում են գործել հին փտած գէնքերով: Այդպիսի տարօրինակ երեւոյթ տեղի ունենալ չէր կարող, եւ իրօք ոչ մի գիտութիւն այսօր իրաւունք չունի պարծենալու, թէ աւելի առաջ է գնացել քան թէ աստուածաբանութիւնը: Յառաջադիմութիւնն այստեղ հարկաւ պակաս գալի է քան միւս բաժիններում: որովհետեւ միւսներն իրերի, ձեւերի, օրէնքների հետ գործ ունին, իսկ աստուածաբանների գործը մարդոց հոգիների հետ է, որ կշիռքի մէջ չի դրուում եւ ընալուծութեան չի ենթարկուում: — Աւելի մեծ շփոթութիւն յառաջ է գալիս նորանից, որ մեր ժամանակի մարդիկ սովոր են գիտութիւն ասել այն միայն, ինչ որ ընազիտութեան սահմաններում է կատարուում: մինչդեռ մեր դարի յառաջադիմող գիտութիւնը ոչ թէ ընազիտութիւնն է իսկապէս, այլ պատմութիւնը, եւ ընազիտութեան մէջ եւս այն է իսկական գիտութիւն, ինչ որ պատմութեանն է վերաբերում: Աստուածաբանութիւնը ընազիտութեան մէջ անշուշտ չի մտնում: նորա գործը պատմութեան հետ է. քայց թէ այստեղ որչափ յառաջադիմութիւն է արել, այդ չիմանալու համար պէտք է պատմութիւն սովորած չլինել ամենեւին:

Շատերը երեւակայում են, ինչպէս երեւում է, թէ աստուածաբանութիւն նշանակում է վերացական տեսութիւնների մի ժողովածու: մարդիկ նստել՝ Աստուծոյ էութեան, Աստուծոյ յատկութիւնների եւ այլ նման խնդիրների մասին երկար քարակ խորհրդածութիւններ են արել, որ եւ համալսարան մտնողի առաջն են դնում եւ անգիր անել տալիս: Մինչդեռ աստուածաբանութիւն ուսանել արդի մտօք նշանակում է՝ պատմական հետազոտութիւնների վերայ հաստատուած մի քրիստոնէական աշխարհայեցողութիւն կազմել, որով պէտք է առաջնորդի իւրաքանչիւր ոք՝ ով կամենում է քրիստոնեաներ դաստիարակել, իրենց Աստուծոյ եւ իրենց ընկերի հետ ուղիղ յարաբերութիւն ունենալու համար: Կրկնում ենք եւ երեքընում. իշխողն այստեղ ոչ թէ վերացական տեսութիւնն է, այլ պատմական հետազոտութիւնը, եւ պատմական հետազոտութիւնների մի ամբողջ շարք, զանազան ճիւղերի բա-

ժանուած եւ որոշ սկզբունքների ներքոյ դրուած՝ կազմում է աստուածաբանի ուսումնասիրութեան առարկան, որ հարկաւ երբեք աչքից չպէտք է փախցնէ այդ բոլորի գործնական նպատակը՝ հոգեւորական կոչման ծառայելը:

Նա որ իբրեւ քահանայ, ուսուցիչ կամ քարոզիչ քրիստոնեայ համայնքի հետ գործ պէտք է ունենայ՝ իւր առաջ ունի նախ ա. Գիրքը, որից առնում է իրեն ոգեւորող հաւատի հիմունքները եւ այդ հաւատից բխող քարոյական սկզբունքները, եւ որ ուրեմն նա ծայրէ ի ծայր պէտք է լաւ հասկանայ: Ահա այդ նպատակին նուիրուած է եւ աստուածաբանութեան մի գլխաւոր, առաջին ճիւղը. ուսումնասիրել ա. Գիրքը եւ պատմականօրէն հետազոտել, թէ նորա պարունակած իւրաքանչիւր գրուածքն ինչպէս է յառաջ եկել, ո՞ր դարու, ո՞ր հեղինակի գործ է, ի՞նչ ոգութեւնաբանութեամբ գրուած. թէ նոցանից իւրաքանչիւրն ի՞նչ վարդապետութիւն եւ ինչ բարոյական կեանք է պարունակում. թէ ինչպէս պէտք է վարուել ի՞նչ օժանդակ միջոցների դիմել եւ մեկնաբանական ինչ կանոններով առաջնորդուել, որպէս զի նոցա ուղիղ իմաստըն իմանանք եւ կարող լինենք ճշդիւ որոշել՝ թէ դարերով մեզնից առաջ ապրող մարդիկ այս կամ այն խօսքը, նախադասութիւնը, պարբերութիւնը գրելիս ինչ են կամեցել ասել: — Ապա, այժմ՝ գոյութիւն ունեցող քրիստոնեայ համայնքը կամ եկեղեցին ինքն իրեն մի անգամից չի բուսիլ, այլ իւր դարաւոր անցեալի պատմութիւնն ունի. եկեղեցւոյ հաստատութեան իւրաքանչիւր կողմը՝ դաւանանքը, պաշտամունքը, քարոյական կեանքը եւլն, ունի նոյնպէս իւր առանձին պատմութիւնը, որ ուսումնասիրել եւ հասկանալ պէտք է՝ ներկան հասկանալու, այդ հասկացողութեամբ բացուած աչքերով շարժելու, եւ ոչ կոյրերի կոյր առաջնորդ լինելու համար: Աստուածաբանութեան մի երկրորդ ճիւղ եւս նուիրուած է այդ պատմական ուսումնասիրութեան: — Այնուհետեւ, իւրաքանչիւր եկեղեցի իւր որոշ հայեցակէտն ունի դաւանական, մասամբ նաեւ քարոյական խնդիրների նկատմամբ. պէտք է նոցա մէջ եղած տարբերութիւններն իմանալ

եւ պատճառն ըմբռնել, ս. Դրքի եւ եկեղեցւոյ պատմութեան ուսումնասիրութեամբ ձեռք բերած դասնական ճշմարտութիւնները եւ քարոյական սկզբունքները որոշ եկեղեցւոյ հայեցակէտի ներքոյ դասաւորել՝ մի կապակցեալ դասնաքանութիւն եւ քարոյագիտութիւն կազմել, որպէս զի նոցանով առաջնորդուիլ կարելի լինի՝ այդ եկեղեցւոյ սահմաններում դասնական եւ քարոյական խնդիրների մասին խօսելիս: Այս եւս աստուածաքանութեան մի երրորդ ճիւղ է կազմում:—Եւ վերջապէս, բոլոր յիշեալ հետազօտութիւնները կատարուում են, ինչպէս ասացինք, մի գործնական նպատակի համար. աստուածաքանութիւն ուսանողը մի օր պէտք է իբրեւ քահանայ եկեղեկարգեր կատարէ. իբրեւ կրօնուսոյց ուսուցչական ամբիոնից, իբրեւ քարոզիչ՝ եկեղեցւոյ բեմից, իբրեւ հոգեւոր հայր եւ սփոփիչ՝ տներում, հիւանդի անկողնի մօտ եւլն, խօսէ. հարկաւոր է անշուշտ որ իւրաքանչիւր դէպքում իմանայ, թէ ինչպէս պէտք է շարժել, ինչպէս վարուել. թէ երկար դարերի փորձառութիւնը իւր նախորդներին ինչ է սովորեցրել, եւ նոքա իւրաքանչիւր մասի համար ինչ եզրակացութեան են եկել, ինչ գործնական կանոններ հանդէս բերել: Ահա եւ աստուածաքանական ուսումնասիրութեան մի չորրորդ, վերջին ճիւղ:

Այս բոլորից յետոյ հարցնում ենք. հարկաւոր է հոգեւորականներին աստուածաքանութիւն սովորել, կամ աստուածաքաններ պէտք են:—Մայր Աթոռի միաքանութիւնից մինչեւ այժմ աստուածաքանութիւն ուսանելու համար ուղարկուած են եղել եւ վերադարձել միայն երեք:— հոգի. այժմ ուսանող էօ՛ր հոգի միաքաններից (2 վարդապետ, մի արեղայ եւ մի սարկաւազ Ռուսաստանում. 3 վարդապետ Դերմանիայում) Դէլէ միայն աստուածաքանութիւն է ուսանում. եւ սակայն յաճախ աղմուկ եւ բողբոջներ են լսուում մամուլի մէջ, իբր ս. Էջմիածինը լեցուել է աստուածաքաններով, իբր այդտեղ աստուածաքաններ պատրաստելու մասին են միայն հոգ տանում եւ դորանով շատ անտեղի ու ապօրինի քան են անում: Ապօրինի քան է ուրեմն, որ Հայոց միակ հոգեւոր ճեմարանը իւր դպրանոցով մէկ տեղ երկու աստուածաքա-

նութիւն ուսած ուսուցիչներ ունի, որոնք մի քանի ուրիշ կողմնակի պաշտօններ եւս վարում են: մինչդեռ աշխարհիս մէջ գտնուած ուրիշ բոլոր նման հաստատութիւնների մէջ առ նուազն զոնէ մի տասնեակ, մի կէս տասնեակ՝ այդպիսի ուսուցիչներ անհրաժեշտ պահանջ կհամարուէին: Ապօրինի՞ կլինէր, եթէ մեր բոլոր թեմական հոգեւոր դպրոցներում աստուածաքանութիւն ուսած վարդապետներ լինէին կրօնուսոյց. կամ տեսչութեան պաշտօն վարէին՝ փոխանակ իրաւաքանների, լեզուագէտների, քննադէտների, երկրագործների եւլն: Հետաքրքիր է. ինչի՞ վերայ է հիմնուած բողբոջ այժմեան աստուածաքանների դէմ: մի՞թէ յիշաւ նորա վերայ, որ այս տողերը գրողը՝ այդ դժբաղդ աստուածաքաններից մէկը եւ ժամանակի կարգով առաջինը լինելով, համարձակութիւն է ունեցել մի քանի յօդուածներ գրել «քնութեանց» խնդրի մասին:—Քնական եւ անտարբեր երեւոյթ է ուրեմն, եթէ մեզանում կրօնի դասագրքեր գրողները զաղափար չունին ամենեւին իրենց եկեղեցւոյ դասնութեան, նորա օտար եկեղեցիներից ունեցած տարբերութիւնների մասին, եւ օտար դասնութեան դասագրքերը առանց այլեւայլութեան թարգմանում են եւ ընծայում իբրեւ Հայոց եկեղեցւոյ դասնութիւն. իսկ անբընական է եւ խիստ դատապարտելի երեւոյթ, որ մի եկեղեցական փորձում է պարզել, թէ մի ամենակարեւոր խնդրի մէջ ինչ դասնութիւն ունի իւր եկեղեցին, թէ ինչի՞ համար են այդ եկեղեցւոյ հայրերը դարեր շարունակ հալածանք ու տառապանք կրել, արիւն եւ արտասուք թափել՝ այս կամ այն դասնութեան կէտը պաշտպանելիս: Մենք չկարողացանք այն տարրական ճշմարտութիւնը հասկանալի դարձնել, թէ այլ է կրօնական վէճը, այլ է կրօնական խնդրի պատմագիտական հետազօտութիւնը. թէ մի խնդրի գիտնական կամ սքոլաստիքական լինելը նորա նիւթից չէ կախուած, այլ քննելու եղանակից. թէ օր. մի Մովսէս, որ հին փտած ձեռագիրներ է քրքրում, կամ մի Հառնակ, որ դասնաքանների պատմութիւն է ուսումնասիրում՝ դորանով խաւարամիտ սքոլաստիկոս չի դառնայ. իսկ մի հագիւ գրի սեւը սպիտա-

կից տարրերով, թերուս երիտասարդ, որ շարունակ քնական գիտութիւններից, հասնում յառաջադիմութիւնից է խօսում՝ զարգացած լուսամիտ գիտնական անձն:

Ապա, եթէ մեզ դատաւարտում են նորա համար, որ վարչական գործերի մէջ չենք մտնում՝ թող ցոյց տան, որ վիճակի գործակալութիւնը կամ յաջորդութիւնը աւելի կարեւոր է քան մեր այժմ վարած պաշտօնները. մենք պատրաստ ենք գնալ ուր որ ուղարկեն, թէկուզ աշխարհի ծայրը լինի: Կամ ինչո՞վ ասացուցուեցաւ, որ աստուածաբանութիւնը անընդունակ է դարձնում վարչական պաշտօններ վարելու: Հարկաւ նա անմիջապէս չի էլ պատրաստում կամ ընդունակ դարձնում դորա համար. քայց այդ չէ անում եւ ո՛չ մի դպրոց, ո՛չ մի գիտութիւն — եւ ո՛չ իսկ աշխարհի մէջ ասպրելը, ինչպէս պընդում են յաճախ, առանց երկար մտածելու: Աստուածաբանական գիտութիւններ կամ կրօնական գիտելիքներ աւանդող հոգեւոր դպրոցը պատրաստում է մարդկանց հոգեւոր կոչման համար այնպէս, ինչպէս որ բժշկական դպրոցը բժիշկներ է պատրաստում, իրաւաբանական դպրոցը իրաւաբաններ. այսինքն նա տալիս է որոշ աշխարհայեցողութիւն եւ որոշ գիտելիքներ՝ հոգեւոր գէնքեր ասպապ գործունէութեան համար. իսկ այդ գործունէութեան մէջ նոքա պէտք է վարժուին յետոյ, գործնական ասպարիզում, հետգնետէ եւ երկարամիտականայ գործնական վարժութեամբ: Բայց, ինչպէս որ աշխարհի մէջ տիրող անիրաւութիւնները տեսնելով իրաւաբան դառնալ չի կարելի, կամ հիւանդութիւններ տեսնելով բժիշկ դառնալ՝ այնպէս եւ չի կարելի հասարակութեան հոգեւոր պէտքերը տեսնելով հոգեւորական դառնալ: Տեսնելու համար սրտոստ աչք պէտք է. իսկ այդ սրտոստութիւնը ձեռք է բերուում դպրոցում ստացած հրահանգներով, եւ ապա միայն կատարելագործուում դրսի վարժութեամբ: Եւ վարժեցնել կարելի է ունեցած ընդունակութիւն, ունեցած կարողութիւնները. ուրեմն նախ այդ ընդունակութիւն ու կարողութիւնները ձեռք բերել պէտք է եւ ապա վարժեցնելու համար մտածել: — Եթէ ուրեմն լուսա-

ւորեալ ազգեր դարաւոր փորձերով այն եզրակացութեան են եկել, որ հոգեւորական կոչումն ստանձնելու համար անհրաժեշտ կարողութիւնները ձեռք են բերուում գիտութիւնների այն խմբաւորութեամբ, որ աստուածաբանութիւն է կոչուում՝ մենք ի՞նչ հիմունքով աւելորդ եւ վնասակար ենք համարում այդ գիտութիւնները: Իւրաքանչիւր որ իրաւունք ունի ի հարկ է քննադատել եւ գնահատել թերութիւնները գտնել նոցա մէջ, ցոյց տալ որ մեր պահանջների համար այս կամ այն գիտութիւնը աւելի, միւսը պակաս կարեւոր է. քայց ո՞վ կարող է անդել առանց այլեւայլութեան, թէ հոգեւորականին առանձին պատրաստութիւն պէտք չէ. թէ ինչ ուզում է նա սովորած լինի՝ բաւական է հասնում մէկը լինի, որ հասարակութեան մէջ գործելով, օրինակելի հոգեւորական դառնայ:

Այսպէս ուրեմն, երբ խօսք է լինում լաւ պատրաստուած եկեղեցականներ ունենալու մասին, ամէնից առաջ պէտք է հարցնել, թէ ինչպէս պէտք է պատրաստուին եկեղեցական կոչումն ընդունելու հրաւիրուած երիտասարդները. իսկ այդ հարցին լուսաւորուած ազգերը կամ մեր եկեղեցւոյ քոյր բոլոր եկեղեցիները միաբերան ասում են՝ աստուածաբանութիւն սովորելով: Եւ ուրեմն եթէ մենք նոցա հետ քայլ առ քայլ առաջ գնալ ենք կամենում եւ քարձր. կրթութիւն ստացած հոգեւորականներ ունենալ՝ ուրիշ ելք չունինք, քայց եթէ սովորել նոցանից նոցա դարերով մշակած աստուածաբանական գիտութիւնները: — Մի հոգեւորական կարող է շատ արհեստներ եւ շատ գիտութիւններ սովորած լինել, որոնցով օգտակար լինի հասարակութեան, քայց նա այն ժամանակ միայն քարձր. կրթութիւն ստացած հոգեւորական է եւ պատրաստ իւր նպատակին ծառայելու, երբ իւր կոչման յատուկ գիտութիւնները աստուածաբանութիւն է սովորել. ինչպէս որ պետական մի պաշտօնեայ այն ժամանակ միայն իրօք քարձրագոյն կրթութիւն ստացած պաշտօնեայ է, երբ իրաւաբանութիւն է սովորել: Բայց, ինչպէս որ իրաւաբանը համալսարանից ոտքը դուրս դնելուց յետոյ անմիջապէս նախարար չի դառնայ, այնպէս եւ աստուածաբանը եկե-

ղեցականի վերաբերու հազնելով՝ անմիջապէս թեմական կառավարիչ չի լինի: Վարչական բարձր պաշտօններ վարելու համար տասնեակ տարիների փորձառութիւն պէտք է, որ ձեռք է բերուում՝ գործնական կեանքի մէջ: Հարկաւ գործնական կեանքի մէջ երկար ժամանակ վարժուելով՝ մի բժիշկ, մի քննադէտ, մի տընտեսագէտ, մի մեքենագէտ եւս կարող է այնչափ հմտութիւն ձեռք բերել, որ պետք բարձր պաշտօններ վարելու ընդունակ լինի, եւ աւելի ընդունակ քան մի իրաւաբան. բայց դորա համար ոչ ոք չի մտածում, թէ մի որոշ խումբ երիտասարդների պէտք է օր. մեքենագիտութիւն սովորեցնել եւ սպասել, որ նոքա մի օր ինքնաշխատութեամբ պետութեան գործերը վարելու հմտութիւն ձեռք բերեն: Այդպէս եւ շատերը եկեղեցական կեանքի մէջ վարժուելով՝ կարող են վերջի վերջոյ լաւ հոգեւորականներ լինել. բայց այդ չի նշանակում, թէ հոգեւորական կոչումն ընդունողի համար քոլորովին անտարբեր քան է՝ ինչ կրթութիւն կուզէ թող ստացած լինի:

Այլ խնդիր է, կրկնում ենք, թէ ինչպէս պէտք է ձեւակերպուի գիտութիւնների այն խմբակցութիւնը, որ աստուածաբանութիւն է կոչուում՝ որպէսզի համապատասխան լինի հայ հոգեւորականներ պատրաստելու պահանջին: Թող այդտեղ քննադատէ եւ նոր տեսութիւններ առաջարկէ իւրաքանչիւր ոք, որչափ կուզէ. մի երկու աստուածաբանութիւն ուսած հոգեւորականներ կան ասպարիզի վերայ թող նոցա ընթացքը քննեն, պակասութիւնները երեւան հանեն, ուղիղ ծանապարհ ցոյց տան. մենք հոգով չափ ուրախ կ'լինինք: Բայց մի բերան պախարակել քոլոր աստուածաբաններին, առանց ամենաթեթեւ գաղափար ունենալու աստուածաբանութեան մասին. այն նախապաշարումը տարածել հասարակութեան մէջ, թէ ով կուզէ լինի՝ բաւական է որ անմտութիւն է ունեցել տարիներով տընելու եւ աստուածաբանութիւն սովորելու, այդ արդէն ապացոյց է, որ նա անպէտք հոգեւորական է—հում շահ կը երէ: Այն Եփեսէից երեւի, որոնք մեծ անձնագոհութիւն են համարում եւ խիստ պարտաւորեցնում հայոց ազգին, եթէ կողմնակի հանգամանք-

ներից ստիպուած վերաբերու են հազնում. իսկ հայոց եկեղեցին դորանից չի շահուի: Յորան Եփեսէից պէտք չեն, այլ հոգեւորական կոչման համար, այդ կոչման համապատասխան աստուածաբանական գիտութիւններ ուսանելով՝ պատրաստուած մարդիկ:

Կ. Վ.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ.

Վեհափառ Հայրապետն այս տարի ևս անձամբ կատարեց Ռանալուայի շքեղ հանդէսը: Եթէ քան բուն կարգին անցնելը՝ Յորին Սրբութիւնն ազգու խօսքերով բացատրեց Աստուծոյ Որդւոյ խոնարհութեան այդ ամենաշօշափելի ապացոյցը, խոնարհութեան մի քանի օրինակներ բերաւ աշխարհի մեծերի կեանքից և ցոյց տուաւ՝ որչափ անհամեմատ է այդ ամէնը Փրկչի խոնարհութեան: Եթէ Աստուծոյ Որդին երկնքից երկիր իջաւ, ապա ի միջի այլոց Յորին Ս. Օծութիւնը, աստուածային անհասանելի տնօրէնութիւն էր այդ վեր ամէն մտքից, այլ ես աւելի Յորա մինչև գետին խորնարհելուն և իւր աշակերտների ոտքերը լուսնալուն կղարմանամ, երբ կմտածեմ՝ որպիսի անբարտաւանութեան հոգի բուն դրած է իւրաքանչիւր մարդոյ օրտին մէջ: Այս խորհրդով խոնարհութեան, հեղութեան և անձնուէր սիրոյ յորդորներ կարգալուց և ներկայ խուռն բազմութեան իւր հայրապետական օրհնութիւնը բաշխելուց յետոյ՝ բացաւ ալէկարդ գլուխը, մերկացաւ վրայի շուրջառը և, դօտեւորեալ շապկով, խոնարհեց և լուաց 12 առաքեալների թուով բեմի վերայ բազմած 4 կարգ հոգեւորականների (եպիսկոպոս, վարդապետ, սարկաւազ և դպիր—բոլորեքեան շապկով) ոտները:

Ջատիկ օրը պատարագիչ էր ինքը Վեհափառ Հայրապետը և սպասաւորում էին Դեր. Մակար եպիսկոպոսն ու մի խումբ վարդապետներ: Այս տարի ևս Դրքից առաջ խոյրը, եմփորոնն ու կոնքեռը վերցնելով՝

Նորին Սրբութիւնը քարոզ խօսեց, և թուելով մի առ մի՝ գեղեցիկ համեմատութիւններով և խորիմաստ մեկնութիւններով, Հին Կառնարանի գուշակութիւնները Փրկչի մասին, հրաւիրեց իւրաքանչիւր անգամ երգեցիկ մանուկներին օրհնել Աքրահամեան զոհը, Յուդայի կորիւն առիւծուն, Դաւթի Որդին, և ինքն ժեմարանի կրտսերագոյն աշակերտներից կազմած փոքրիկ խումբը շատ ներդաշնակ ձայնով կրկնեց շատ անգամ Հոգեւոր Տիրոջ թեւադրութեամբ՝ կանխաւ պատրաստած օրհներգը։ Նորին Սրբութիւնը յիշեց նաև ի միջի այլոց, որ նախորդ օրը իւր ծննդեան տարեդարձն էր և փափագ յայտնեց կրկին մի զատիկ այսպէս տօնելու։ Զնայած որ այդ օր, ինչպէս ամեն տեղ, այնպէս և ս. Էջմիածնում խիստ վատ եղանակ էր՝ այնուամենայնիւ Մայր Տաճարը լի էր բազմութեամբ, որ անշուշտ խոր տպաւորութիւն տարաւ հետը՝ ջերմեռանդն սրտիւ աղօթելով, որ ծերունագարդ Հայրապետը ղեռ շատ տարիներ կատարէ մեծ հանդէսը և մխիթարէ իւր հօտին։

Նորին Անհաւատութիւնը քարոզեց նաև Աւետեաց տօնի երեկոյեան՝ առիթ առնելով այն հանգամանքը, որ ս. Յարութեան և Աւետեաց տօները՝ Փրկչի երկրաւոր կենաց առաջին և վերջին յիշատակներն, այնչափ մօտ էին այս տարի միմեանց։ Երգեցիկ խումբը երգում էր կրկին մէջ ընդ մէջ. «Ուրախ լիւր, բերկրեալդ՝ Տէր ընդ քեզ»։

Անհաւատ Հայրապետը վերջին ամսուայ ընթացքում մի քանի անգամ կարճ միջոցով բացակայեց Աթոռից՝ ամարանոցում թեթեւ հանգիստ առնելու, կամ մօտիկ տեղերի ժողովրդին այցելելու համար, ինչպէս օր. զատկից յետոյ երկրորդ կիւրակէին Նրեանում էր և քարոզ խօսեց ս. Պողոս և Պետրոս եկեղեցում։

Հայրապետական սրբատառ կոնդակով Արժանապատիւ Վահրամ վարդ. Սլկունին նշանակուելով վանահայր ս. Գեղարդայ վանքի՝ մեկնեց իւր պաշտօնատեղին, իսկ նախկին վանահայր Բար. Ղուկաս արեղայ Նղիազարեանը կմնայ նոյն վանքում իբրև միարան։

Անհաւատ Հայրապետի բարեհաճ կարգադրութեամբ ս. Յարութեան տօներին Վաղարշապատի եկեղեցում հանդիսադիր և քարոզիչ էր նշանակուած Տ. Աշոտ վարդ. Շախեան։

Շիրակայ գիւղերի հայ ժողովուրդին մխիթարելու համար ուղարկուած էր Արժ. Թովմայ վարդ. Բաղդասարեանը, որ կատարել է Զատիկի հանդէսը և քարոզ խօսել Ալեքսանդրապօլում, իսկ Տ. Կորիւն վարդ. Սահակեանը քարոզեց ս. Էջմիածնի շրջակայ մի քանի գիւղերում։

Արժ. Գարեգին արեղայ Յովսէփեան մարտի 26-ին վարդապետութեան մասն. առաքիճան ընդունելով, Գեր. Մակար Կպիսկոպոսից, ս. Գայանէի վանքում՝ Անհաւատ Հայրապետի հրամանով Բագու ուղևորուեցաւ, զատակական հանդէսները կատարելու և քարոզելու համար։

Պաշտօնական գործով Մայր Աթոռս ժամանեց Հին Մախիջեանի փոխանորդ Տ. Կիւրեղ վարդ. Կիւրեղեան։

Անհաւատ Հայրապետի բարեհաճ թոյլտուութեամբ Տ. Նղիա վարդ. Հասան—Ջալալեան, իւր առողջութիւնը վերականգնելու համար կարճ ժամանակով հեռանալով ս. Էջմիածնից, մեկնեց Տփլիս։

Մայր Աթոռս ժամանեցին նաև Թաւրիզի Առաջն. Փոխանորդ Բարձր. Յովսէփ վարդապետ Ստրաջեան. Նոր. Զուղայի և Հնդկաստանի Առաջն. Տեղապահ Բարձր. Սահակ վարդապետ Այվատեան։

Զատիկից յետոյ սկսել են յաճախել սովորականից աւելի չափով եւրոպացի ճանապարհորդներ։

Կարճ միջոցով Մ. Աթոռ եկաւ նաև Կարսի փոխանորդ Տ. Նղիշէ վարդապետ Մուրատեան, վիճակի ինչ ինչ գործերի նկատմամբ անօրէնութիւն խնդրելու համար։

ՄԱՀԱՑՈՒՑԱԿ.

ԳՐԻԳՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՂԱՓԻՐԵԱՆՅ.

Մարտի 23-ին հեռագիրը գուժեց Աղա-
փիւրեան Դրիգոր եպիսկոպոսի մահը որ ի Տէր
հանգեալ Ագուլեաց ս. Թովմայ առաքելոյ վան-
քում 71 տարեկան հասակին մէջ:

Հանգուցեալը մէկն էր այն սակաւաթիւ
բարձր կրթութիւն ստացած անձերից որոնք
50-ական թ. ներին առաջին անգամ եկեղե-
ցական ասպարէզ մտնել համարձակեցան: Ա-
ւարտելով Լազարեան ճեմարանի դասընթացը՝
նա ուսել է երեք տարի Դորպատի համալ-
սարանում: որտեղից Լազարեանները նորան
յետ կանչեցին Պետերբուրգ: 1852 թ. մարտի
13-ին հոգեւոր կոչումն ընդունելով՝ ամուս-
նոյ վախճանելուց յետոյ նա 1858 թ. մա-
յիսին կրօնաւորական սքեմ առաւ: 1859 թ.
սեպտեմբերի 15-ին, երիտասարդ արեղան
նշանակուեցաւ Բեսարաբիոյ կոնսիստորիայի
անդամ և դասատու Սալիպեան դպրոցի:
1860 թ. սեպտ. 6-ին յետ կանչուեցաւ
և նշանակուեցաւ ուսուցիչ ս. Էջմիածնի
Ժառանգաւորաց դպրոցի: 1861 թ. յու-
նիսի 4-ին նշանակուեցաւ Ղրիմի, ս. Մաչ
վանքի վանահայր. 1862 թ. օգոստոսի 12-ին
Երջանկայիշատակ Մատթէոս կաթողիկոսը
հաստատեց նորան Շուշու թեմական դպրոցի
տեսուչ. յաջորդ տարին սեպտ. 25-ին նոյն
պաշտօնով տեղափոխեցին Երևանի թեմական
դպրոցը: 1864 թ. ապրիլի 20-ին իբրև վա-
նահայր գնաց նա Թէլէթի վանքը և 1866 թ.
մարտի 22-ին նշանակուեցաւ Դորու յաջորդ:
1870 թ. մայիսի 2-ին նորից փոխադրուեցաւ
Սալիպեան դպրոցը, որտեղ վարում էր ու-
սուցչի ու տեսչի օգնականի պաշտօն: Յաջորդ
թուի յունուարի 14-ին նա կարգուում է
Ալէքսանդրապօլի վիճակի յաջորդ: 1872 թ.

մարտի 22-ին Երջանկ. Գէորգ կաթողիկոսը
նորան եպիսկոպոս է ձեռնադրում և իբրև միա-
բան ուղարկում ս. Մաչ վանքը: 1877 թ.
սեպտեմբերին յետ են կանչում ս. Էջմիածին և
ճեմարանում աստուածաբանութեան ուսու-
ցիչ նշանակում: Ուսումնական տարուայ վեր-
ջը կրկին իբրև վանահայր ուղարկուում է ս.
Մաչ վանքը: 1880 թ. օգոստոսի 25-ին
կրկին ճեմարանի ուսուցիչ է նշանակուում
1883 թ. մայիսի 28-ին հաստատուում է
վանահայր Ագուլեաց ս. Թովմայ Առաքելոյ
վանքի: 1884 թ. սեպտ. 3-ին նշանակուում է
ճեմարանի տեսուչ: 1885 յունիսի 16-ին
իբրև վանահայր նորից գնում է ս. Թովմայ
առաքելոյ վանքը: 1891. թ. նոյեմբերի
13-ին Ս. Սինօզը նորան կարգում է Ժա-
մանակաւոր կառավարիչ Բեսարաբիոյ թեմի:
1895 թ. յունիսի 15-ին թողնում է այդ
պաշտօնը և գնում է ս. Թովմայի վանքը ուր
և մնաց մինչ ի մահ:

Հանգուցեալի թաղման և օծման կար-
գը կատարելու համար նշանակուած էր
Երջանկի վանահայր Գեր. Մեսրոբը արքեպիս-
կոպոսը, որ և կատարել է այն մեծ հանդիսով
շրջակայքի ժողովուած խուռն բազմութեան
ներկայութեամբ մարտի 29-ին, Ժողկազարդի
օրը: Մոյն օրը ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում
Միաբանութիւնը հոգեհանգիստ կատարեց.
իսկ հեռագիրը ստացուած օրը երեկոյան
հանգստեան կարգ կատարուեցաւ ճեմարա-
նում՝ ուսուցչական խմբի ներկայութեամբ:—
Ստիպուած ենք բաւական համարել առ այժմ
այս համառօտ տեղեկութիւնները՝ յոյս ու-
նենալով, որ մի ուրիշ անգամ կարելի կլինի
աւելի մանրամասն ծանօթութիւն տալ Հան-
գուցեալի բազմապատակ կեանքի, գործու-
նէութեան և զրական երկերի մասին:—Հան-
գուցէ՛ Տէր զհոգի նորա ի լոյս երեսաց Դւրոց:

ՀԵՄԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ.

Ճեմարանի տեսուչ Մեծ. Պ. Կ. Կոստա-
նեան՝ անհրաժեշտ պահանջ ունենալով բժըշ-
կութեան, Վեհափառ Հայրապետի հրամանով

արձակուրդ ստացաւ և մեկնեց ապրիլ 1-ին, արտասահման գնալու համար: Պ. Տեսուչը մինչև ամառուայ սկիզբները Վիննայում կրթչկուի:

Ծեմարանում դպրոցական և մասնագիտական բաժնի շրջանաւարտների համար քրննութիւնները սկսուեցան ապրիլի 15-ին. իսկ միւս դասարաններում դասերը կշարունակուեն մինչև մայիսի վերջը, բացի Ա. և Բ. լսարաններից, ուր դասերը կդադարեն մայիսի 9-ին և քննութիւն կլինի աւարտած աւարկաներից:

Մի ամիս առաջ Ծեմարանը մի պատուական ընծայ ստացաւ Մոսկուայից՝ Հիմնադրի մեծադիր և խիստ գեղեցիկ պատկերը, որ նկարել է Ծեմարանի նախկին նկարչութեան ուսուցիչ պ. Նղիշէ Թադէոսեան և որ այժմ զարդարում է Ծեմարանի հանդիսարանը: Տաղանդաւոր երիտասարդ նկարիչն արժանի է ամենայն շնորհակալութեան և քաջալերութեան: *

Յիշատակութեան արժանի է նաև Շարլոտտենբուրգի (Բերլինի մօտ) Ծարտարապետութեան Ծեմարանի ուսուցչապետ Դակոբսթալի նուէրը, որ անցեալ աշնան, միւսոնօրհնութեան օրը, ս. Էջմիածին գալով՝ սիրալիր ընդունելութիւն էր գտել և իւր շնորհակալութիւնը արտայայտելու մի նշան ուղարկել և իւր հրատարակած մեծաքանակի թանկագին գծադրութիւնները (չերտէժ)՝ ճարտարապետութեան արուեստին վերաբերեալ, Ծեմարանի մատենադարանի համար:

ՏՓԽԻՍԻ ԹԵՄ.

Վեհափառ Հայրապետը գնահատելով Դօրուայ Ախալքալաք գիւղի Ծերունազարդ Տ. Յովհաննէս Ա. քահ. Տ. Գալստեանի ծառայութիւնները, որ մեծադուսար զոհողութիւններ անելով իւր սեփականութիւնից՝ շի-

նել է նոյն գիւղի հոյակապ ս. Կարապետ եկեղեցին և նորան կից մի ուրիշ հոյակապ շինութիւն, պարգեատրեց նորան վարդապետական ականակուռ լանջախաչով:

Տ Ա Ճ Կ Ա Հ Ա Յ Ք.

Վեսարիոյ Առաջնորդ Տ. Տրդատ Ծ. Վ. Պաւեան գեղեցիկ օրինակ մը կուտայ եկեղեցական խոնարհամտութեան, Ինչպէս կ'իշխուի, Խառն ժողովըն որոշած ըլլալով անոր եպիսկոպոսացումն, ասկէ առաջ գրուած էր Վեսարիոյ գաւառական վարչութեան, որպէս զի եպիսկոպոսութեան ընծայութեամբ մը զրկէ: Այժմ Տ. Տրդատ Ծ. Վ. նա մակ գրելով Ս. Պատրիարքին շնորհակալութիւն կը յայտնէ իրեն եղած պատուոյն, և իրր Վեսարիոյ Առաջնորդ մատուցած ծառայութեանց գնահատման համար, Բայց կ'իշխենք թէ՛ թէ՛ 1890-ի Վեդր. վարչութիւնն ալ այսպիսի որոշում մը տուած, և Վեսարիոյ գաւառական վարչութիւնն ալ հաւանութիւն յայտնած էր, սակայն ինք այն ատեն առարկած էր, թէ «Երուսաղէմի միաբան է և երբեք չուզէր բաժանուիլ այդ միաբանութենէն, զոր հոգւով չափ կսիրէ. ուստի պէտք է նոյն միաբանութեան տնօրէն խորհուրդը տայ այդ ընծայութեամբը»: Արդ, նոյն տնօրէն խորհուրդն այն ժամանակ կանխահաւ համարած ըլլալով իր եպիսկոպոսացումն ինք ալ սիրով համակերպած էր, Տ. Տրդատ Ծ. Վ. հիմակ ալ կ'ընէ նոյն առարկութիւն, ըսելով թէ ինչ որ ալ ըլլայ Երուսաղէմի տնօրէն խորհուրդը որոշումը, սիրով պիտի համակերպի:

— Զատիկ օր Ազգ. վարչութեան ժողովներու, թաղ. խորհուրդներու և այլ պատուաւոր ազգայիններու մեծ բազմութիւն լեցուած էր որոշեալ ժամն Պատրիարքարանի ընդունելութեան սրահին մէջ, Զատիկը շնորհաւորելու Ս. Պատրիարք Հօր, Եկեղեցականներէն ներկայ էին Տ. Խորէն Արք. Աշըգեան, Պետրոս Սրբազան, Գէորգ Եպիսկ., Եղնիկ Եպ., Մկրտիչ Եպ. Վեհապետեան և 12 վարդապետ: Ատենադպիր Գուրգէն էֆ. խնդակցեցաւ Ն. Սրբազնութեան և Ազգ. վարչութեան, իրենց հոգածութեան առարկայ ընելուն համար թեմական հովուութեանց վերակազմութիւնը, կարօտելոց և որոց խնամակալութիւնը, գաւառային մասնաւոր վարժարանաց վերահաստատութիւնը վարչական հովանաւորութեան ներքեւ. Ազգ. Հիւանդանոցի տեական բարեկարգութեան միջոցները, գաղթական դժբախտ ազգայիններու վերադարձին դւրիացումն ևն, — Ստեփան վաշա Արսլանեան ի գիմաց քաղաքական ժողովոյ խօսելով, հաստատեց թէ Ս. Պատրիարք

* Աշխատանքի համար ոչինչ վարձ չի վերցրել ևս. միայն արտաքին ծախքի համար վճարուած է ձեւարանից:

Հայրը ձեռքէն եկածն ըրած է և կրնէ իւր հօտին պէտքերուն դարման տանելու համար, Շնորհակալութեամբ յիշեց, որ Ոստիկանութեան Դուռը մարդ մնացած է, եկած գաղթականներուն ամէնքն ալ արձակուած են, հոգ կտարուի ցրուեալներն հաւաքելու, որոնք պատսպարելու և գաւառները կօրհնեն զԱրմաշ և Վերուսաղէմ: Պէտքերը գեռ շատ մեծ են, բայց Պատրիարքը վհատած է:

Ազգ. մարմիններու ընդունելութենէն ետքն, Ս Պատրիարք Հայրն ընդունեց Պուլկարաց Ամեն. Եկզարքին, Տ. Իոսիֆ Սրբազանի այցելութիւնն, Պատրիարքն ընդունեց Եկզարքը սրահին դռնէն, Երկիցս սիրալիւր ողջագուրեցին զիրար, Երեք—քառորդ ժամ տեսնուեցան. Քրանսերէն իրարու խնդակցելէ ետքն, կրկին ողջագուրանքով բաժանուեցան իրարմէ երկու ազգապետներն, և Եկզարքն իր հետեւողներով իջնելով մայր-եկեղեցին, ուր դպիրներ շարականներով ընդ առաջ ելան, աղօթեց և օրհնեց ներկայ ժողովուրդը:—Յետոյ եկաւ Ասորւոց փոխանորդն իր քարտուղարին հետ:—Քիչ ետքն եկաւ Հայ Հռովմէական ազգայնոց Ս. Պատրիարք Գերերջ. Տ. Ազարեան Սրբ.: Ս. Պատրիարք Հայրը սրահին դռնէն ընդունեց իւր հիւրին, և զատկական ողջոյնը տուին իրարու՝ երկիցս սիրալիւր ողջագուրելով զիրար: Խօսակցութիւնը գրեթէ ընդհանուր էր՝ գրական, պատմական և ընկերական հաճելի խօսակցութիւն մը:—Պատրիարքներուն անձամբ այցելութեան այս նորութիւնը քրիստոնէական սիրոյ նոր արտայայտութիւն մը եղաւ Ս. Յարութեան տօնին առթիւ, ու շատ լաւ տպաւորութիւն գործեց:

Ապրիլ 7-ին միջօրէէն ետքը, Ս. Պատրիարք Հայրը Չատկի շնորհաւորութեան գնաց Տիեզերական Պատրիարքին Յունաց, Ա. կառքին մէջ բազմած էր Ն. Ամենապատուութիւն, գէմն ունենալով Պատրիարքարանի Ա. գործակատար Տիգրան էֆ. Տէր Ներսէսեան, Բ. կառքին մէջ էին Սրբ. Ժողովոյ ատենապետ Գրիգորիս Արք. Յովհաննէսեան և Գէորգ Եպս.: Գ. կառքին մէջ էին Պատրիարքական փոխանորդն՝ Երեմմ Պատրիարքարանի գործակատար Քրէնկեան էֆ.:—Ին հետ, Գ. կառքին մէջ էին Գ. Խըտըրեան և Տ. Եռեսուֆեան էֆէնտիք: Իւրաքանչիւր կառքի վերայ կար մէկ մէկ բարապան, Յունաց մեծ բազմութիւն հաւաքուած էր Ֆէնէրի Պատրիարքարանին շուրջ՝ Հայոց Պատրիարքին գալուստը դիտելու: Ընդունելութիւնը մեծահանդէս եղաւ: Երեսունէ աւելի քահանայք և վարդապետք, Պատրիարքարանի պաշտօնեաներով, ընդ առաջ ելան Տ. Մաղաքիա Սրբազանին, որ սանդուխին գլուխըն ողջունեցաւ չորս Արքեպիսկոպոսներու կամ Մետրապոլիտներու և Խառն Ժողովի մի քանի աշխարհական անդամներու կողմէ: Ամեն. Տ. Կոստանդինոս Սրբազան իր հիւրն ընդունեց հանդիսական նիստերու և ընդունելութեանց յատկա-

ցուած մեծ սրահին դռնէն, և երկդիրն Պատրիարքունիք երկցս ողջագուրելով զիրար, Տեսնն Մեղոյ Յարութիւնը շնորհաւորեցին իրարու, Յունաց Պատրիարքն Աթոռին վրայ չբազմեցաւ, այլ անոր մօտ երկու թիկնաթոռ գնել տուած էր, որոց վրայ բազմեցան: Հայոց Պատրիարքը Տիեզերական Պատրիարքին աջ կողմը, Քրանսերէն խօսակցեցան կրօնական, թեմական, մետրապոլիտական, և եկեղեցական—պատմական նիւթերու վրայ, Նոյն պահուն հայ եկեղեցականք յոյն եկեղեցականներու հետ կխօսակցէին, հայ էֆէնտիք յոյն էֆէնտիքներու հետ: Ապա Յունաց Պատրիարքն իր խօսքն ընդհանրացնելով, յունարէն լեզուաւ, զոր հայերէնի թարգմանեց Տիմիգրիոս էֆ. Չողաքիտէս, իր ջերմ գոհունակութիւնն յայտնեց Հայոց Պատրիարքին՝ Չատկի առթիւ Պատրիարքներու այս անձնական այցելութեան քրիստոնէական արտայայտութեանց համար: Ապա թուեց արեւելեան եկեղեցիներուն և արեւելեան կղերներուն սեփական առաւելութիւններն, այն է՝ եկեղեցական և աշխարհական տարբերուն խորհրդակցութիւնը, գործակցութիւնն, համերաշխութիւնը, բազդատմամբ լատին կղերին անշատ կիցութեան: Օրմանեան Սրբազան. տեղեկութիւններ տուաւ լատին կղերին կաղմակերպութեան վրայ, Կոստանդինոս Սրբազան իր հոգեւոր ծնողին, Աղէքսանդրիոյ Տ. Սոփրոնիոս Պատրիարքին վրայ խօսելով, գոհութեամբ յիշեց թէ 95 ամեայ պատուական ծերունին այս Աւետման տօնին կրցած է պատարագել, և յուսալի է որ այս տարի Ս. Պոլիս այցելէ, Պատասխանելով մեր Սրբ. Ժողովոյ ատենապետին մէկ գիտողութեան, Սքորիոյ մետրապոլիտ Տ. Ամբրոսիոս 1830-էն ի վեր Տիեզերական Պատրիարքութեան գահուն վրայ իրարու յաջորդող եկեղեցականներուն անուններն յիշեց անսխալ և անընդհատ, կենսագրական համառօտ տեղեկութիւններով: Յետոյ Ամասիոյ մետրապոլիտն և Ատալիոյ մետրապոլիտն իրենց թեմերուն մէջ գտնուող Հայերուն վրայ խօսեցան: Ինչպէս մեր Պատրիարքարանին մէջ, յունական Պատրիարքարանին մէջ ալ հիւրերը մեծարուեցան արեւելեան ոճով, անուշներով և սուրճով, զորս արեղաներ հրամցուցին Պատրիարքին, և Պատրիարքարանի պաշտօնեաներ՝ միւս հիւրերուն, Տեսակցութիւնը մօտ մէկ ժամ տեւելէ ետքը, Ս. Պատրիարք Հայրն առաջնորդուեցաւ մայր—եկեղեցին, ուր Տ. Մաղաքիա Սրբազան և հետեւորդք համբուրեցին Խորաննն, Աւետարաններն և Ս. Աստուածածնայ շատ հին պատկեր մը, և իրենց ի մէջ այլոց ցոյց տրուեցաւ այն սին, որ կպատմուի թ Պիղատոսի պաշտօնարանէն բերուած է, և որուն Յիսուս կապուեր և ձաղկուեր է: Ժողովուրդին դառնալով, որ Նոյն պահուն լեցուած էր եկեղեցին, Ս. Պատրիարք Հայրը պարագային յարմար քարոզ մը տուաւ քրիստոնէական սիրոյ

վրայ, և Բրիստոնեայ Եկեղեցիներուն իրարու հանդէպ անկախ մնալով հանդերձ՝ քրիստոնէական եղբայրակցութեան վրայ—քարոզ մը որոյ բնագիւղը ինքրուեցաւ Ն. Սրբազնութենէն յունական Պատրիարքարանին եկեղեցական ձըմարտիրոսն անուն հանդիսին մէջ հրատարակուելու համար։ Ս. Պատրիարքըն իր հետևորդներով միենոյն թափորով առաջնորդուեցաւ Պատրիարքարանի դռուն, ուր Խառն Ժողովոյ աշխարհական անդամք եկան անգամ մ'ևս իրենց շնորհակալութիւնն յայտնել Տ. Մաղաքիա Սրբազանին՝ իր անձնական այցելութեամբ եղած քրիստոնէական սիրոյ արտայայտութեան համար։ Ամեն. Տ. Կոստանդիանոս Պատրիարքն ալ ծանոյց, թէ փոխադարձ այցելութեան պիտի գայ Հայոց Պատրիարքարանն առաջիկայ ուրբաթ։

Նոյն թափորով Ս. Պատրիարքը գնաց Սագըզ Աղաճ մեր Հայ—հոռմէական ազգայնոց Կ.—Պատրիարքարանն, ուր սիրալիք ընդունելութիւն գտաւ Կ.—Պատրիարք Գերերջ. Տ. Ազարեան Սրբազանէն, զոր կըրջապատէին իր Փոխանորդ, Սեբաստիոյ առաջնորդն, իր 10 վարդապետք և չորս էֆէնտիներ։ Հոն ալ արևելեան ոճով մեծարանքներ եղան և կէս ժամու չափ խօսակցութիւն մը եղաւ զանազան նիւթերու վրայ, Հայազգի երկու Պատրիարքները բաժանուեցան երիցս ողջագուրելով զիրար։

Աստի Պատրիարքական թափորն ուղղուեցաւ դէպ Օրթագիւղ, ուր կրնակի Ամեն. Տ. Իոսիփ Սրբազան, որ այս առթիւ իր շուրջն ունէր երկու վարդապետներ, Եկեղեցարանի գործակատարն, և Ն. Պուլկարներն այժմ՝ Պուլկարիայէն և Արև. Բուսնիէն դուրս Մակեդոնիոյ և Թրակիէի մէջ ունին առաջնորդական եօթն աթոռներ, որոց վրայ եօթն եպիսկոպոս ձեռնադրած է Տ. Իոսիփ Սրբազան, և նոր եպիսկոպոս պիտի ձեռնադրէ, եթէ մետրապոլիտական նոր թեմեր հաստատուու Այս. արտօնութիւն ստանայ, ինչպէս խնդրամատոյց եղած է երկու տեղւոյ համար ընդ կուսակալութեամբ Սեւանիկի։ Առ այժմ եպիսկոպոս չունի իր քով, և անթեմ եպիսկոպոս չի ձեռնադրեր։ Ասով կհասկացուի Եկեղեցարանին աղքատութիւնն եպիսկ. կողմէ։ Եկեղեցին, իբրև գործնական մտքի տէր անձնաւորութիւն, խօսելով մեր հիմակուան Պատրիարքին ապրելու կերպին վրայ, հակառողջական գտաւ. զի Օրմանեան Սրբազան պտոյտ չընէր, մարդանք չընէր, զիշեր ցերեկ նստուկ աշխատութեամբ կը պարապի, և ի Պատրիարքարան երթեկէն ալ բնականաբար կառքով միայն կրնայ կատարել։ Ուստի յանձնարարեց Հայոց պատրիարքին՝ կամ Երչի կիսովին գեղջուկ և շատ օգտուն վայր մը փոխադրել իր բնակութիւն, և կամ ամառը մի քանի ամիս օգափոխութեան երթալ և մարդանք ընել։ Յիշեց թէ իր նստուկ կեանքն ալ շատ վնասած էր իրեն, և փոխած է իր ապրելու պայմանները։

Առտունները մօտակայ լեռնոտ վայրերը պտոյտի կենէ, պարտէղի մէջ կաշխատի, ձմեռն ալ մարդանք կընէ, և արդէն իր Օրթագիւղի բնակարանն ալ կէս—ամարանոց մ'է, բաղդատմամբ Բերայի գոց թաղերուն, ուր կրնակի Օրմանեան Սրբազան։ Հետհակալ ըլլալով Սրբազան Եկեղեցին հոգածութեան համար, Ն. Սրբազնութիւն խոստացաւ հոգ տանիլ իր առողջական վիճակին, թէպէտ բնակարանի փոփոխում կամ քանի մը ամսուան զիւղադնացութիւն իր զբաղմանց արդի վիճակին մէջ անկարելի է իրեն, Ժամ 12-ին մօտ Ս. Պատրիարք Հայրը Բերա իր բնակարանը դարձաւ։

—Ապրիլ 10-ին անօրինակ շքով և փառաւորութեամբ տեղի ունեցաւ Ամեն. Տ. Կոստանդիանոս Պատրիարքին փոխադարձ այցելութիւնը Տ. Մաղաքիա Ս. Պատրիարք Հօր, Որոշեալ Ժամուն Մայր—Եկեղեցւոյ փողոցն և Պատրիարքարանի շքուղայքը լեցուած էին ստուար և յոյժ բարեկարգ ըզմութեամբ մը, Ժամը ճիշդ 6 1/2-ին, Մայր—Եկեղեցիին բոլոր զանգակներն սկսելով հնչել, և մեր Պատրիարքարանին բարապանապետն աւանդական երեք հարուածը տալով մեծ դրան, ծանուցին Յունաց Պատրիարքին գալուստը։ Չորս կառքով եկած էր Ն. Սրբազնութիւն, հետն ունենալով երեք մետրապոլիտ և Խառն Ժողովի չորս աշխարհական անդամ Պատրիարքական կառքն անմիջապէս շրջապատուեցաւ յոյն եկեղեցականներէ, որք Ն. Ամենապատուութեան աջն համբուրեցին, եպիսկոպոս, վարդապետ, քահանայ, իր 30 եկեղեցականք հաւաքուած էին Պատրիարքարանի մէջ, ոլք պարտ ու պատշաճ կերպով ընդունեցին Տ. Կոստանդիանոս Սրբազանը, Բաղաք. և Կրօն. Ժողովի և զանազան Խորհուրդներու անդամներուն և քանի մը Թաղ. Խորհուրդներու ատենապետներուն հետ։ Ս. Պատրիարք Հայրն ընդունելութեան սրահէն դուրս ընդ առաջ ելնելով ընդունեց Յունաց Պատրիարքն, և երիցս համբուրելով զիրար, մին հայերէն, միւսն յունարէն՝ Բրիստոսի Յարութիւնը շնորհաւորեցին իրարու և անմիջապէս սկսան ֆրանսերէն խօսակցել, Հաւասար մեծութեամբ երկու աթոռներ զրուած էին, ուր բազմեցան երկուքն, Յունաց Պատրիարքն Հայոց Պատրիարքին աջ կողմը։

Ամեն. Տ. Կոստանդիանոս Պատրիարք առողջ, ուշիմ, պատկառելի ու միանգամայն համակրելի դէմքով եկեղեցական մ'է, որ թէև մազերը ճերմկած, բայց ինք առոյգ է, հասակն ուղիղ, ձայնն հնչուն, խօսքերն որոշ, Ըստ սովորութեան յոյն եկեղեցականութեան, շատ պարզ հագուած է ինք, ինչպէս մետրապոլիտներն, համակ սև, երկու Պատրիարքները պահ մը առանձին խօսակցեցան ֆրանսերէն, մինչ սրահն հետզհետէ կըցուէր յոյն հիւրերը մեծարել փութացող պատուաւոր ազգայիններով, Յոյն Պատրիարքը խօսակցութիւնն ընդհա-

նրանցելով շնորհակալութիւն յայտնեց Հայոց Պատրիարքին՝ առիթ տուած ըլլալուն այս այցելութեան համար, որ խնդութեամբ կընու զիրենք, իբրեւ նշանակ քրիստոնէական սիրոյ, փափագ յայտնեց որ այս սովորութիւն յաջորդ տարիներուն մէջ ալ շարունակուի. Հայ. Եկեղեցիին համար իր ջերմ համակրանքը շեշտեց, և իր հետեւորդներուն վրայ Ս. Պատրիարք Հօր օրհնութիւնը խնդրեց, Առանձին խօսակցութիւնները շարունակուեցան, և երկու Պատրիարքները պահ մը ևս տեսակցելէ ետքը, Տ. Կոստանդիանոս պատրիարք ելաւ, կրկին և կրկին շնորհակալութիւն յայտնելով իրենց եղած պատիւներուն համար, առաջիկայ տարւոյ Ս. Ծննդեան և Զատիկի տօներուն ժամագիր ըլլալով, և երկու Պատրիարքները բաժնուեցան երիցս ողջագուրելով զիրար, Մետրապօլիտները Ս. Պատրիարք Հօր խոնարհութիւն ըրին, յոյն էֆէնտիները՝ Ն. Սրբաշնութեան աջն համբուրեցին, և Ս. Պատրիարքն անոնց աչքերէն համբուրեց, և նոյն թափորով յոյն Պատրիարքն առաջնորդուեցաւ Մայր եկեղեցի, Զանգակները կհնչէին, և Ս. Պատրիարք Հայրն իր սենեկին պատուհանէն կդիտէր, Կենդրոնական տաճարը, բոլոր ջահերն և խորանին բոլոր մոմերը վառած, լոյսերու մէջ ողողուած էր, և բազմութիւնն այնքան էր, որ դժուարաւ ճամբայ կբացուէր թափորին, Դպրաց դասն «Հրաշափառ» շարականով դիմաւորեց յոյն Պատրիարքն, որ մետրապօլիտներուն հետ խորանին մօտենալով համբուրեց Աւետարանը, սեղանին վրայ դրուած սկիհին ծածկոյթն և խաչերն, և բազմեցաւ սեղանին առջև դրուած Պատրիարքական աթոռին վրայ, Հարականներուն լմնալէն ետքը, Ն. Ամենապատուութիւն առաջ քալով, իր ձեռքը բռնած թղթի մը վրայէն, զօրաւոր և անոյշ ձայնով մը, յունարէն ընտիր առդանութեամբ մը, կարգաց հետեւեալ ճառն ու օրհնութիւնը.

ՃԱՌ ՅՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԷԻՆ.

«Սիրեցեալ զաւակիւնի մեր ի Քրիստոս. — Փոխադարձ այցելութեանց, ողջոյններու և շնորհաւորութեանց նոր պատեհութիւն կհայթայթէ մեզ աստուածասէր յօժարութիւնը Ն. Բարձր Սրբաշնութեան Պատրիարքին ձերոյ և ի Քրիստոս յոյժ սիրեցեալ եղբոր մերոյ Տ. Տ. Մաղաքիայի. — Քրիստոնէութեան տօնից ծայրագոյնն՝ որ է Յարութեան Տեառն մերոյ, պարտ էր որ չանցնէր առանց պարգեւելու մեզ, երկուց ժողովրդոցս, որք այնչափ սերտ կապակցութեամբ միացեալ եմք ի հաւատս, եկեղեցականապէս առաւել ևս ամրանալու օրհնութիւնն, աղօթից և բարի յուսոյ նուիրական բանից փոխանակութիւնն առ միմեանս, վասն կատարելագոյն եղբայրակցութեան երկուց Եկեղեցեաց: — Այս ոգւով Ն. Բարձր Սրբաշնութիւն բարեհաճեցաւ նուիրագոր-

ծել այս տարի երկուստեք բաղձացեալ կարգադրութիւնն, որով և մեք Ն. Բարձր Սրբաշնութիւնն և պատկառելի հետեւորդքն նորա ԳԸ. օր պատուասիրելու և մեր եղբայրական մտերիմ սիրով ընդգրկելու բարեբախտութիւնն ունեցանք: Իսկ այժմ, բացառիկ պատիւներով մեծարուելէ ետքը Ն. Բարձր Սրբաշնութեան և շուրջ նորա կղերականաց և պատուական աշխարհականաց կողմէն, կգտնուինք ձեզ մօտ այս նուիրական տաճարին մէջ, բոլորով սրտիւ օրհնելու և Ս. Եկեղեցւոյ Գլխէն և քրիստոնէական հաւատոյ Հիմնադրէն ամէն բարիք հայցելու վասն ձեր ամենեցուն. — Ի մեռելոց Յարուցեալ Տեառն Մերոյ շնորհքը զօրացունէ Հայ. Ս. Եկեղեցւոյն բարեպաշտ զաւակներն մեր, ի գործել զամենայն գործս բարիս. դարմանէ մարդկային տկարութիւնքն նոցա, և բարձրացունելով զայնս հողայիններէ՝ պարգեւէ զամենայն ուրախութիւն և առողջութիւն և այլ աշխարհային բարիք, Իսկ երկու ամենահին Եկեղեցիները պահպանելով՝ պատրաստ է Վերուստ կրօնական սուրբ և խաղաղ կենօք կատարել եղբայրութիւն և միութիւն ի Քրիստոս Աստուած մեր, որուն վայել է ամենայն փառք և երկրպագութիւն յաւիտեանս, ամէն».

«Բիւզանդիոն»

— Հայտելպէրկի Համալսարանին մէջ Ս. Գրքի բաղադատական ուսման ուսուցչապետ պրօֆեսոր Մէրքս համալսարանական արձակուրդէ օգուտ քաղելով Պոլիս եկած է շարունակելու իր ուսումնասիրութիւնը արեւելեան լեզուներու վրայ.

Հմուտ ուսուցչապետը մարտ 6-ին այցելեց Ս. Պատրիարքին և մէկ ժամու չափ տեսակցեցաւ Ն. Սրբաշնութեան հետ:

ՄԱՆԿԱՎԱՐԹԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ.

ԹԵՐՈՒՍՈՒՄՆ ՈՒԹԻՆ.

Մեղանից մի քանի սերունդ առաջ ոչ ոք չէր երազի, թէ կու գայ ժամանակ, երբ որ քաղաքակրթեալ աշխարհի կեանքը այնպիսի արգելքներ պիտի դնէ և սահմաններ դժէ ուսման առաջ, որ այնուհետեւ միայն

սակաւաթիւ ընտրեալները հնարաւորութիւն պիտի ունենան անոր վերին բարձրութիւններին հասնել արժանանալու: Առաջ ամենայն խաւերում լսվում էր «ուսում» և «լոյս» յորդորը: ամէն ցանկացողի համար բոլոր ուսումնարանների դռները բաց էին: ուսումը հայրենիք չունէր, համաշխարհային էր, մատչելի էր հարստին և աղքատին, բնիկին և օտարին, այն էլ այնքան չափով, որքան որ ցանկացողը յօժարութիւն ունենար բարձր ելնելու: Բայց այն ժամանակ կեանքն էլ մերինն նման չէր. այն ժամանակ անսովոր բան չէր, որ Սորբոնից կամ այլ հռչակաւոր համալսարանից ելած գիտորդը՝ աւելը ձեռքին մաքրէր իւր արհեստանոցը, որպէս զի ապրուստ մատակարարող արհեստի պարապ ժամերից յետոյ՝ նուիրուի իւր սիրած փիլիսոփայութեան: Հիմա պայմանները փոխուել են և նոր նշաններ են երևում:

Ձոր օր. ո՞վ կերեակայէր, թէ բանն այնտեղ պիտի հասնի, որ Գերմանիան, լուսաւորութեան համբաւեալ օրրանը, այսօր հըրաման պէտք է հանէ (երէկուայ եկած փոստի նորութիւն ենք հաղորդում), որ իւր բարձրագոյն բազմաթիւ ստեան գպրոցներից մէկը (Շարլոտէնբուրգի) իսպառ կարճեցնէ օտարազգի ուսանողների յաճախութիւնն այն տեղ, պատճառ բերելով, թէ յաճախող ուսանողների բազմութիւնը այնչափ ստուարացել է, որ դպրոցի դահլիճներն այլ ևս չեն բաւում բոլորին, ուստի հարկը պահանջում է ընտրութիւն անել օտարների և բնիկների մէջ, և զոհել առաջիններին: Գերմանական լրագիրները իրանք խոստովանում են, որ այդպիսի խստութեան առաջին հետեանքն այն կը լինի, որ օտար պետութիւններն էլ վրէժը կը հանեն և փոխադարձաբար իրանց բարձրագոյն ուսումնարանների դռները կը փակեն գերմանական հպատակների առաջ: Ուրեմն այն համաշխարհային և համամարդկային լուսաւորութիւնը՝ այսուհետեւ ապրանքների պէս ներքին սահմաններից դուրս չէ կարող գնալ, մինչև որ չմաքրուի մաքսատների մէջ:

Այդ պետութիւնից այն կողմն անցնենք, այն երկիրը, որ պարծենում է, թէ ամբողջ աշխարհին աւետել է հաւասարութիւն, եղբայ-

րութիւն և ազատութիւն. այսօր այնտեղ ժողովուրդը բողոք է բարձրացնում ոչ թէ օտարազգի ուսանողների դէմ, այլ իւր հայրենակիցների դէմ, որոնք պատիւ են համարում միւսների հետ ի միասին արիւն թափել ընդհանուր հայրենեաց համար, և որոնց դէմ բայց և այնպէս աղաղակում են զրգուռած. «Կորչի ջհուղը»:

Մի խօսքով, աշխարհքը նեղ է, ամէնի համար ապրելու տեղ չկայ, անգործ հզօրին պիտի հպատակուի: Վայ նորան, ով որ թերուստ մնութեամբ է տեղ պատրաստում իւր համար այն աշխարհում, ուր իւր դէմ հանդիսանում են հոգւով, սրտով և մաքով աւելի լաւ սպառազինուածներ:

Ընթերցողի մէջ ակամայ զարթնում են այսպիսի խորհրդածութիւններ, կարդալով «Բիւզանդիոն»-ի (թիւ 383) խմբագրականը «Մտքի աշխատաւորները» վերնագրով: Ռըվիլ տէ Ռըվիլ հանդիսից քաղած թուանշաններով հաստատվում է մի ակուր վիճակ, որին ենթակայ են այն բարձրագոյն վարժարանների և համալսարանների շրջանաւարտ ուսանողները, որոնք երկրի պէտք ունեցածից աւելի բժիշկների, փաստաբաններ և այլ ուսումնականներ են հասցնում ամենայն տարի: Փրանսիայի մէջ գանուող բժիշկների թիւը 12—13,000 է հաշվում: Ենթադրենք որ սոքա ամէնքն էլ կարող լինին համեստ ապրուստ ճարել, նոր շրջանաւարտ բժիշկները խեղձ մնալու հաւանականութեան մէջ են գտնվում, զի տարին միջին հաշուով հազիւ 600 բժիշկ է պակասում Փրանսիայի մէջ, մինչ բժշկական համալսարանները 1,200-ից աւելի նոր գիտորդներ են հասցնում: Դրպրութեանց համալսարանից ամէն տարի հազարաւոր շրջանաւարտներ են ելնում, որոնց կիսից աւելին անգործ է մնում: Գիտութեանց բարձրագոյն վարժարանները հասցնում են տարին 8—900 ճարտարագէտ, մեքենագէտ, երկրաչափ, բնագէտ, որոնք ըստիպուած են մի պաշտօն ձեռք ձգելու աշխատիլ այնքան չնչին թոշակով, որ մի լաւ արհեստաւոր - գործաւոր նոցանից աւելի է շահում . . . Ո՞նչ ասել գեղարուեստական փառասիրութեան դժբախտ զոհ եղած երի-

տասարդների, կամ հրապարակազրի և կամ քաղաքական կեանքի թեկնածու աղքատ ուսանողների մասին, որոնք 5—6 տարի ծակ քսակով Կարտիէ Լատէնի մէջ կեանքը քաշքըշելուց յետոյ իրանց դպրոցական գերագոյն յաղթանակի յաջորդ օրը՝ դէմ առ դէմ դանկում են անօթութեան հետ: Ահաւասիկ իրողութիւններ և թուանշաններ, որ պէտք է մտածելու մղեն Ֆրանսիացի մայրերին, որոնք զմայլութեամբ և փառասիրութեամբ երազում են, որ իրենց զաւակները մէկդի ձգեն պապական արօրը կամ ընտանեկան արհեստի գործիները՝ Բազմաբուստեան վարժարանի կամ Կենդրոնական վարժապետանոցի շրջանաւարտ դառնալու յուսով: Բայց այս կերպով յաճախ թշուառութեան և յուսահատութեան են մղում նոցա: Մէկ հոգու դէմ, որ կարողանում է իրականացնել ծնողաց երազները, 10 կամ 20 հոգի անյաջող են դուրս գալի... Մտքի աշխատաւորների պէտք եղածից աւելի արտադրուիլն առաջ է բերում բուռն մրցում, որ աղէտալի է ընդհանրութեան համար... Այսպէս երիտասարդների յուսախաբութիւնը յիշեցնելուց յետոյ յօդուածագիրը քարոզում է, թէ ձեռքի աշխատութիւնը նուազ ազնիւ չէ, քան գրչի կամ լեզուի աշխատութիւնը, թէ մի ազգ գրագէտներով, բանաստեղծներով և բարձրագոյն գիտութեանց հետեւողներով միայն չէ՝ որ պահպանում է իւր գոյութիւնը, այլ մանաւանդ այնպիսի աշխատութիւններով, որոնք անմիջապէս արտադրում են ամէն օրուայ հացն և երկրի հարստութիւնը: Վերջացնում է այս խօսքով. «պէտք եղածից աւելի ունինք գիտութեան պսակաւորներ, բայց ստոյգ գիտուններ չունինք պէտք եղածին չափ»:

Այս աղէտը միայն Ֆրանսիայի աղէտ չէ. անոր ծանրութեան տակ ճնշվում է ամբողջ Եւրոպան, համայն քաղաքակրթութեան աշխարհը: «Իւրզանդիոն»-ը ապացոյց է, որ նոյն թշուառութիւնը մեր տաճկահայոց եղբարցն էլ տանջում է. իսկ մենք միթէ ազատ ենք այդ ճիւղից: Բագուն և Թիֆլիսը կարող են վկայ լինել, թէ մենք որքան բազմութեամբ անգործ գիտութեան պսակաւորներ ունինք, որոնք միշտ նախանձով են նայում փոքրա-

թիւ բախտաւորներին, որպէս զի մի կերպ նոցա հեռացնեն պաշտօններից, նոցա աեղբ բռնեն և նոցա երջանկութեան հասնին: Այս արդէն ոչ թէ հոգեկան գերազանցութեան ազնիւ մրցումն է, այլ մի կտոր հացի կռիւ, որ ոչ ոք չի խղճում ուրիշի բերանից խլել, մինչդեռ աշխարհը լայն-ընդարձակ անդաստան է, որ ի զուր սպասում է քաջ մշակների: Մենք մաքի մշակներ ունինք, բայց մեր երկիրը խոպան է մնում: միթէ սա Փրանսիայի աղէտ է, թէ մի ուրիշ ցաւ է:

Այս մասին երբեմնակի մեր մամուլն էլ խօսում է: Ռըվիւ տէ Ռըվիւ հանդիսի յօդուածի առթիւ Մշակն էլ իւր դիտողութիւններն արեց: 1896 թ. «Արարատ»-ի գեկտեմբերի համարում տպագրուել է («Ազատ պարագմունքներ և արհեստներ») Մոնպէլիէի համալսարանական ճառը, թէ միակողմանի մտաւոր կրթութիւնը ինչպիսի պատառաբոյծեր է ստեղծում, որոնք պատուհաս են դառնում և՛ իրանց անձի և՛ հայրենեաց համար: Սակայն պարբերական թերթերի յօդուածները՝ տեղի սղութեան պատճառով՝ լոկ միայն մատնացոյց կարող են անել չարիքի իսկութիւնը, հնարաւորութիւն չունենալով չարիքի բոլոր պայմանները մի երկու էջերում՝ կատարելապէս ներկայացնել, Եթէ անյաջող կրթութիւնը անպիտան պատառաբոյծեր է ըստեղծում, կարծես թէ պատասխանն էլ պատասաս կուենանք, թէ ուրեմն ինչ պէտք է անել այդ դէպքում: Բայց այդպէս չէ: Ինչպէս որ աղքատ մարդուն չի կարելի խրատել, որ հրաժարուի կեանքից, որովհետեւ կեանքը զրգուրացել է, այլ աւելի պէտք է շարժել նորա բոլոր աստուածատուր ձիւքերի գործունէութիւնը, որ ձգտէ քաջաբար և աղնութեամբ պատուաւոր տեղ բռնել կեանքում: այնպէս էլ Ֆրանսիայի չարիքը մեղ չի կարող խրատել, որ ուսումից հրաժարուինք, այլ պէտք է աւելի բարձր հայեցակէտից նայենք խնդրի վերայ և հասկանանք բարդ հանգամանքները: Երեւի թէ ոչ ամենայն դաստիարակութիւն, ոչ ամենայն ուսում, ոչ ամենայն գիտութիւն մշմարիտ է. երեւի թէ մի ճշմարիտ կրթութիւն կայ, որով պիտի երջանկանանայ համայն հասարակութիւնը, իւր

բոլոր խաւերում, վերջին երկրագործ-արհեստավոր-բանուոր դասակարգից սկսած՝ մինչև բարձրագոյն ղեկավարող դասակարգը: Արդ, մենք չունինք աւելի համառօտ, աւելի տա-դանաւոր և հիմնաւոր դրուածք այդ ճշմարտութիւնը հասկացնելու համար, քան Գիւլեօ-ի «Դաստիարակութիւն և ժառանգա-կանութիւն», որ Ս. Էջմիածնի մայր աթոռի տպարանն է հրատարակել:—Այս կոչումն ա-նելուց յետոյ, հարկանցի տեսնենք, թէ յի-շեալ չարիքը ինչպէս է ձևանում մեր կեանքի մէջ:

Փրանսիական աւելորդ զիտնականը և մեր աւելորդ զիտնականը նախահամեմատելի ա-ւելորդութիւններ են: Մէկը ուրիշ տեղ պի-տանի կարող է դառնալ, իսկ միւսը... Թող աւելորդ Փրանսիական զիտնականը գայ մեր երկիրը, նա անշուշտ այստեղ այնպէս լաւ կը տեղաւորուի, որ նորա առջև մեր հայրե-նակիցը ծծկեր տղայ կերեայ և իւր մտաւոր ու բարոյական փոքրութեամբ տեղի կու տայ: Իսկ մեր զիտնականը չի կարողանայ իւր ապ-րանքը արտասահմանում վաճառել, պարզ այն պատճառով, որ մեր գիտութիւնն ու նոցա գիտութիւնը այլ բաներ են. մեր գիտու-թիւնը մի նախապաշարում, մի առասպել, մի անգլուխ անոտք ճիւղ է, որ միայն մեզա-նում գին ունենալու յաջողութիւն է ըս-տանում:

Թէ ինչպէս է տարածուել մեր մէջ այդ նախապաշարումը, այս չէ մեր խնդիրը. մենք ուզում ենք եղած իրողութիւնը ներկայացնել: Քաղաքակրթութեամբ աշխարհը «կեանք» անուն է տալիս միայն ընկերական կեանքին, ուստի և ուսում ու գիտութիւն է պահանջում հա-ւասարապէս ընկերութեան ամենայն վիճակի համար, սանդուխի ամենայն աստիճանի հա-մար. նոցա կէկէլին, կօշկակարը, պարտիզ-պանը, երկրագործը՝ որչափ որ շատ հմուտ-թիւն և արհեստ ունենայ, դարձեալ է և կը կոչուի կէկէլ, կօշկակար, պարտիզպան և երկրագործ. իսկ մեզանում այդպիսի անուն-ներ քիչ և անարժան է համարվում: Մենք դոցա կը կոչենք ուսում առաժներ կամ՝ մինչև անդամ գիտուններ (մաստերներ, տեխնիկ-ներ, ագրոնոմներ և այլն). այդ պատճառով

դոցա սկսում են պտտուել Բագուի և Թիֆ-լիսի մեղրի շուրջ և երբեք անձամբ չեն եր-թայ մեր գիւղերն ու փոքր քաղաքները՝ ի-րանց մտաւոր զէնքերով իրանց սահմանները քաջաբար լայնացնելու համար, այլ կը սպա-սեն, որ հէնց առաջին օրից լաւ եկամուտ խոստանան իրանց:

Այս աննշան երևութի մէջ մի մեծ նա-խապաշարում կայ թաղնուած, որ նախ և առաջ հէնց մեր ծնողներն են պաշտում և իրանց օրինակով էլ սնուցանում են իրանց զաւակներին: Ծոյց տուեցէք մեր ուսում ա-ռած՝ այսինքն համալսարանական կամ Եւ-րոպա պտտած՝ ծնողներից մէկին, ցոյց տուե-ցէք, ասում ենք, դոցանից միայն մէկին, որ ցանկայ իւր որդուն պատրաստել զոր օր. վաճառականի կամ հոգեւորականի ասպարիզի համար... Այս այնքան անկարելի բան է, որ նա լոկ միայն այդպիսի մտածութիւնից զգուշ կարող է, ուր ասել թէ ուղենայ ի-րագործել: Նորա համար ընկերական կեանք չկայ, ուր որ վաճառականն ու հոգեւորա-կանը պատուաւոր պաշտօններ են կատա-րում, այլ կայ կեանքի կէսը, կիսի կէսը, որի համար որ ստեղծուած է ինքն ու իւր որ-դին: Հօր հայեացքը կեանքի մասին կաթիլ կաթիլ ծծվում է և հալվում է որդու ա-կանջի և ուղեղի մէջ, ուստի և սա էլ զը-նում է գիմնազիոն այն գաղափարով, թէ ուսումը կեանքի համար չէ, թէ ինքը այլ կաստային է պատկանում և աւելի բարձր նիւթից է շինուած, քան այլ հողածինները: Սակայն լուսաւորեալ աշխարհում այլ հայ-եացքներ են իշխում մարդկային կոչման մա-սին: Այնտեղ ընկերական կենաց համար ու-սումը, կրթութիւնը, դաստիարակութիւնը կենդանի զօրութիւն է, իսկ մենք այն դարձրել ենք միանօգուտ կուռք, որին երկրպագում ենք կռապաշտօրէն: Անգլիայի պարծանք Գլադստոն քաղաքագէտը իւր որդոց մէջ նկատեց, որ մէկի մէջ վաճառականութեան հակում կայ, իսկ միւսի մէջ՝ հոգեւորականութեան. և նա ամօթ չհամարեց այնպէս խնամել նոցա, որ նոցանից մէկը Անգլիայի պարծանք վաճառա-կան դառնայ, իսկ միւսը՝ Անգլիայի պարծանք հոգեւորական: Արդ արդեօք Եւրոպան է ըն-

Թանու՛մ ուղիղ ճանապարհով, թէ՛ մենք, որ
ամէն բան այն տեղից փոխարինելու սէր
ունինք:

Ապա նոյն նախապաշարումը մեր որդոց
մէջ աճում և բարդվում է այլ կերպով, երբ
որ նոքա միջին կրթութիւն են ստանում,
որ և համապատասխան չափով արմատանում
և շարունակվում է մինչև համալսարանական
ուսում աւարտելը: Մի այլ առթիւ «Մշակ»-ը
իրաւացի կերպով նկատել է, թէ՛ մեր նոր սե-
րունդը ապականգնում է, վաղ է սկսում նիւ-
թապաշտութեան երազներով սնանուիլ, շա-
հախոգի ոգի ստանալ, իդէալներից թափուր
մնալ, վեհութիւնը արհամարհել և այլն: Եւ
այս բոլորը կատարվում է սրբութեան սրբ-
բութեանց անունով, բարձրագոյն ուսման ա-
նունով, ասես թէ այդ կուռքին երգուե-
ցնում են, որ դոյութեան կռուի համար սո-
վալլուէ վաղըներ բաղմայնէ:—Հին ժամանա-
կից ասել են, թէ՛ «մարդը քանակաւն արա-
րած է», սխալ է, պէտք է ասել «բանական
դառնալու ընդունակ է», այսինքն՝ թէ՛ ինչ-
քան որ շատ բան սովորի, այդ դեռ ևս նը-
շան չի լինի, թէ՛ նա քանակաւն պիտի դառնայ,
եթէ պարտ ու պատշաճ անուն տալ ուղիւնաք,
շատուսումնութիւնը մինչև իսկ յիմարացնել
կարող է: Եւ իրօք մենք ճշդիւ չենք որոշում
հոգւոյ ստորին կարողութիւնները բարձր կա-
րողութիւններից, չենք ուղում հաւատալ,
թէ՛ ամէնքն էլ կարեւոր են, և թէ՛ մէկը միւսի
պաշտօն չի կարող կատարել: Բնազդում սովո-
րութիւն, ցնորական պաճուճանք, յիշողութիւն,
անգիտակցական մղումն—հոգւոյ այնպիսի յատ-
կութիւններ են, որ աւելի անբան կենդանա-
կան են կոչվում և իրաւամբ, բայց թող ուս-
ման մէջ թաթախուած մարդը բնազդումներ
չունենայ, սովորութիւններից զերծ լինի, ե-
րեւակայութիւնն արհամարհէ, յիշողութեան
խարխալ չունենայ, անգիտակցական մեքե-
նայութիւնը լաւ լարուած չունենայ— և նա
իւր ուսումներից այնպէս կը ճնշուի, որ ա-
սես թէ՛ իւր ուղիղը արձձից լինի զանդուած:
Հոգւոյ ամենայն կարողութիւն ունենում է
կանոնաւոր ընթացք և հիւանդական վիճակ:
Աշակերտը շատ հեշտ է գայթակկվում առ-
ոչինչ գնելու հոգւոյ ստորին կոշուած յատ-

կութիւնները, բայց որովհետեւ բնութեան
ընթացքը փոխել այնքան էլ հեշտ բան չէ,
ուստի մինչդեռ նա երազում է, իբր թէ եր-
կնքից աստղեր է վայր բերում և բարձր հը-
րահանգութիւններով է գործում, տակից իս-
կապէս բանում են իւր արհամարհած զօրու-
թիւնները, որով նա աննկատելի կերպով ա-
ւելի ընտելանում է վերջինների անտեղի մի-
ջամտութեան: Այսպէս մտքի գործողութիւն-
ների մէջ սկսվում է մի այնպիսի խառնա-
շփոթութիւն, որ զարմանալի չէ, եթէ միտքը
շարունակ ուսմամբ՝ փոխանակ բանական դառ-
նալու՝ սկսում է յիմարանալ: Ուրիշ խօսքով,
մարդն ունի մի բնատուր ձիրք, որ մենք կո-
չում ենք առողջ դատողութիւն, այս անգին
ժառանգութիւնը աշակերտական կեանքում
մեծ պատուի չի արժանանում, ուսանողները
այս ժառանգութիւնը անխղճաբար շուտ են
շռայլում, աւելի մեծ գանձ համարելով զբա-
րոցական գիտելիքները, անդրանկութիւնը
շիկաթանի հետ են փոխում, և այս այսպէս
շարունակ գնալով, վերջապէս տեսնում ենք այն
հանդէսը, որ թէպէտ նոքա դրքերի ու տետրակ-
ների իմաստութիւն շատ են ունենում, բայց
առողջ դատելու կարողութիւնն այնուհետեւ
ընդ միշտ ամուլ մնացած են թողնում: Սկզբ-
ում մի մեծ կորուստ չի համարվում ա-
ռողջ դատողութեան թուլանալը, ուսանողը
մխիթարվում է, թէ՛ գիտութիւններ ձեռք
կը բերէ և իւր շնչին կորուստը հաղարապա-
տիկ կը վարձատրուի: Սակայն ով որ առողջ
դատողութիւնը կորցնում է, նորանից ընդ
միշտ խռովում է ճշմարիտ գիտութիւնը, այդ
վիճակում մարդ կարող է բարձրագոյն ու-
սում ստանալ, պատկաւոր դառնալ, գիտ-
լամներ ձեռք բերել, գիտութեան ստուեր ու-
նենալ, բայց կատարեալ գիտութիւն երբեք չի
ունենայ, նա կարող է մի պաշտօն կատարել
մեքենայօրէն, բայց ոչ թէ՛ բանաւոր կերպով
իմաստութեամբ, գիտուն հրահանգութեամբ:
Սպէնսէրը մանրամասն վերլուծութեամբ ցոյց
է տուել («Генезисъ науки»), թէ՛ առողջ դա-
տողութիւնը և ուսումնական գիտութիւնը
կապէս տարբեր բաներ չեն, զանազան մոտ-
ծողութիւն և զանազան արամաբանութիւն
չեն, անոնց տարբերութիւնը աստիճանական

է, մէկը անմիջական զգայարանքների տպաւորութիւններով է գործ տեսնում, միւսը միջնորդական զուգորդութիւններով, մէկը դիտելով է ըմբռնում միւսը դատելով է եզրակացնում: Բայց եթէ առաջին շնորհքը կորչի, երկրորդը երբէք չի զօրանայ: Հէնց որ աշակերտը ինքնուրոյնութիւնը կորցնէ, իսկ մերոնք շատ վաղ են սկսում կորցնել, հէնց որ ուսման ժամանակ սկսէ կրաւորական դիրք բռնել, այդ արդէն նշան է, որ նորա հոգումէջ սկսուել են վերը նկարագրած շփոթութիւններն և զարգացման ուղիդ ճանապարհից խոտորումը:

Այդպիսին շարունակ դիւթուած է մընում այն նախապաշարման տակ, իբր թէ զլիսաւոր բանը զիրքն է, տետրակն է, կրաւորական կերպով ականջի լսելն է, վարժապետի ծամածնելով հերիքանալն է և այլն: այդպիսիներից կազմվում է մեր յուսահատածների մեծ բանակը, որոնք իրանց թշուառ և կորած են համարում, մինչև որ բարձրագոյն ուսումնի ստանալու, համալսարան գնալու շարժանան, որ ի հարկէ շատերին չի վիճակվում և չի կարող վիճակուել: այդպիսիները իրանց մէջ ոյժ և զօրութիւն գտնում չեն, որ զըւարթ հոգով և տոկուն կամքով մտնեն ժողովրդեան ամենայն խաւերի մէջ և փոքրիկ ամերիկացու պէս՝ անձամբ ստեղծեն իրանց ճանապարհը, անպատիւ չհամարելով ոչ մի արհեստ կամ պարապմունք, պատրաստ լինելով ամէն տեղ իւրովսանն գործելու, համոզուած լինելով, թէ վիճակը մարդու առաքելութիւններով է աղնուանում և ոչ թէ վիճակն է բարձրացնում անկոչին: Այդպիսին աստուածային հուր, ինքնակրթութիւն չի դուրս տանում, միշտ մի դայեակի է կարօտ: Եթէ դա ուղենայ վաճառական դառնալ, զբրքերից հաշուապահութիւն սովորել չի կարող, այլ մի հաշուապահին պիտի դրամ վրձարէ և նորանից դասեր առնէ: Եթէ ուղենայ իւր գիւղում մեղուաբոյժ դառնալ, գիրքը դորան չի օգնի, մէկը պէտք է դայ և ամէն պարագաները ցոյց տայ: Եթէ հիւանդանայ, տնային բժշկարանով չի կարող ապաքինանալ, գիրք ուսումնասիրել չգիտէ: Դա հոգով անդամաւործ է, բարոյական նեցուկ չունի, իւր ոյժերի վերայ վստահութիւն չունի:

Հիմա մեր պատանու հետ համալսարան գնանք, և տեսնենք, թէ այն տեղ ինչպէս է ձևանում մեր յիշած նախապաշարումը: Այժմ շատ բան չունինք աւելացնելու: Ինչ որ միջին կրթութեան համար ասացինք, այն mutatis mutandis (համեմատ և պարտ ու պատշաճ փոփոխութեամբ) այս տեղ էլ զօրութիւն ունի: այս տեղ պսակվում է այն, ինչ որ այն տեղ սկսուել էր: Արդեօք պատանին բարձրագոյն դպրոցներում փոխում և ուղղում է իւր նախկին շեղումը ընթացքը: Այս բանը աւելի լաւ կերեայ բարձրագոյն ուսման արդիւնքներից: Փոքրիկ Զուլիգերիայի կամ Բելգիայի ամէն մի ուսմիկը խոստովանում և ճանաչում է իւր իմացական դասի առաջնորդութիւնը, սիրում է գիրք, թատրոն, յայտարարութիւն, նոր գիւտ, մաքրութիւն, մարդավայել կեանք, գիտէ թէ կարիքի ժամանակ ո՞ւմ պէտք է դիմէ խորհրդի և այլն: Բայց ահա 50 կամ 60 տարուց աւելի է, որ մեր մէջ բարձրագոյն ուսումնաւարտների թիւը հետզհետէ աւելացել է: Ինչ փոփոխութիւններ մտցրեցին նոքա մեր կեանքի մէջ: Նոքա ի հարկէ յաջողութեամբ կատարում են իրանց պաշտօնները—մէկը բժիշկ է, միւսը լեզուաբան է, երրորդը քիմիկոս է, չորրորդը ճարտարագէտ է և այլն, բայց արդեօք նոքա մտցրեցին մեր կեանքի մէջ զիտական ոգի, գեղարուեստի սէր, քաղցրի մեղմութիւն, քարճրագոյն շարճը, գէթ իրանք անձամբ ապրում են այդպիսի ոգով: Ո՛ւր են մեր ուսումնական գործերը, հաստատութիւնները, ճարտարութիւնները, այն զըրոշմը, որով երեսար, թէ մեր հասարակութեան մէջ էլ քաղաքակրթութեան էական մասը բարդաւածում է բարձրագոյն իմաստութեան մշակների ձեռքով ու ներգործութեամբ: Մենք ամէն բան բոժոժի թմրութեան մէջ ունինք, որ չի թեւաւորվում լոյս աշխարհ դուրս չի գալիս: Գիտական ոգով ներշնչուածը չի կարող դատարկ և ամուլ ապրել, նա այնպէս պէտք է աշխատէ և արտադրէ, ինչպէս որ մեղուն մի ներքին մղմամբ միշտ իւր խորիսին է շինում: Մեր հասարակութիւնը շատ լաւ է ապացուցանում, թէ զիտութիւնը այլ բան է, իսկ դիպլոմը՝ այլ Պ. Ա. Երիցեանը

դիպում չունի, բայց մեղուի աշխատութեամբ իւր ընտրած մասը մշակում է, ուրիշները դիպում ունին, բայց քանքարութեամբ են մնում և չեն նեղվում անդործութիւնից:

Միթէ այս ապացոյց չէ, թէ մեր բարձրագոյն ուսման մէջ էլ մի մեծ նախապաշարում է նստած: Այո՛, այդտեղ էլ մի նեղվք է գրուած:—Դիպումը մեր երիտասարդներին շատ բան է տալիս, բայց ոչ թէ ստեղծողական ոգի, ոչ թէ ծննդական միտք. այս բանով պէտք է բացատրուի մեր մտաւոր անարգաստութիւնը, կատարեալ ամբողջութիւնը: Դիտութեան պսակաւորները օրինակով հաստատում են, թէ նոքա շատ բան են սովորել, բայց քիչ են կարողանում գործել:—Սակայն եթէ համալսարանից մտաւոր մեծ պաշար բերողը՝ մեր շրջանում ինքնուրոյն գործելու հնար չի գտնում, եթէ մեր լեզուաբան-բանասէրը չի փորձում հայոց դպրութեան մէջ Գրիմի, Բուլաւսի կամ Բրանդէսի դեր կատարել, բժշկը չի վստահանում տեղական պայմաններն ուսումնասիրել կամ գէթ հին հէքիմութիւնը մերկացնել, եթէ բնագէտը օտարներից է իմանում Դիլիշանի բուսականութիւնը կամ Սեանայ ձկների բնութիւնը և այլն, եթէ նոքա չեն զգում իրանց մէջ մեղուի ներքին մղումը:—մենք չենք ուզում անիրաւութեամբ պնդել, իբր թէ նոքա քնաւ չեն մասնակցում մեր զարգացման ընդհանուր գործում:

Ընդհակառակ, նոքա սիրում են հրապարակաօսութիւնը ծաղկեցնել, ընթերցանութեան գրքեր տարածել, ուսուցչութիւն անել, բայց արդեօք որքան արդիւնաւորութեամբ:—Լաւ հրահանգուած մտքի առաջին յատկութիւնն այն է, որ նոր պայմաններում ինքնիշխան զօրութեամբ և հեղինակութեամբ գործել կարողանայ: Հիմա խնդիր է, թէ արդեօք մեր նոր սերունդը իւր թարմ ոյժերով բարձրացնում և ազնուացնում է մեր մամուլի գործունէութիւնը, թէ միամտաբար այդ մամուլի ցանցի մէջ է բռնվում և ստրկի պէս անոր թմբկով է պարում: Nomina sunt odiosa—մենք կարող ենք անունները հանգիստ թողնել, սակայն միթէ գեղեցիկ տեսարան է ներկայացնում այն մամուլը, ուր թերութիւնները արեգակ-

ներ են, իսկ բարձր ինտելիգենտները՝ նոցա կամակատար արբանեակներ: Յամենայն դէպս թերութիւններն փառք և պարծանք պիտի տանք, որ իրանցից աւելի օժտուածներին ման են ածում քթից քաշելով. բայց միթէ ողբալի չէ այդ հռչակուած ինտելիգենցիան, որ աւելի նախանձելի պաշտօն չի կարողանում գտնել: Ուրեմն այս ասպարիզում մտքի բարձր հրահանգութիւնը ոչ միայն փուչ է հանգիստանում, այլ իւր ուժով զօրացնում է հին քնասը:

Գանք այժմ ընթերցանութեան գրքերի տարածման: Արդեօք այս մասում նշմարվում է, թէ գործի գլուխ է կանգնել բարձր իմացականութիւնը: Խոստովանելով հանգերձ, թէ գրքերի բովանդակութիւնը հետզհետէ սկսում է լաւանալ, մենք աւելի այլ հանգամանքի վերայ կուղենայինք ընթերցողի ուշադրութիւնը դարձնել: Յայտնի է, որ շարունակ և իրաւացի գանգատներ է լսվում մեր գրականական լեզուի մասին, և թէ այդ գանգատները միշտ և միշտ անուշադրութեան են մատնվում: Այս տգեղ երեւոյթը միայն մեր հասարակութեան մէջ տանելի կարող էր դառնալ: Եթէ կօշիկը նեղ է և սղմում է, ոչ ոք այն կօշիկը էլ չի հագնի, իսկ մեր ինտելիգենցիան բնաւ չի ճնշվում անձոռնի լեզուի գործածութիւնից: Բայց թող մեր ինտելիգենցիան իրօք զարգացած լինէր, իրօք նուրբ ճաշակ ունենար, նորա համար անտանելի կը լինէր այդ գործիքի անպիտանութիւնը և չէր հանգստանայ, մինչև որ չվերացնէր այժմեան անկատարելութիւնը: Նա զոր օր, չէր հանդուրժի, որ իւր բառարանները Դրիցփուխտանցի և Խուզաբաշեանցի մաշուած ցնցոտիներից կարկատուէին, չէր սպասի, որ իւր քերականութիւնը Այտընեանը կաղմբէր, կը հողար ճոխանալ ամէն տեսակ կարեւոր ձեռնարկներով, իսկ ամէնից առաջ համեմատական և զուգընթաց քերականութիւններով, մանաւանդ այն օտար լեզուների քննութեամբ, որոնք աւելի են ազդում մեր լեզուի վերայ, որպէս զի մեր համբաւները խրատուին, թէ ինչպէս պիտի կարողանան հայացնել հասարակաց օտարաբանութիւնները և այլն: * Թեր-

* Վրացի մեզանից աւելի յառաջադեմ են. Գո-

ևս մեզ ասեն, թէ Այտընեանից յետոյ արգէն Պալասանեանը յօրինել է արեւելեան բարբառի քերականութիւնը, և թէ ուրեմն զուր է մեր տրտուեցը: Բայց այդպէս աւելի կը հաստատուի մեր այն միտքը, թէ ներքին կոչումը, ինքնուսումնութիւնը, ինքնուրոյնութիւնը միշտ աւելի արդիւնաւոր է հանդիսանում, քան լոկ միայն զիպլումը, և թէ մեր գիտութեան պսակաւորները՝ անհասկանալի կերպով՝ միշտ տկար են մնում մտաւոր արտադրութեան մէջ. առաջ օրինակ բերեցինք Նրիցեանին, այժմ թող օրինակ լինի Պալասանեանը, որ նոյնպէս զիպլում չունէր: Մեծ պարծանք է՝ տարածել այնպիսի գրքեր, որոնց հետ որ տարածվում է նաև լեզուի բարբարոսութիւնը:

Վերջապէս տեսնենք մեր բարձր ինտելիգենցիայի ուսուցչական գործունէութիւնը: Ասացինք, թէ ամենայն մասնագէտ, եթէ հրահանգուած միտք ունի, միշտ պիտի կարողանայ այլ մասնագիտութիւնների սահմաններում շատ կամ քիչ հաստատութեամբ միջամտիլ, մանաւանդ որ շատ անգամ հարկը ստիպում է այդպիսի միջամտութիւն: Հանդուցեալ պրոֆ. Պատկանեանը, երբ որ ձեռնարկեց Առաքել պատմագրի այն գլուխը ուսումնասիրել, որ խօսում է «պատուական տկան» մասին, հարկադրուեցաւ սովորել հանքաքանութիւն և քիմիա, որոնք իւր մասնագիտութիւնից սար ու ձորով բաժանուած էին, բայց և այնպէս դժուարութիւնը յաղթեց և հանքաբանական մի ընդարձակ ճառ գրեց՝ իբրև նախաշաւիղ իւր բուն խնդրի ուսումնասիրութեան համար:—Երբ որ մեր համալսարանները զալիս են ուսուցչութիւն անելու, նոյն վիճակի մէջ են լինում. նոցա առաջ բացվում է մի նոր ասպարէզ, հոգեբանական-մանկավարժական ասպարէզ, ուր որ առաջին անգամ պէտք է գործ դնեն իրանց մտաւոր զօրութիւնը: Բնական է, որ նոքա սկզբում սխալներ են գործում և այս պատճառով նոքա դեռ ևս չպէտք է մեղադրուին:

Բայց տարիներ են անցնում, ո՞վ նոցանից ըստեղծել է մի բանական մեթոդ, դասաւանդութեան եղանակ, որ զոհացներ իրան: Մինչդեռ մենք անգաղար լսում ենք, թէ նոքա կրկին և կրկին չեն կարողանում իրանց ունեցած մեծ ուսումնական պաշարը արդիւնաւոր կացուցանել, չեն կարողանում աշակերտներին կարգին բան սովորեցնել: Ինչպէս պէտք է բացատրուի այսպիսի շարունակ անյաջողութիւնը: Ինչո՞ւ համար տարեցտարի պէտք է արտնջենք, թէ մեր աշակերտները շատ բան չեն սովորում, թէ լաւ թուանը՝ շաններ չեն ստանում, թէ դասատուից դասատուն փոխադրուելու չեն արժանանում, թէ ուսմամբ չեն ոգևորվում, թէ ամենայն բան մեքենաբար են կատարում, թէ կորցնում են բանականութիւն կամ բնաւ ձեռք չեն բերում և այլն. բայց երբեք չենք փորձում մեր բռնած ընթացքը խելացի կերպով փոխել, փորձերից օգուտ քաղել և խրատուիլ: Միթէ տարակոյս կարող է լինել, թէ մի մշտաւոր անշնորհքութիւն, մի մտաւոր ծուլութիւն ընդ միշտ կաշկանդում է նախ և առաջ մեր իսկ բանականութիւնը, որ հմայութեան քողից չի կարողանում փարատուիլ և պայծառանալ:

Այս բոլորից երևում է, որ մեր ուսումը՝ և առաւելապէս բարձրագոյն ուսումը՝ սնանկացած է հանդիսանում, և եթէ Փրանսիայում ուսումնականների քանակն է զարհուրեցնում, մենք պէտք է զարհուրէինք մեր ուսումնականների որակից: Մեզ ասում են, թէ հարկ չկայ, որ համալսարանականներից ամէնքը մագիստրոս, դոկտոր, ուսուցչապետ կամ ի պաշտօնէ գիտնական-ուսումնական լինին. բաւական է, որ նոքա իբրև մեր հասարակութեան առաջաւոր անդամներ՝ բարձրացնեն մեր քաղաքակրթութիւնը, ընտելացնեն մեզ հոգեւոր կենաց, իրանց օրինակով սիրեցնել տան բարձր-մտաւորական շահեր: Թող այդպէս լինի, մանաւանդ որ մենք ինքներս առաւելապէս բարձրագոյն հրահանգութեան նշաններ էինք փնտռում. բայց մենք կարծում ենք, թէ դոքա հէնց այդ պաշտօնը լաւ չեն կատարում: Հազարից մի օրինակ բերենք. յայտնի է որ մեզանում

գերաշուրջիմ հրատարակել է «Очерки естественной грамматики армян. и рус. языков», որով զորացնում է, քե ինչ խիստ տարբերութիւն կայ ռուսաց եւ վրացոց լեզուների մէջ:

եկեղեցական երգեցողութիւնը ի՞նչ անկեալ վիճակի մէջ է, յայտնի է որ միայն Թիֆլիսի վանքը միակ բացառութիւն է կազմում այդ կողմից, ուր որ պ. Էքմալեանի ղեկավարած կանոնաւոր երգեցողութիւնը երաժշտասէր-գեղեցկասէրների համակրութիւն է վայելում: Ահա պ. Էքմալեանը հրատարակել է ձայնագրած պատարագի արարողութիւնը. ի՞նչ էք կարծում գեղեցկասէր-ճաշակագէտ Աթէնք-Թիֆլիսում քանի՞ օրինակ է վաճառուել այն առաջին և առաջնակարգ արուեստագիտական երկից: Երաժշտական խանութը ձեզ կարող է վկայել, որ ընդ ամէնը վաճառուել է մի օրինակ, իսկ գնողը եղել է ոչ թէ մի ինտելիգէնտ-հայ, այլ մի (իրօք հարցասէր) ճանապարհորդ ֆրանսիացի:—Մի խօսքով, ինչքան էլ որ փորձէք, մեր ոսկին կեղծ է:

Եթէ լաւ մտածենք, մեր վիճակը խիստ ողբալի է, շատ սխալ ճանապարհ ենք ընտրել. մենք տակաւին մտաւորական կեանք չենք սկսել, բայց մեր միտքն արդէն մաշուել, ծիրուել, ներգեւել, սպառուել է (atrophie): Եթէ մեր մտաւոր անդաստանը կորցրել է իւր զօրութիւնը, բեղմնաւորութիւնը, եթէ այն խամացել է, եթէ հողի բարեբերութիւնը պակասել է, արդեօք պէտք չէ՞ հողը հանգստացնել և միջի ցանքսը փոխել, ինչպէս որ խոհեմ երկրագործը վարվում է իւր սպառած հողի հետ (այս հետաքրքրական խնդրի առթով արժէ կարդալ Գիւլյեօ-ի «Դաստիարակութիւն և ժառանգականութիւն» գրքի վերջին գլուխը): Մեր զաւակները աւելի քան 12 տարի տաժանական ուսում են առնում կեանքից օտարանում են, առողջադատութիւնը կորցնում են, մտքի բեղմնաւորութիւն չեն ցուցանում—միթէ այս բոլորը տպացոյց չէ, թէ մեր ուսման տաճարից կենդանի աստուածութիւնը հալածել ենք և մէջը նստեցրել ենք մի կուռք: Միթէ յայտնի՞ չէ, թէ մենք բռնուել ենք մի սոսկալի նախապաշարման մէջ, որի ճանկերից չենք կարողանում ազատուիլ: Մենք հասկացել ենք, որ բարեօք կենաց համար հարկաւոր է բնութեան օրինաց համաձայն ապրել, այստեղից եղբակացնում ենք, թէ ուրեմն գիտութիւնների ծանօթութիւնը առաջին և էական

ուսում պիտի լինի, թէ ուրեմն էլ ուրիշ ոչինչ հարկաւոր չէ: Բայց մենք չենք նըկատում, որ ենթադրութիւնն ուղիղ է, իսկ հետեւութիւնը՝ անստոյգ: Կեանքի բարեօք պահպանութեան համար՝ բնութիւնը այլ կերպով է հոգացել, քան եթէ մենք չըհոգանք լոկ միայն ուսման միջնորդութեամբ: Եթէ կաթ ծծել կարողանալու համար մանուկը հարկադրուած լինէր նախ ֆիզիքայից սովորել օդի ճնշման օրէնքները, եթէ կերածը մարսել կարողանալու համար՝ ստիպուած լինէր նախ քիմիա ուսումնասիրել, չգիտենք թէ այնուհետեւ նա ի՞նչ յոյսեր պիտի ունենար ապրելու: Եթէ վազել, ոստնել, պարել, նետել սովորելու համար՝ մանուկը ուղեւոր կանխաւ գիտնականօրէն քննել մեքենական և կշռական օրէնքները, էլ երբ պէտք է կարողանար այդ արուեստների տէր դառնալ: Այսպէս ևս ի՞նչպէս պիտի կարողանայ մի մայր իւր զաւակին լաւ սնուցանել, ինսուսել և մեծացնել, եթէ ուրիշ աւելի միջոց չունենայ, բայց եթէ գնայ և վարժապետից կամ գրքերից սովորէ բնախօսութիւն և մանկավարժութիւն. Կանացի ընածին շնորհքը երազամտութիւնը, յստակատեսութիւնը մի աստուածապարգև ձիւք է, որ մեր կրթուած օրիորդները աւելի քիչ են գնահատում քան գրքեր: Դիտութեանց իմաստութիւնը, ուսումնական բանաձևերի անգիր սովորելն ու լեզուով կրկնելը՝ միշտ չի շատացնում մարդու խելքը, բայց շատ անգամ շուարեցնում և յիմարացնում է: Ժաղրական թերթերը շատ անգամ են նկարել գրքի իմաստութեան պատկերներ: Վերջաբանութեան համար առաջ ենք բերում այդպիսի պատկերներից մէկը. մի մանկահասակ տիկին ուղում է խոհարարուհի ունենալ և նախ քան ընտրութիւն անելը՝ հարցաքննում է ցանկութիւն յայտնողների ֆիզիքական եւ քիմիական տեղեկութիւնները, նա ի հարկէ դրոշմում իմացել էր, թէ այդ գիտութիւնները որքան կարեւոր գիտելիքներ են աննդեան կատարելութեան համար: Հարցաքննութեան արդիւնքը չքահարցից տիկնոջ. երեւակայի, տրանջիլով ասաց իւր ամուսնուն, երեւակայի ի՞նչ ապուշներ են սոքա, ես հարցնում

եմ թէ ջուրը ջերմութեան ո՞ր աստիճանին է եփ գալիս: Այս բանը դոքա չգիտեն, իսկ հաւատացնում են, թէ լաւ խոհարարութիւն գիտեն: — Եւրոպացիները «գիտութիւնների» ուսմամբ կորցրել էր «մտաւոր աչքը» և չէր կարողանում փորձով տեսնել խոհարարութեան արհեստը: Թղթերի գիտութիւնը դժուարացրել էր աւելի իրական և կարեւոր ծանօթութիւնների ստացումը. հիմա եթէ տիկինը ինքն իրան մէնակ թողնուի, կարող ենք երեւակայել, թէ իւր փիլիսոփայութիւնից, կաթսաներից և ջերմաստիճանից ինչպիսի յեղափոխութիւններ յառաջ կուգան կերակուրների համի և սննդարարութեան մէջ:

Այսպիսի գէպքերի համար Սպէնսէրն ասում է. մենք շատ ճշմարտութիւններ գիտենք, որ գիտութիւնից առաջ ենք սովորում, զոր օր. աննեցուկ մարմինը վայր կընկնի, վառած ճրագը կը հանգչի՝ եթէ ջրի մէջ խոթենք, սառոյցը կը հալչի՝ եթէ կրակի մէջ ձգենք, բոլորքած խարոյկից ծուխ կը բարձրանայ, կրակից ջուրը եփ կու գայ՝ ասոնք բոլորը այնպիսի գոշակութիւններ են, որ ազախինն էլ իւր պարզ խելքով ճշդիւ կը գուշակէ, ինչպէս և ուսումնականը: Բայց թէ լուսինը երբ կը խաւարի — այս գուշակութիւնը աղախնի խելքի բան չէ: — Summa summarum — մենք մեր ստացած ուսմամբ ազախնի չափ խելքը կորցնում ենք, բայց վաղում ենք լուսնի յետեից: Միթէ նախապաշարում չէ՞, այս յամառութիւնը:

Ս. Ս.

ԱՅԼ ԵՆ ԱՅԼՔ.

Փոքր Ասիայի քնակիչները. — Միւնիսենի մարդագիտական ընկերութեան մէջ դր. Յիմմերերը այդ նիւթի մասին հետեւեալ տեղեկութիւններն է հաղորդել. Ս. Գրոց ազգահամարի (Մնուդ. ք. Ժ.) Բանանի որդոց մէջ Հետիտներ (Բետացիք) անուանածները՝ կարեւոր նշանակութիւն ունին Փոքր Ասիայի հնագոյն պատմութեան համար, Մինչև 1500 Ն. ք. Ժ. Բ. նոքա հաստատուած էին Վապպադուփիայում և վերին Որոնտէսի հովտից դէպ հարաւ

չէին տարածուել. Եգիպտացոց և Հետիտների գրծագրած պատկերներում միշտ գտնում ենք սեմականներից խիստ որոշուող մի ազգ — անմորուս և յատուկ ձևի մազերով, այն է՝ դոցա մազերն սեմականներից աւելի երկայն են և գլխի վերայ հաւաքած են, ոչ թէ գնտացած, այլ երկայն ճառագայթներով իջած մինչև ուտերը: Զինուած են կովկասեան ազգերի պէս, նոցա քիթը ձգուած է թևեակի աղեղնաձև, ճակատը՝ յետ քաշուած, այտերի ոսկրները՝ խոշոր, կրկնակցակը՝ կարճ և բոլորակ, մազի գոյնը՝ խիստ բաց, Լուշանը գտնում է Զէնջլիլիի և Փոքր Ասիայի բոլոր ցեղերի քանդակագործութիւնների մէջ՝ նախնական ժողովրդեան մի տիպ աւելի թխագոյն դէմքերով, քան ինչպէս որ եգիպտական գունաւոր պատկերներումն են նկարուած, և աւելի բնական մազերով, միով բանիւ՝ հայկական ցեղական յատկութիւններով կամ՝ ինչպէս որ Լուշանը անուանում է՝ նախակապադուփեան կամ արմէնօիդ կերպարանքը: Այս նախնական տիպը նոյնութեամբ ծանաչվում է (Հոմմէլի նկարագրած) սումերեան — ալարոդեան տիպի մէջ, որ 4000—3000 տարի Ն. ք. Բ. Ժամանակներից մնացած բարեկենսան պեղումներում յայտնուեցաւ: 1120 թուականին Ն. ք. Բ. այլ ևս գոյութիւն չունէր հետիտեան մեծ պետութիւնը, Զէնջլիլիի հոյակապ քանդակագործութեանց մէջ արդէն Լ. դարում սկսվում են երեւալ հին սեմական արձանագրութիւնները: Բարեկենսի, Ասորեստանի, Մարաց և Պարսկաստանի ազգացութեան սահմանագիծը Փոքր Ասիայում պէտք է համարուի Հալիս գետը, Իսկ գետից այն կողմը Փոքր Ասիայի թերակղզին հազիւ թէ իւր աւելի քան հազարամեայ գոյութեան միջոցին երբ և իցէ վարչական միութիւն կազմած լինի, այլ միշտ մի մեծ՝ այն ևս ծովապետական՝ իշխանութեան մի մաս է եղել, Յայտնի է, որ 600 թուականներում Վիմրներ և Սկիւթացիք արշաւել են այդտեղ, Սակայն մարդագիտական տեսակէտից Փոքր Ասիայի ամենանշանաւոր ազգն է Հայոց ազգը (որին ասորեստանցիք կոչում են — ուրարտու, ս. Գիրքը՝ արարատ, իրանք անձամբ՝ խալդինի), նոցա պատմութիւնը մեզ ծանօթ է Ասորեստանի և բնիկ բեւազգութիւններից, Հայաստանի հնագոյն բնակիչները Հետիտներից խիստ տարբեր են իրանց լեզուով, որ պատկանում է ուրալ — ալտայեան լեզուների ընտանիքին, Վիմրների և սկիւթացիների արշաւանքի հետ ի միասին, 6. դարում Հայաստանի մէջ սլավոնացաւ մի նոր հնդեվրոպական ազգութիւն, որ ոմանք դաղթած են համարում Թրակիայից և Փոլիգիայից, իսկ ոմանք՝ Վիլիկիայից, — Բուրդերը իրանական ծագում ունին (Պարսիկների, Աւղանների, Բելուջների հետ մի ընտանիք կազմելով), Մարդագիտական տեսակէտից նայելով, նոցա ցեղը այլևայլութիւններ է ներկայացնում, որ իրանց բազ-

մակնութիւնից հասկանալի է դառնում: Սելջուկ-ներից հալածուելով, դոքա յետ քաշուեցան դէպի Տարոս և Կիլիկիա: Արիական խումբ են կազմում նաև Կապադոկացիք և Փոիւդիացիք, Օսմանները անխառն նոյնական տիպ չեն կազմում, նոցա մէջ մինչև իսկ արաբի և նեգրի տիպ է պատահում:

✻

Աղաղակների ծագումը. — Աւղանները աւանդու-
թիւն ունին, թէ իրանք իսրայէլի կորած ցեղերի
յաջորդներ են: Calcutta Review թերթը մի քանի
նկատողութիւններ է անում, որով այդ զարմա-
նալի աւանդութիւնը կարծես թէ հաստատու-
թիւն է ստանում: Աւղանների սովորական անուններ են
Իւսուֆ (Յովսէփ), Յաղուբ (Յակոբ) և Իսհակ (Ի-
սահակ): Արդի Աւղանները մինչև այսօր իրանց ա-
նուանում են «Իսրայէլի որդիք»: Հրէից պատմու-
թիւնն էլ Աւղանների աւանդութեան չի հակասում:
Այն տեղ ասուած է, թէ կորած տասը ցեղերը
գաղթել են Մարաց աշխարհը և Միջագետք և տա-
րիուկէս թափառելուց յետոյ՝ հասել են մի աշ-
խարհ, որ Ասարոս էր կոչւում: Եթէ Ասարոսը
իրօք Աւղանստան է նշանակում, ապա մի քանի
հանգամանքներ ինքնին բացատրւում են: Զրոյցի
մէջ ասւում է, թէ մահմեդականութիւնը տարա-
ծուելուց շատ առաջ՝ հրէաները հին ժամանակնե-
րում բնակուած են եղել Բախտ-ի-Սուլէյման
(Սողոմոնի գահ) լեռան վերայ: Աւղաններից մեծ
մասը շատ հին պապենական անուն են կրում «Իւ-
սուֆօպի»՝ որ նշանակում է Յովսէփի ծնունդ,
այսինքն Եփրեմ և Մանասէ ցեղերի գաւակներ,
Բացի սորանից աւղանական հնաւանդ բարքերն ևս
լսրայէլական ծագումն են ցուցանում: Զոր օր.
այն պատուէրը, թէ պէտք է վախճանած եղբօր
այրին կին առնուլ, կամ ամբարշտութեանց հա-
մար մահու պատիժը պիտի լինի քարկոծութիւն,
Աւղանիստանի արձանագրութիւններից շատերը ան-
հասկանալի են մնում: մինչև որ եբրայերէնի հետ
չհամեմատուին:

* * *

Եղիշատի մի գիւղի մասին. — Յայտնի է, որ Վա-
հերէի հրէից հին ժողովրդանոցի փոշու տակ մնա-
ցած ձեռագիրներն մէջ՝ դառնուել է կրկնագիր մա-
գաղաթ (պալիմպսեստ), որի ջնջուածքը կամ տա-
կի գիրը պարունակում է Ալիւդաս Պոնտացու Հին
Վտակարանի յունարէն թարգմանութեան երկու
կտորը՝ Այժմ իմանում ենք, որ այդ մագաղաթի
ջնջուածք այն թարգմանութեան առաջին երկարագոյն
փորձն է եղել, որով յունարէն խօսող հրէաները
եօթանասնից թարգմանութեան դէմ մրցել էին
ուղղում։ Գտած կտորներն երևում է, որ այդ
թարգմանութիւնը այնչափ ստրկական բառացի է

կղեկը, որ տեղ տեղ խսպառ անհասկանալի է դառնում՝ բնագրի և ոչ մի վանկ անուշադիր չի մնացել, ամեն մի շնչին յօգ իւր յատուկ նշանակութեամբ ի կշիռ է առնուած և փոխադրուած: Այս թարգմանութեան մի ուրիշ առանձնութիւնն այն է, որ քառագիրները* (Աստուծոյ «Ինչպէ» անունը) յատուկ կերպով է գործածուած: Այդ անունը Ակիւղասը ոչ բառացի է թարգմանել և ոչ բացառապէս դարձուածքով է իմացրել, այլ պարզաբար օրինակել և արտագրել է, այն ևս Տին երրայական տառերով, ինչ ձևով որ Տրեական Տին դրամների վերայ և Սելովամի արձանագրութեան մէջ պատահում են: Այս Տին գրութիւնը, որ մինչ այսօր միայն վէմի կամ մետաղի մէջ դրոշմածներով էր յայտնի, այժմ առաջին անգամ ձեռագիր յիշատակարանի մէջ ենք գտնում:

✱

✱ ✱

Պաշտոնի կորած համարուած քոյրերը.— Հայդէլբեր-
գի համալսարանը անցեալ տարի մի քանի պապի-
րուսի թերթեր է ձեռք բերել, Թէպէտ բաւական
վնասուած, բայց այդ է. գարում գրուած թերթե-
րը յանկարծակի լոյս սփռեցին հին քրիստոնէական
գրուածքներից մէկին պատող խաւարի մէջ: Այսինքն
պապիրուսը բովանդակում է զպտերէն լեզուով
բացի յայտնի Թեկլայի թղթերից, նաև Պաւղոսի
հին կորած համարուած՝ թղթերը, որոնց մասին
մինչ այսօր միայն այնքան գիտենք, թէ անոնք հին
քրիստոնէական գրուածքների մէջ խիստ կարեւոր
նշանակութիւն են ունեցել: Առ այժմ հետազոտու-
թիւնները ցոյց են տալիս, որ ոչ միայն Թեկլայի
թղթերը, այլ և առաջին անգամ 1644թ. հայոց մի
ձեռագրում գտա Պաւղոսի և Կորնթացոց պարկա-
նոն թղթակցութիւնը՝ պարզապէս Պաւղոսի այդ
թղթոց շարքի մի մասն են կազմած եղել, Պաւղոսի
թղթերը շատ աւելի հին պէտք է համարել, քան
թէ ծագած Յովհաննու աւետարանի ժամանակից,
ինչպէս որ նրա գրում է Յահնը, որ նոյն թղթե-
րի առաջնակարգ նշանակութիւնը հռչակեց և անոնք
համարեց պատուական յիշատակարան կանոնական
գրուածոց պատմութեան համար: Բացի սորանից
այժմ ապացուցուել է, որ Փոքր Ասիայի երէցներից
մէկը՝ Նոր Կտակարանին իսկզբանէ կցած մի գրու-
թիւն կեղծել է և թէ այս կեղծութեան յայտնու-
թիւնը կամ այն ժամանակներում չէ ընդհանրացիւ
և կամ երկար ժամանակ կարեւորութիւն չի ստացել:

* Տէրւոյ գրաւման եկեղեցւում յորդգրհան, յորս սառնոյ գրած ակունկ Խոսնոնց, որովհետէ այդ սանունը շատ յեզոներէ մեջ յորս գրոյ է ձեւակոծու (Էր. Իսկի, Երմ. Թեոս, շատ. Դեոս, Էր. Դիւս, Էր. Դիւս, Գերմ. Դոսս, —է հաշտեցի մեջ՝ Որեկ, Հայր, Որդի, Հոգի):

Ալէքսանդրեան եկեղեցին ղպտերէնի թարգմանել տուեց յունաց բնագրից Պաւղոսի թղթերի իսկականը, որոնք ուրիշ ոչ մի տեղ այնչափ ամբողջութեամբ չեն պահպանուել։ Աւսումնական աշխարհը մեծ ակնկալութեամբ պիտի սպասէ այս անգին գիւտի շարունակ արդիւնքներին և մանաւանդ լեզուական տեսակէտից ևս խիստ շահագրգիռ՝ բնագրի հրատարակութեան։

Գեղարեւոյ լճի ձկներ. — Զննարուծութեան և ձկնորսութեան ընկերութեան կողմասեան բաժնի նախագահ գր. Բագդէն՝ ինտիոյոգ Վոլրայսիու հետ ի միասին՝ ձեռնարկել է կողմասեան ձկների մասին պատկերազարդ ուսումնասիրութիւն, որի երկրորդ հատորը նորերիս լոյս է տեսել և բովանդակում է Վոլկասի կարմրամիս ձկների աղբը (Salmonidae—լոսգիներ, օրագուր)։ Այդ երկը հրատարակւում է Թագաժառանգ Մեծ իշխան Գեորգի Ալէքսանդրովիչի ծախսւք։ Հանգուցեալ պրոֆ. Վէսլերը Վասպից ծովի օրագուրը և Գեօքչի կարմրախայտերի գըլխաւոր երկու ձկները՝ իշխանաձուկն ու գեղաբընունին՝ ջուկ ջուկ տեսակներ համարեց։ Արդ Վոլրայսիին՝ աստիճանական ձկները բաղմիցս չափելով և համեմատելով՝ ապացուցանում է, թէ կասպեան օրագուկն ու Վոլկասի գետերի ու լճերի կարմրախայտերը ոչ այլ ինչ են, բայց եթէ մի (Salmo trutta) հիմնական տիպարի փոփոխուած ձկեր։ Այդ բոլոր ձկների ներկայացուցիչների մէջ, պնդում է նա, չի երևում իրարից որոշուած կազմութիւն, նոքա չունին շէնքով իրարից տարբեր գործարաններ։ Իսկ եթէ գիտնականները նոցա մէջ նկատած գունաւորութեանը և բծերի նկարին մեծ կարեւորութիւն են տալիս, ապա խիստ երկրորդական, անստոյգ և փոփոխական նշաններ են, որոնք շատ անգամ կախում ունին տարուայ եղանակից և կենդանու սեռից։ Աւրեմն պէտք է որոշել Salmo ազգի ոչ թէ զանազան տեսակները, այլ միայն նոյն և մի ընդհանուր ձկնի շատ կամ քիչ կայուն պէսպիսութիւնները։ — Լեռնեալ հատոր կը բովանդակէ կովկասեան ծածանները (Cyprinidae)։

Ս. Ս.

Թագաւոր կայսրն, այս տարուայ մարտի 26-ին, հաստատել է մինիստրների կոմիտեի օրագիրը, որ հիմնուած է ամենահպատակ՝ 1) կովկասի քաղաքացիական մասի կառավարչապետի 1897 թուի զեկուցագրի և

2) Բագուի, Բուլթայիսի, Թիֆլիսի և Նրեանի նահանգների ու Կարսի շրջանի գրութեան մասին 1897 թ. հաշիւների վրայ և որով կարգադրուած է՝

I Թոյլ տալ կովկասի սահմաններից Թուրքիա վերադառնալ, առանց պահպանելու մաքսային ձեւականութիւնները, այլ միայն տեղական ոստիկանութեան զխաւորների վկայադրերով՝ Թուրքահայաստակ հայ գաղթականներից նրանց, որոնք ցանկութիւն կը յայտենն օգտուիլ յիշեալ թոյլտուութիւնից։

II Տալ իրաւունք կովկասի քաղաքացիական մասի կառավարչապետին՝ 1) սոյն Բարձրագոյն հաւանութեան օրից մի տարուայ ընթացքում հեռացնել իրեն յանձնուած երկրի սահմաններից բոլոր Թրքահայաստակ հայ գաղթականներին, որոնք ցանկութիւն չեն յայտնի օգտուիլ մինիստրների կոմիտեի ներկայ որոշման I կէտով սահմանած թոյլտուութիւնից՝ տալով կարօտեալներին ըստ իւր հայեցողութեան՝ ճանապարհածախս նրանց համար հաւաքած նուէրներից և 2) յայտարարել այս մասին անյապաղ ընդհանրութեան գիտութեան համար։

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ.

Դաւրէժում կազմուած է Հասարակական Ընկերութիւն, որ Դաւրիժաբնակ հայոց միտաւորական և բարոյական զարգացման նպատելու նպատակաւ երկու շաբաթ մի անգամ տալիս է հասարակական յիշ գասախօսութիւններ։

Ընկերութեան վարչութիւնը ներկայ գրութեամբ գլխում է յառաջագիմասէր հայ հեղինակներին, թարգմանիչներին և հրատարակիչներին, և խնդրում որ հաճին քաջալերել և օժանդակել այս բարենպատակ ձեռնարկին, նուիրելով իրանց հրատարակութիւններից մի մի օրինակ, մանաւանդ Գիտական, Առողջապահական, Մանկավարժական և Պատմական երկեր։

Շնորհակալութեամբ ընդունվում է նաև ազնիւ հայ հասարակութիւնից նուիրված ու է գիրք կամ փող։

Հաճեցէք մեր այս գրութեան մի անկիւն
շնորհել Ձեր պատուական թերթում և ըն-
դունել մեր շնորհակալիքն:

Նախագահ Վարդապետ
Դոկտոր Կ. Յ. ՓԱՇԱՅԵԱՆ

Երևան, Ընկերութեան միակապահով Հասցէն է.

Salle de Conférence Arménienne
Tauris- (Perse)

Ստացել ենք Նոր-Նախիջևանի և շրջակայ
վեց գիւղորէից երկու տարիէ ի վեր գոյութիւն
ունեցող «Հոգեւորականաց Հայոց Խնամարկութեան»
Հաշիւը՝ անցեալ 1897 թ. ի համար, որից երեւում
է. Խնամարկութիւնն ունեցել է մայր գումար իւր
տոկոսեօք՝ 1655 ռ. 44 կ., մոտ 993 ռ. 75 կ.
այլ 453 ռ. 41 կ. այսպիսով ներկայ թ. ի սկզբում
գոյացած գումարն է 2195 ռ. 78 կ.: Անցեալ տարի
Խնամարկութիւնը նպաստ է բաշխել. կոյր Նիկո-
ղայոս քահ. Բոսնակեանին տարեկան թոշակ 300 ռ.
հիւանդ Մովսէս քահ. Զարիֆեանին երեք ամսուայ
համար. 45 ռ. Նիկողայոս դպ. Կարապետեանի
թաղման միանուագ 50 ռ. նորա այրուն 15 ռ. գի-
ւանական ծախք 43 ռ. 41 կ.:—Ըստ ամենայնի
համակրելի և քաջալերութեան արժանի մի ձեռ-
նարկութիւն, որից ցանկալի էր օրինակ առնէին
նաև ուրիշ տեղերի հոգեւորականներ:

Մեզ ուղարկած Նոր-Նախիջևանի Բարեգոր-
ծական Ընկերութեան 1897 թ. ի հաշուից երեւում
է, որ Ընկ.-ը տարուայ սկզբին դրամագլուխ է ու-
նեցել 65,214 ռ. 69 կ. մոտ 5024 ռ. 96 կ. և
ծախք՝ 4914 ռ. 41 կ., որով ներկայ թիւականի
սկզբին դրամագլուխը եղել է 65,325 ռ. 24 կ.:
Ընկերութեան ծախքը մեծ մասամբ դպրոցներում
սաներ պահելու համար է, որոնց ուսման վարձ
վճարուած է անցեալ տարի 809 ռ. 33 կ. հանդեր-
ձեղինաց և ուսումն. պիտոյից գին՝ 2840 ռ. 71 կ.
ներկայ տարուայ համար ի նկատի առնուած ար-
տաքոյ կարգի ձեռնարկութիւնն է՝ Թեմական Դը-
պրանոցի շինութեան վերայ երրորդ յարկ աւելա-
ցնելու խնդիրը մշակել և գործադրել:

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ.

I.

Ն. ՄԱՌ. ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ „Գ. ՏԷՐ ՄԿՐՏԶԵԱՆԻ
(ՄԻԱԲԱՆ) ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍԻ ԱՂԲԻՐՆԵՐԻՅ ՅԻՇԱՏԱԿ
ԳԱՏԱԿԱՆՔԱՅ ԳՈՐԻԱ ԵՒ ՇՄՈՆԻ ՎԿԱՅԻՅ, ՈՐ ՎԿԱՅԵ-
ՅԻՆ ՅՈՒՌՀԱՆ“.

**Տէր-Մկրտչեանի փոքրիկ և ընտիր աշ-
խատութիւնը արդէն ծանօթ է Արարատի
ընթերցողներին. անկասկած նոքա յիշում են,
որ հրատարակիչը իւր ընդարձակ յառաջա-
բանի մէջ եկել է այն եզրակացութեան, թէ
իւր հրատարակած վկայութիւնը «դրապէս
լուծում է» (էջ 5) Ագաթանգեղոսի պատ-
մութեան գրութեան ժամանակի և լեզուի
խնդիրը: Ասորերէն վկայարանութիւնը չորրորդ
դարու մի ճշմարտապատում գործ է, Ագա-
թանգեղոսը մի անվաւերագիր է. երկուսի մէջ
կան «ստուացի նմանութիւններ», փոխ է ա-
ռել երկրորդը վարքի հայերէն թարգմանու-
թիւնից, որը կատարուել է «մօտաւորապէս
Ե զարի երկրորդ կամ առ առաւելն երրորդ
քառորդում» (էջ 30), իսկ Ագաթանգեղոսի
խմբագիրն է Կորիւնը. սա և Ագաթանգեղոս
«միևնոյն անձնաւորութիւնն են» (էջ 17—18):**

Պր. Մառը իւր քննութեան մէջ համաձայն
է վերոյիշեալ կարծիքների հետ և հարցնում է.
ինչի մէջն է Ագաթանգեղոսի պատմութեան և
վկայարանութեան նմանութիւնը, արդեօք
պատմութեան նիւթի, թէ առանձին հատու-
ծական պատմութիւնների և կամ ամբողջ զը-
րուածքի ծրագրի մէջ. ոչ, այլ համաձայնու-
թիւնը նկատուել է Գորիա և Շմոնի ու Լու-
սաւորչի չարչարանքների մէջ, հետևապէս այն-
պիսի կէտերում երբ չարչարուող սրբերը ընդ-
հանրապէս նոյն աղօթքներն են ասում, շատ
անգամ նման տանջանքներով տանջւում, նը-
ման մահով նահատակւում: Եթէ ընդունուի
էլ, որ Ագաթանգեղոսը իսկապէս օգտուել է
վարքից,—մանաւանդ Տէր Մկրտչեանի բաղդա-

* (Marius 1896 էջ 385—392 եւ 425—440,
մատուցած Վաղարշապատ 1896 թ.). իսկ պրոֆեսորի յօ-
դուածը ըստ է իսկ «Византийский Временник № 3
էջ 4, 1897 ղ.».

տած հատուածների մի մասը բառական փոխառութեան տպաւորութիւն են թողնում—, այնու ամենայնիւ ըստ Պր. Մառի այդ վարքին չէ կարելի իբրեւ Աղաթանգեղոսի աղբիւր՝ այնքան մեծ նշանակութիւն տալ ինչպէս այդ կամեցել է ցոյց տալ հ. Գալուստը: «Աղաթանգեղոսը նկարագրելով ս. Գրիգորի չարչարանքները մի դէպքում կարելի է (быть может) օգտուել է Գորիա և Շմոնի նմանատեսակ տանջանքների նկարագրութեան մի քանի դարձուածներից» (էջ 4). այդ ժամանակ այդ վարքը ոչ թէ պատմութեան աղբիւր է, այլ կարելի է ասել թէ աղբիւր է պատմագրի ոճի վրայ և այն էլ ոչ «ղարծի պատմութեան», այլ այն խմբագրութեանը, որ այսօր պահուած է: Համաձայն ենք՝ որ վարքը պատմութեան նիւթի և ծրագրի վրայ առանձին ազդեցութիւն չէ ունեցել, այլ գուցէ «պայմանական».. աղբիւր է այն խմբագրութեան, ինչ որ առաջներս ունենք» (էջ 4), բայց միթէ՞ հ. Գալուստն էլ խմբագրի աղբիւրն չէ որոնում: այլ է՝ «եթէ ընդունենք, որ հ. Գալուստի ցոյց տուած նման դարձուածները նոյն դարեշրջանի վարքագրական յիշատակարանների սովորական դործածական ձևեր են»։ հակառակ դէպքում վարքը հաստատուն կռուան է տալիս «խմբագրի» ժամանակի և լեզուի մասին որոշ կարծիք յայտնելու, ինչ որ արել է հ. Գալուստը:

Պրոֆ. Մառը վարքի մասին հրատարակչի հետ համակարծիք է, որ «հայկական թարգմանական գրականութեան այդ հազու աղիւտ յիշատակարանը» ծագում է չորրորդ դարուց, հայերէն թարգմանուել է ասորերէնից, և աւելացնում է, թէ վարքը իւր ներկայ վիճակով պահուած յունարէն և հայերէն ուրիշ խմբագրութիւններից ամենահինն է: Ասորերէն բնագրի ապացոյցներն են. հայերէնի ասորաբանութիւնները, և մինչև անգամ ս. Գրքի միջանի վկայութիւնները յիշեցնում են ասորական «Պեշիթոն» կամ շատ կարելի է թարգմանը ճանաչել է ս. Գրքի հայերէն առաջին՝ ասորական թարգմանութիւնը: Այդ երկու սրբերը փրկչական չորրորդ դարում տօնուում էին Ասորիքում. Եփրեմ Ասորին

երգով դովել է նոցա իսկ նոցա յիշատակին եկեղեցիներ էին կառուցանում:

II.

Ն. Մառ. „Хитонъ Господень въ книжныхъ легендахъ Армянъ, Грузинъ и Сирійцевъ“ „ՅԱՂԱԳՍ ԱՆԿԱՐ ՊԱՏՄՈՒՃԱՆԻ ՏԵԱՌՆ՝ ՀԱՅՈՑ, ՎՐԱՅ ԵՒ ԱՍՈՐՈՑ ԳՐԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵՆՆԵՐՈՒՄ“:

Պրոֆ. Մառի այս փոքրիկ ուսումնասիրութիւնը գեղեցիկ լուսաբանութիւններով պարունակում է ամփոփ տեղեկութիւններ Տիրոջ անկար պատմութեանի այն աւանդութիւնների մասին, որ հնուց ի վեր պահուած էին արեւելեան երեք ազգերի՝ Հայոց, Վրաց և Ասորոց եկեղեցիներում: Զրիստոսի անկար պատմութեանը, որ Աւետարանի խօսքերով անբաժանելի լինելով, վիճակի ընկաւ Տիրոջ խաչող զինուորների մէջ, ամենահին ժամանակներից թէ արեւելեան և թէ մանաւանդ արեւմտեան եկեղեցիներում ամենայայանի սրբութիւններից է համարուել: Արեւելքում միայն Վրացիներն ունէին զրա օրինակը, որ այժմ անցել է Ռուսաց ձեռքը. իսկ կաթողիկ եկեղեցին դեռ այսօր էլ «ունի բազմաթիւ օրինակներ»: Բնական է, որ այդպիսի մի մեծ սրբութեան համար ստեղծուէին քրիստոնեաների պարզ միամիտ շրջաններում առասպելախառն պատմութիւններ և աւանդութիւններ, որոնք մի կամ միւս տեղ գրի առնուելով, թարգմանուել և սերունդէ սերունդ մեղ են հասել: Այդտեսակ պատմութիւնների շրջանառութիւնը զանազան ազգերի մէջ մի մի փոքրիկ օղակ են այն փոխադարձ քաղաքակրթական ազդեցութեան, որ տեղի են ունեցել նոցա մէջ և պատմաբանի համար ուսումնասիրելու ամենահետաքրքիր և կարեւոր երևոյթներ են: Այսպէս է ըմբռնում յարգելի գիտնականը իւր շոշափած խնդիրը, ինչպէս տեսնում ենք նրա համառօտ նախաբանից:

«Մենք դեռ շատ հեռու ենք այն ժամանակից, երբ հնարաւորութիւն կունենանք որո-

* Изъ Сборника статей учениковъ профессора Бар. В. Р. Розена. С. Петербурга 1897.

շեղու Հայերի և Վրացիների հոգեկան զարգացման սահմանը միացնող օղակի առաջին քայլերը: Այնքան էլ շուտ չի հասնիլ այն ժամանակը, երբ մեր ձեռին ունենալով քննութեամբ ուղղադրուած և ըստ արժանւոյն գնահատուած փաստերի, կարողանայինք վերջնականապէս որոշել այդ երկու հարեան ազգերի հոգեկան կեանքի զլխաւոր հոսանքները: Չնայած նոցա իրական ազգային (Յ) ցեղակցութեանը, որը սակայն շատ վաղ նկատելի կերպով թուլացել է Հայերի արիական ցեղի հետ ձուլուելով, ¹ չնայած երկուսի փոխադարձ ազդեցութեանը և այն անընդհատ և բազմակողմանի յարաբերութեանը որ կար նոցա մէջ, Վրացիներն ու Հայերը իրենց պատմական անցեալում ևս ներկայացնում են քաղաքակիրթ ազգերի երկու տարբեր տիպեր: Անկասկած Հայերի ու Վրացիների մտաւոր աշխարհը վերակազմելու ամենախոշոր գործօնը քրիստոնէութեան հաստատուելն էր երկու ազգերի մէջ, այդ ժամանակի հետ սերտ միացած է այն, որ նոքա աստիճանաբար իւրացնում են քրիստոնէութեան սկզբունքները՝ առաջ միատեղ, յետոյ առանձնացած. այդ ժամանակից է սկսում, որ Հայերի ու Վրացիների մէջ ազգային ինքնազգիտակցութիւնը նոյնաձեով է քրիստոնէութեան հետ, և դրա փոխարէն ազգային սեփականութիւն են դարձնում քրիստոնէական նախնական, ինչպէս նաեւ ամենաուշ ժամանակների՝ յայտնի աւանդութիւնների, այս կամ այլ ձևի տակ: Դրականութեան մէջ նկատուած այս երեւոյթը իւր ազդեցութեանն է ենթարկել նաեւ բուն ազգային ստեղծագործութիւնը. և այդ ոչ թէ մենակ Հայերի մէջ, որոնք հնումը մշակել են միմիայն կրօնական գրականութիւն, այլ նաեւ Վրացիների մէջ, որոնք գրական խնդիրներում

յաջողում են ազատուել եկեղեցու խնամակալութիւնից և կրօնականին զուգընթաց զարգացնում են նաեւ աշխարհական գրականութիւն: Եւ Վրացիների ազգային ստեղծագործութեան մէջ քրիստոնէական աւանդութեան հետ միաժամանակ պէտք է ընդունել նաեւ պարսկական ազդեցութիւնը, որ երբեմն գերակշռող է հանդիսացել: Վաղ թէ ուշ, անկասկած, կմշակուին գիտնական ոյժեր, որոնք կարող կլինին լրացնել այդ խնդիրը, թէ ինչպէս քաղաքակիրթական փաստերի պատմական երեւոյթը աստիճանաբար փոփոխել է յիշեալ ազգերի մտաւոր պատկերը: Եթէ այդ ուղղութեամբ կատարուելիք աշխատութեան մէջ այս առաջիկայ նկատողութիւնը կծառայի որ և է մանրամասնութեան նիւթ, դրա մէջը արդէն նա կգտնէ իւր արդարացումը:

Այս համառօտ նախաբանից յետոյ նա անցնում է բուն խնդրին: Տասնութեցերորդ դարու սկզբներում Ռուսաց գեսպանները հաղորդում են ցարին, որ Պարսից շահը մրտադիր է նրան ընծայ ուղարկելու Տիրոջ անկար պատմութեանը. և 1625 թ. Շահաբասի գեսպանը, Վրացի Ուրուսամբէկը, պատրիարք Փիլարեոսին ներկայացնում է թանկագին քարերով զարդարած մի ոսկեայ արկղ, միջում անկար պատմութեանը: Մոսկովայում կասկածով են վերաբերում մահմեդական իշխանի ուղարկած պարզեւի վրայ, այնտեղից դիմում են Երուսաղէմ և Կ. Պօլսի պատրիարքին և լսում են, որ Վրաստանում իրաւ է կար յիշեալ սրբութիւնը, մինչդեռ Թեհմուրազ թագաւորի գեսպան Թէոդոս արքեպիսկոպոսը բացարձակ կասկած էր յայտնել շահից դեռ ևս սպասելիք նուէրի մասին պնդելով, որ պատմութեանը Վրաստանից չէ տարուել, և այդ բանը մինչև այսօր էլ հաստատում են Վրացիները: Սակայն մեր Առաքել Պատմագիրը «որ այդ խնդրում որեւէ շահ չունի», իբրեւ կողմնակի անձ պատմում է թէ Շահաբասը Վրաստանը աւերելով և կողոպտելով՝ Պարսկաստան է տարել եկեղեցական շատ թանկագին անօթներ, սրբութիւններ և Անկար Պատմութեանը, և պահում է Սպահանի թագաւորական զանձարանում: Դսկ յետոյ Ռուսաստան ուղարկուելով դրուել է Ռուսպենսկի մայր տա-

1. Սա նոր եւ գիտնական մեզ յիստաստուած կարծիք է. յայտնի լեզուարան Հիւքչլանի ամենավերջին ֆնկոյրիւնները ցոյց են տուել, որ Հայերը ծագումը պատկանում են հնդկա-երոպական մեծ ընտանիքի՝ այն էլ արեւմտեան ճիւղին. Վրաց հետ ազգակցութիւնը, եւ կամ Հայերի յետոյ արխանաւոր նոր ենթադրութիւններ են: Միայն այս գիտնականութիւնը որ պր. Մաւր այս նիւթի մասին յիշատակուած ուսումնասիրութիւններ ունի, որոնց մասին եւս փակիցս յիշատակել է իւր փոքրիկ աշխատութիւնների մէջ:

ճարուած իսկ մասերը Աղէքսանդրո—Յեփսկու մենաստանում, Ս. Պետերբուրգի արքունական մեծ եկեղեցում և Պետրոս—Պօղոսեան մայր տաճարում:

Այս ընդհանուր տեղեկութիւններից յետոյ Պր. Մառը ի մի է ժողովում զբական այն աւանդութիւնները, որ այդ սրբութեան մասին պատմուել են արեւելեան քրիստոնեաների մէջ: Վրաց հնագոյն տարեգրութիւնը, որ պահուած է միայն հայերէն լեզուով (Համառօտ Պատմութիւն Վրաց Վեհեա. 1884) յիշում է, որ պատմութեանը «գտնուած է Մըցլսեթ քաղաքում» իսկ վրացական նոր տարեգրութիւնները կրկնում են նոյն աւանդութիւնը փոքր ինչ տարբեր. և վերջապէս ս. Յունէի վարքի մի վարիացիան ընդհանուր ձեւով ասում է, որ պատմութեանը գտնուած է Հայաստանի հիւսիսում, առանց երկրի առնուն, մինչդեռ դրա ուրիշ խմբագրութեան մէջ անուններ կան, և Մառի կարծիքով ամենահինը առաջինն է: Վարքն այսպէս է պատմում.

Մցլսեթում ապրում էին Հրէաներ. սոքա իրենց ցեղակիցներից լսելով Յիսուսի դործերը Երուսաղէմում ընտրում են իրենց միջից մէկին՝ Էլիոզին (Ելիոզի), որ զնա օգնի Յիսուսին կործանելու: Էլիոզի մայրը խնդրում է որդուն զգոյշ լինել Տիրոջը ձեռք տալու, իսկ քոյրը չտեսած հաւատալով Յիսուսին, խնդրում է վերադարձին Նրանից մի յիշատակ բերել: Էլիոզը հասնում է Երուսաղէմ հանդիսատես է լինում Յիսուսի խաչելութեանը և վերջը ձեռք բերում Նրա պատմութեանը: Պատմութեանը նա տալիս է իւր քրոջը. սա իւր կրօնին սեղմած այդ սուրբ նշխարը, սկսում է արտասուել և աւանդում է հոգին: Երկրի թագաւորը՝ Ադրեկը կամենում է խել պատմութեանը բայց մեռածը ամուր սեղմել էր կուրծքին. ուստի Էլիոզը թաղում է քրոջը պատմութեանի հետ միասին, իսկ գերեզմանի վրայ իսկոյն ածում է մի նոճի:

Ահա թէ ինչ ծանապարհով է Զրիստոսի անկար պատմութեանը բերուել Վրաստան և թէ որտեղ է պահուում: Պր. Մառը համառօտ ծանօթացնում է Յունէի վարքի ուրիշ խմբագրութիւնների հետ ևս, որոնց մէջ դեր

են խաղում Արիաթար քահանայի Սիդոնիա աղջիկը կամ ինքը քահանան, որը Երուսաղէմէ գնում Լոնգինոս Կարսնեցու հետ (Longinos Karsneli): Լոնգինի անունը պատահաբար չէ մոել այդտեղ, այլ յիշեցնում է Ղուկիանոս հարիւրապետին, որ Յիսուսին խաչող զինուորներից մէկն էր և որը վերջը հաւատաց ու նահատակուեց, ինչպէս աւանդում են այդ սրբի զանազան ձևերով պատմուած վարքերը՝ յունարէն, հայերէն և ասորերէն լեզուներով: Իսկ Միքայէլ Ասորու պատմութեան հայերէն թարգմանութեան մէջ ասուած է. «Իսկ յաղաքս անկար պատմութեանին Տեառն ասէ սուրբն Եփրեմի թէ արկին վիճակս զինուորքն վասն չպատուելոյ և ել վիճակն ի զինուոր մի, որ ընդ ձեռամբ Ղուկիանոսի, և առ զնա Ղուկիանոս հարիւրապետն և եբեր զնա յաշխարհն Գաղատացոց ի քաղաքն իւր ի Մոքսոն՝ և պատուի անդ մինչև ցայսօր:

Եւ միւս հարիւրապետն Ղազիկեցին եբեր զիւր մասն հանդերձին ի քաղաքն իւր Փուգ, ի մայրաքաղաքն Եգերացոց, և արկեալ ի պուտնորդ ապակեղէն կախեալ կայ յեկեղեցին, անհպելի յամենեցունց, խուփ եղեալ բերան ապակոյն, և տեսանի յամենեցունց, Եւ զայս պատմութեան անկար հիւսեաց քոյրն Արգարու և առաքեաց Տեառն մերոյ ի ձեռն Անանիայ սուրհանդակի»: Այստեղ պատմութեանը միաժամանակ երկու տարբեր անձանց է տրուում: Ակներե և որ երկու աղբիւր են միացած Միք. Ասորու տարեգրութեան մէջ, որոնց բնագրերը գեռ յայտնի չեն: Պր. Մառի թուած այս վկայութիւնների վրայ մէկն էլ կամենում եմ ես աւելացնել, որ գտել եմ ներքե հրատարակելիք մի փոքրիկ յիշատակարանի մէջ. «Պարէզօտն և զպատառակալն և զանկար պատմութեանն Արգարու թագաւորի Մաթթէոս Աւետարանչի տարեալ ի յԱրաբիայ Միաթա որ կղզի է և կայ մինչև ցայսաւր»: Միւս յիշատակարանների հետ ընդհանուր է Արգարի յիշատակութիւնն և մասամբ Միաթայ առնուան նմանութիւնը Մծխեթայ և Մոքսոն կամ Մաքսոն անուններին:

Մինչ գեռ այս պատմութիւնները ցոյց

1. Պարթիզ. 2-րդ. Մաթան:

են տալիս թէ յիշեալ քրիստոնէական մեծ սրբութիւնը ինչ տեղեր է տարուել և ինչպէս է ձեռքէ ձեռք հասել, հայերէն և ասորերէն լեզուներով պահուած կան աւանդութիւններ, թէ ինչ ծագումէ ունեցել այդ պատմութեանը և ում ձեռքով է Յիսուս ինքը պարգև ստացել: Այս աւանդութեան հայերէն երկու՝ ընդարձակ և համառօտ, խմբագրութիւն կան: Առաջի գրութեան վերնագիրն է. «Տեառն Յոհաննու Ոսկեբերանի ասացեալ վասն անկար պատմութեան Տեառն» որ ի վերուստ իջեալ և պատմութիւն թագաւորին Հայոց Աբգարու» և որը ռուսերէն թարգմանութիւնով ու ծանօթութիւններով հրատարակել է Պր. Մառը: առնելով Վիեննայի Միթթարեան վանքի երկու ձեռագրերից (№ 7 և 73): Այդ առասպելախառն գրութեան մէջ, որ անհիմն կերպով վերագրուել է Յոհան Ոսկեբերանին, պատմուած է հետեւեալը.

Աշխարհ է գալիս Փրկիչը և սկսում քարոզել ու հրաշքներ գործել. այդ ժամանակ Ուրհայի Աբգար թագաւորը հիւանդանալով կամենում է տեսնել Նորան. նա հրամայում է Ագգէ կերպասագործին Յիսուսի համար իբրև ընծայ թագաւորական զգեստ պատրաստել. սա հրաժարւում է, մարդ հոգեղէն զիարդ կարէ կազմել զգեստըն Աստուծոյ: Մինչ օտար վաճառականներ բերէին զանկար պատմութեանն և զծիրանիսն և ետուն ընծայս թագաւորին Աբգարու»: Վաճառականները պատմում են որ այդ բաները իրենք հովիւներից են գնել. թագաւորի հրամանով կանչուած են հովիւները, իսկ սոքա էլ ասում են թէ իրենք զգեստը ստացել են դաշտի միջին՝ հրեշտակներից, և նոյնպէս թագաւորին են տալիս վաճառականներից ստացած արծաթը: Թագաւորը Ագգէի և Ապահունեաց տէր Անանէի ձեռքով զգեստն ու արծաթը ուղարկում է Յիսուսին, պատուիրելով Նորա պատկերը բերել, որով ինքը կառողջանայ. զեսպանները կատարում են նրա հրամանը: Յիսուս զգեստը հագնում է, իսկ արծաթը ուղարկում է քահանայապետներին, որը յետոյ իւր արեան գինն է դառնում: Այդ արծաթի մասին Յիսուս պատմում է աշակերտներին թէ «զայս արծաթս

գործեաց Թարայ հայրն Աբրահամու, և թուում է թէ ում ձեռքն է հասել և թէ վերջը իւր արեան գինն է դառնալու: Յիսուսին խաչում են. Աբգարը նամակ գրելով Հերովդէսին թոյլտուութիւն է ստանում Հրէաներին պատժելու. և մինչդեռ զօրքով մտած Հրէաստան անխնայ կոտորում էր ժողովրդեան, Յիսուս նրա մեծ հաւատը վարձատրելու համար, առաջօք երևում է նրան ասելով, ես եմ որին չտեսած հաւատացիր:

Այդ պատմութեանը ազգային գոյն է տուած. հայ Աբգար թագաւորը մեծ դեր է խաղում, սակայն դա հայ գրողի յաւելուածն է և պատմութեան երկրորդական մասն է կազմում. գլխաւոր էական կէտերը սոքա են, որոնց իսկական աղբիւրը ասորերէնի մէջ կայ:

1. Հրեշտակները պատմութեանը յանձնում են հովիւներին, 2. Վաճառականները գրտնում են այն արծաթը, որով Յուդան վաճառում է Յիսուսին, 3. Աբգարը Փրկչին ուղարկում է թէ պատմութեանը և թէ արծաթը և 4. այդ արծաթի պատմութիւնը: Ասորերէն բնագիրը գտնուում է Գիլքը մեղուի (Книга пчелы) գրութեանում, ունի գլխաւոր կէտերի տարբեր դասաւորութիւն (4, 2, 1 և 3) և մի քանի շեղումներ մանրամասնութեանց մէջ, ինչպէս երևում է Պր. Մառի տուած թարգմանութիւնից: Ասորերէնի հեղինակն է նեստորական Սողոմոն եպիսկոպոսը, ծագումով Հայոց Խլաթ քաղաքից, որը ապրում էր ԺԲ-ԺԳ դարում: Նա էլ մի ասորական աւելի հին բնագրից է վերցրել, իսկ թէ հայերէնը երկուսից որից է օգտուել՝ դժուար է որոշել:

Ահա այս փոքրիկ, առանձին վերցրած ըստ երեւոյթին աննշան գրական յիշատակարաններով Պր. Մառը ցոյց է տուել այն գրական — քաղաքակրթական մեծ շղթայի մի օղակը, որով քրիստոնէութիւնը տարածուելուց յետոյ շղթայուած էին արեւելքի փոքրիկ քրիստոնէայ ազգերը: Մայր Աթոռի մատենադարանում քանիցս մեզ հանդիպել է Մառի հրատարակած հայերէն բնագրի օրինակներ, առանձին չենք նշանակել, իսկ ցուցակները նորից քրքրելու յարմարութիւն չու-

նինք.* զրա փոխարէն հրատարակում ենք մի փոքրիկ բնագիր նոյն նիւթի մասին տարբեր բովանդակութեամբ, որի օրինակը մեր ձեռքն ընկաւ յօդուածը կարդացած օրը: Դէորդ կաթուղիկոսի ժողոված ձեռագրերի համարը 11-ն է թղ. 25-ա:***

Պատմութիւն ս. Գեղարդեանն եւ այլ անօրինականացն Բրիստոսի:

«Վասն սուրբ և փրկական տնօրինականացն սրբութեանցն Բրիստոսի Աստուծոյ մերոյ այսպէս գտաք ի զործոց ոսկեգրով ի պատմագիրք թագաւորութեան ի քաղաքն Կոստանդինուպօլիս և այսպէս պատմեցաւ: Թորժամ առին զթագաւորութեան քաղաքն՝ մեծ թագաւորն Փռանկաց բացեալ զմեծ եկեղեցին զսուրբն Սովիայ: Եւ մեծ պարսաւանօք հոչէր զամենայն քաղաքն և պատրիարքն. և զնախարարս սուրբ եկեղեցւոյն և խնդրէր զփրկական սրբութիւնս. և նոքա զոր ունէին ցուցին. և ապա բերին զմեծ գործոցին պատմարանն և էր այսպէս գրեալ:

Պատմութեանն աստուածային որ փորանկեալ էր ամենեւին և զարգիոն նափորան տուեալ սբ. առաքելոցն Շիղա և Տիմոթիայ. և նոցա տարեալ ի Սելեւկիայ¹ կղզին և կայ մինչև ցայսօր:

Պարէգօտն և զպատառական և լաւագոյն պատմութեանն Աբգարու թագաւորի Մատթէոս

* Նշանակում եմք միայն թիւ 491 ըստ նոր ցուցակի թղ. 151 «Տեառն Յոնանեոս Ոսկեքրանի ասացեալ ի պատմութեան Տեառն» 2-րդ. գրութեւ 1618 թուին. եւ ձառքնիւր թիւ 937 (4) թղ. 124 բ. «Պատմութեանն հանդերձն Տեառն եւ պատմութեանն եւ պատմութեանն սուրբ Յովնայ», գրութեւ Հայոց 26 փրկ. 1456 թուին:

** Յոնակագրութեան շարունակութեան մեջ հանդիպեցինք երկու ուրիշ օրինակի եւս թիւ [Բ] 400 թղ. 147. եւ [Գ] 420 թղ. 487 ուր վերնագրին ե. «Վասն տեղեկականաց Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Այսպէս գտաք ի պատմագրացն ...» Առաջինը գրութեւ 1663 թուին, երկրորդը 1692 թուին: 2-րդագրերիս տարբերութիւնները որ խիստ շատ էին՝ թեւեւ պատահական, մեզմէնք անկախ պատմագրով լիարդարեւ ճշմարտեմք, լիարդարեւ ճշմարտեմք արագրեցով:

1. Գ. ի Սելեւկիայ ի կղզին:

Աւետարանչի տարեալ ի յԱրաբիա Միաթաց² որ կղզի է և կայ մինչև ցայսօր:

Ջրղամիթն կարմիր և զերկու մասն պըսակին փշոց առաքեալն Մարկոս տարեալ Սպանիա ի Վէնէտիկ³ քաղաք:

Ջիւնաքեր⁴ նափորան և զմին բեւոռն և զկաստն որ կոչի արցան և զվարչամակն որ ոչ կայր ընդ այլ կառանս, այլ ուրուն ծալեալ ի մի կողմն տարեալ՝ զայն երկիրն Նաւեաց որ այժմ առ ձամշէն Մեծ մօտ ի Ճանէթ և ի Տրապիզոն քաղաքն: Երկն առաքեալքն ի բարձրագիտակ լերին. և ամպ և մեղշուրջ է զնովաւ զոր ոչ ոք կարէ ելանել և մտանել ի նա մինչև ցայսօր:

Իսկ զարդի պատառական Տեառն որ կապեալ ի վերայ խաչին էր որ արեամբ թացաւ, որ ոչ ոք կարաց հասանել ի ներս զի որ մերձեւայր հրով այրէր: Ջայս Թոհանէս աւետարանիչն ունէր և տարաւ ի Յակիստ⁵ կղզին Յոկաս քաղաք և կայ ի նմին:

Աստուածամաւր պատմութեանն և ծիրանիսն յՈրմնական կղզոյն կա. խանձարուն ի հռոմ քաղաք կայ. մոգաբեր հանդերձն տըղայութեան ի Սելեւկիայ⁶ կղզոյն յԱտական քաղաք կայ:

Սուրբ սեղան վերնատանն և զեմքան և այլ սպասքն ի Կոստանդինուպօլիս է. ձիաւորեալ բեւոռն որ է ոտին և սուրբ ձեռացն՝ ի նոյն թագաւորանիստն է:

Ջարման աթոռն որ է ծորն և պատառ խնկոցն ի Յարակաս կղզոյն Նորկարիայ քաղաքն կայ:

Հայրական տուեալ զգիրն կենաց անբաց և անլնթեռնուլ զոր առեալ սրբոյն Պետրոսի տարեալ Յարակիա կղզին ի Յարիոց⁷ քաղաք. զոր սուրբն Բագրատ զարձոյց և զԺն կուռն խորաակեաց և կայ անգ. Դ զինուորի գեղարդն որ զկողոյ փրկական աղբեր արեանն Էհեղ զոր առեալ Ղուենկիանոսի որ կոչր էր ի Ճնէ. հարեալ ի կողմն փրկական առժամայն լուսաւորեցաւ կայ ի Գեղարդ:

Աստուծոյ արեամբ ներկեալ սուրբ գեղարդն

2. Բ. Միաթաց: 3. Գ. ի Ասպակի եւ ասպա բերին Վէնէտիկ: 4. Գ. Ջերմափորն. Բ. զերկաքեր:

5. Գ. Յակիս: 6. Ա. Լեւեւիս: 7. Գ. ի Արիոց:

որ ի վերոյ յիշեցաք և պատկ փշոցն Յովսէփ Արեմաթացուն որ Բրիտոս ի խաչէն իջոյց սուրբ Աստուածն ասելով և պատնեաց և եզ ի նորափոր վիմին և զայն աստուածաշոշափ աջն. և սուրբ շիշ իւղոյն ազնուականին որ ի քիչ մնացեր էր և Աստուածամօր պատկերն սուրբ առաքեալն Թաթևոս տարեալ ի Հայս:

Այս է նշան սուրբ զեղարդեանն և այսու օրինակաւ ճանաչէք, զի մի խորեացին զձեզ նենգաժող տգէն Յունաց, որ թագաւոր սուրբ և աստուածասէրք բերեալ զերկնային պատկն սուրբ Հաւատացելոցն Բրիտոսի և յամենայն սուրբ յեկեղեցիս Հոշակայ պարծանք:

Եւ արդ սուրբ զեղարդն Բրիտոսի՝ յերկնային զանձն լուս կայ ի խաւարի ծածկեալ աշխարհին Հայոց և որք տեսանեն զնա մի տեսցեն զմահ յաւիտենից. և ոչ իշխեսցէ նեռն սահմանս և որ թագաւորութեան, որ կայ մտանել ի յիմացեալ և պատկեալ թագաւորութիւն այնմ աշխարհին, սակաւ նուազի ժամանակս: Եւ նմանութիւն սուրբ աստուածազիր զեղարթին այսպէս է:

Դրմբէթաց և ի վեր քարշեալ գլուխ նորա որպէս նիզակի սուր առ Հաւասար և յերկնային և հրեշտակաց ձեւեալ նման խաչի փորեալ և զփորեալ հարուածն յանդրէն Բ կողմանէ յերեսաց սուրբ խաչին բեւեալ և բեւեամամբ Դ որպէս Տէրն ի խաչին և ինծոր աթոռ խաչին աղիւսայ նման և ԲԺ-ան կողմն յօրինակ առաքելոցն. և վայր կողմն փոր նիզակին Դ մատին չափով բայց ոչ այլ ինչ քանդակեալ այլ ամենին անարատ և Հաւասար. այս է նշան զեղարդեանն:

Տիրամօր պատկերն ի Հոգոյ վանքն և ի Թողկաց գաւառին:

Եւ շիշ իւղոյն յերկիրն Տարաւնոյ ի վանքն Եղեգնի: Ի ճանաչել Արեմաթացոյն աջն ի Առբերան գաւառին՝ ի գիւղն որ առաքելոյն Թադէոսի անուամբն է. և պատկ փշոցն իւր վանքն կայ ուր նահատակեցաւ առաքեալն սուրբ ի Զարեանդ գաւառի: Եւ այսպէս աւերինակեցաւ անօրինակ սրբութիւն ի հոռմ զրէ ի

Հայ թարգմանեցաւ և բերաւ ի Հայս, յորում էր թիւս ԾՀԶ Բրիտոսի փառք յաւիտեանս:

Ձեռագրիս տարեթիւը յայտնի չէ, ինչպէս նաև գրչի անունը. ԺԵ-րդ դարը կարող է նրա գրութեան սահման ընդունուիլ: Դակ թէ յիշատակարանը ինքը երբ է ծագել և թէ արդեօք Հայերէն է եղել բուն բնագիրը, թէ օտար լեզուից է թարգմանուած, այդ մասին առայժմ կարող կլինէինք միայն ենթադրութիւններ անել:

Մեսրոպ վարդապետ.

1898 թ. 10 մարտի.

Ս Տ Ա Յ Ո Ւ Ա Ծ Գ Ր Զ Ե Ր.

Ուսուցումն քրիստոնէական կրօնի. — Դասախօսութիւն Սահակ քահանայի Սահակեանց. Տրփիս, 1898. գինը 1 ռ, 50 կ.

— Սանթօ (վէպիկ Հայ բօշաների կեանքից). — Թիֆլիս, 1898. գինը՝ 30 կ.

— Ամուրին (պատկեր). — Յարութիւն Թումանեանց. Թիֆլիս, 1898. գինը՝ 20 կ.

— Շէլլուի սպանութիւնները (Յ. Խուրլաբեանի և միւսների գործը). Զինուորական դատարանի քննութիւնը Շուշում. — «Նովոյէ Օրօդը», լրագրից թարգմ. Ս. Հ.: — Թիֆլիս, 1898.

— Վրացի Պօէտ Ակակին Հայերի մասին. — «Նովոյէ Օրօդը», լրագրից թարգմ. Ս. Հ.: — Թիֆլիս, 1898.

— ՏԱՐԵՐԲ ԲՆԱՊԱՏՄԱՌԹԵԱՆ.

ա. Նոր Կենդանաբանութիւն և Մարդաբանութիւն. — Հ. Սիմէոն Երեմեան, ի Միթարեան ուխտէն. (զարդարեալ 450 պատկերօք). Վենետիկ. — Ս. Ղաղար. 1896:

բ. Հանքաբանութիւն. — Հ. Ս. Երեմեան. — Վենետիկ. 1898:

— Նկարներ (ծաղկաքաղ իմ նամակներից). — Ն. Յարոյ. — Թիֆլիս. 1898.

ծակից և բաժանորդ. ¹ առիթ աւետեաց աւետարանեալ ² ամենաբաշխ աստուածածին. ³ աւրհնութեամբ երգով զքեզ մեծացուցանեմք:

Արդարութեան պսակ մարդկան և մեծ միջնորդ խաղաղութեան. փայլածու պայծառ, փայլակն ⁴ ի բարձանց երևեալ թեալ հոգւոյն ի թաւթափումն ամբարշտաց. աւրհնութեամբ”:

⁵ Անպակաս բարի բաժին բանականացս և լոյս աշխարհի. փառք լիբանանու, պատիւ ⁶ կարմելայ, յորդանանաւ յայտնեալ ի Սանիրայ և ⁷ յԱհմանէ. աւրհնութեամբ”:

աւ. ⁸ Որ ի խորհուրդս բարձրագոյնս ի բարձրելոյն մեծարեցար զշնոյ աշխարհի մաքուր հոգւով, ¹ ընտրեալ մարմնով. յարեալ հարեալ խորան ի քեզ փեսայացեալ բանն հայրական. ² աւրհնութեամբ երգով զքեզ մեծացուցանեմք:

Մախահրաւէր տուն իմաստից և առաքատ անձառելի ³ լեառնդ զմոսոյ, սենեակդ սիրոյ, ⁴ տեղի դարձի թագաւորին ի մանկութենէ. աւրհնութեամբ”:

Ի լերանցն իսրայէլի ելեալ ⁵ արև և լի լուսին հաճոյ աչաց, բերկրումն սրտից, ճառագայթ ճանապարհաց ուղղութեաց ծովու և ցամաքի. աւրհնութեամբ”:

աւ. ⁶ Դասապետն հրեշտակաց և սպասաւոր

1. ԺԷ—առիւթ:

2. ԺԷ—ամենաբաշխ առար աստուածածին:

3. ԽԲ, ԿԷ, ԿԹ—առիւթսոյ գեղ ի փառս քանին աստուծոյ:

4. ԺԷ, ԶԷ—ի:

5. ԽԲ—անապակաս բարի քանին քանականաց:

6. ԽԲ—կարմելոս, յորդանանու:

7. ԺԷ—յահելեմով:

գ. Գտնուում է—ԺԷ 16 ք. ԼԷ 35 ա. ԼԹ 357 ա. ԽԱ 26 ք. ԽԲ 29 ք. ԿԷ 20 ա. ԿԹ 26 ք.

1. 2ԷԷ—ընտրեալ:

2. ԼԷ, ԼԹ, ԽԱ, ԽԲ, ԿԷ, ԿԹ—միաքան երգով:

3. ԺԷ—շեառն զմոսոս. ԼԷ, ԼԹ, ԽԱ—շեառն:

4. ԺԷ—տուն եւ տեղի:

5. ԺԷ—շահ երկնային եւ զի կաւար:

դ. Գտնուում է—ԺԷ 16 ք. ԼԷ 35 ք. ԼԹ 357 ք. ԽԱ 26 ա. ԽԲ 30 ա. ԿԷ 20 ք. ԿԹ 26 ք. ԶԳ 21 ք. իսկ ք տունը—Է հայրական ծոցոյ իրբև

երկնից արքային առաքմամբ ¹ իջեալ ի բարձանց յերկիր ² ի յոյժոյն ուրախալից առ քեզ մարիամ. աւրհնութեամբ երգով զքեզ մեծացուցանեմք:

Արարիչն յաւիտեանց և ստեղծագործողն էական սեռից խոնարհեալ ի փրկութիւն ³ ազգի մարդկան, մարմնացաւ ի քէն կոյս անապական. աւրհնութեամբ”:

Նորոգողն բոլորից և անքննին էական ⁴ սեռից ծնանի ի քէն գերագոյն բնութեամբ և անշփոթ աստուածութեամբ. աւրհնութեամբ”:

Ի հայրական ծոցոյ լոյսն փառաց միածին որդին ծագեցաւ յորովայնի սրբուհւոյ կուսին՝ ըստ կանխասաց ձայնի մարգարէին. աւրհնութեամբ”:

⁵ Ինն էից անպարագիրն յաւիտենից սահմանեալ բովանդակի յարգանդի կուսին, ⁶ կենագործելով զմեզ ի նախահաւրն յանցանաց. աւրհնութեամբ”:

Լուսազարդ շուշան ծաղիկ և մորենի անկիղելի, լեառն վիմածին, երկիր բանաւոր, սափոր ոսկի կենաց հացին կոյս մարիամ. ⁷ աւրհնութեամբ”:

առանձին շարական գտնուում է—Ժ 21 ք կրճատ. ԾԱ 39 ա. ԼԷ 35 ք. ԽԲ 30 ք. ԿԷ 20 ք. ԿԹ 26 ք.

ԺԷ Շարականի մէջ՝ որն ունի միայն սկզբի երեք տները, գրուած է այս տարբերութեամբ. —Պատասպետը հրեշտակաց և սպասաւոր երկնից արքային, առաքմամբ իջեալ ի բարձանց երկնից ուրախալից ողջոյն ընդ քեզ մարիամ. զոր առ տէր ունիմք բարեխաւս վասն անձանց մերոց:

Արարիչն յաւիտենից և ստեղծիչն էական սեռից խոնարհ ի փրկութիւն վասն ազգի մարդկան. մարմին զգենու ի քէն կոյս անապական. զոր առ տէր ունի:

Նորոգողն բոլորից և անքննին էական գոյից ծնանի այսաւր մարգարայէս ի սրբոյ կուսին և յանշփոթ աստուածութենէ. զոր առ տէր ունի:

1. ԶԳ—իջեալ քանին:

2. ԶԳ—ողջոյն:

3. ԶԳ—վասն ազգի:

4. ԶԳ—գոյից:

5. ԼԷ—էն:

6. ԽԲ.—կենագործել:

7. Ժ, ԼԷ, ԽԲ, ԿԷ, ԿԹ—բարեխաւս կեցողական զանկն մեր:

ալ. **Ա**ստուածածին դուռն երկնա[յ]ին և տաճար աստուծոյ բանին. քանզի ծնար անձառապէս ի փրկութիւն տիեզերաց զորդին միածին. աւրհնութեամբ զքեզ (մեծացուցանեմք):

Բանաւոր իմանալի աշտանակ կազմեալ գտար ի հոգ[ւ]ոյն սրբոյ. և ետուր մեզ զարեգակն արդարութեան, որ լուսաւորեաց զմեզ ի խաւարէ յառաջին մեղացն. աւրհնութեամբ¹:

Գերագոյն և հրաշալի գտար քան զքերորէս. աթոռ եղեր քրովբէական՝ բառնալով ի դիրկս. հաստատեցեր զաթոռ մերո[յ] աւրինացս. աւրհնութեամբ²:

ալ. **Ք**ահաւորեալ աստուածածին անձառ լուսով քո միածնի՝ յարմատոյն դաւթի որդւոյն աստուծոյ յարուցելոյն ի մեռելոց. աւրհնութեամբ զքեզ մեծացուցանեմք:

Թաղաւորին երկնաւորի տաճար փառաց և ճեմարան. ճշմարիտ բար[ւ]ոյն բարեաց բարունակ. առաջին պաղոյն մեր ննջեցելոցն. աւրհնութեամբ³:

Քահանա[յ]ին յաւիտենից սուրբդ սրբոց և հաշտարան. մայր խաչեցելոյ զառինն աստուծոյ և բարձողին զմեզս աշխարհի. աւրհնութեամբ⁴:

ալ. **Ա**ստուածածին աստուածա[յ]ին բանին բնակարան, հայրական ճառագայթին մայր մարմնարան մարդեղութեան էին անեղին. աւրհնութեամբ զքեզ մեծացուցանեմք:

Տեսողին յառաջագոյն կանխաւ գուշակեալ¹ ամպաբարձ թեթեւութեամբ ի քեզ տարար զտէրն տերանց. աւրհնութեամբ²:

Նստելոյն ի քերորէս երկրորդ քառակառք վեհագոյն կոյս. ոսկեղէն և ² գերամբարձ բազմոց³ անստ[ո]ւեր լուսոյն, լուսակալ և ճրագ ճշմարիտ. աւրհնութեամբ⁴:

և. Այս և սրան յաջորդող ալ. բկ. գձ. դձ. դկ. մեծացուցէքը գտնուում են—ԺԷ 17ա—24ա.

1. 2եռ.—անբարսոճ:

2. 2եռ. գերամբարձ բազմոց:

ալ. **Չ**իւն լո. տժա. հրով. վառե. սբ ածա. բուրվա. ոսկեղէ. հրո. հգո. իջմա. և տախա. ածաղի. զրո. կենդանո. օհ:

Ամպ թեթ. բձղ. ցօղո. կինա. ածած. որ յանէ. հրեղ. ծովէ. լցե. վարը. մանրանձրեւ. իմանլի գե. հոգեո. օհ:

Ուրախ լ. լեառն ածաբնա. անկ. մորե. տապա. կը. կի. և սափո. ոսկի. երկ. մանան. տեղ. իջմա. սբ. ածածին. ահուբ:

բկ. **Ա**նեղանելոյն եղանոյ սրբո[ւ]հի և կրկին պատճառ մակրստեղծ. որ զմիշտեղեան միեղէն զեռանձնականն յերրորդէն ունակութեամբ տեղագրել ի քում յերկրի սրբութեանդ:

Մատիր մատո զբերեալ գանձս արեւելից միւս մոգուցս. ոսկի կնդրուկ և զմուռ քում տաճարիդ ընծա[յ]եմք բեթղահէմի խորանաջրդ. որ շինեցաւ սուրբ անուամբդ՝ աստուածածին կոչեցաւ. զքեզ մայր մեծի միածնիդ յիշեա և մեզ ողորմեա:

Ասա խաւսեա վասն մեր, զքոյսն ուսուցես որ յոյս և ¹ լոյս է կենաց բարտեմիեանց տիմէեանց մեզ նստելոցս ի յանցանս և յանցարանս մեղաց. զքեզ մայր մեծի²:

Փութա փութով առ փրկիչն. զի փրկեսցէ յարենէ ի մեղաց և կեցուցէ ի նեղաց. ապրեցուցէ յառնէ և յանիրաւէ:

բկ. **Մ**եծապայծառ վայելչութեամբ փառաւքն հաւր հարսնազարդեալ. երկինք երկնից, տաճար փառաց և առագաստ անեղ լուսոյն. յառաքելոցն ահիւ պատուեալ և քարոզեալ³ աստուածածին. աւրհնեմք զքեզ կոյս, բարեխաւսեա վասն մեր անարատ միշտ ուրախ:

Իմանալի արեգականն արդարութեան եղեր արեւելք. միայն ծնող և անուցանող և սպասաւոր հաւր համագո[ւ]ին. զոր մարգարէքն իսրայէլի յառաջագոյն զքեզ գուշակեցին. զովմք զքեզ կոյս, բարեխաւսեա վասն մեր սրբութեան առիթ:

գ. Գտնուում է—ԿԹ 27ա կրճատ:

1. 2եռ.—լուս:

Արփիահրաշ զաւրութեամբ հոգ[ւ]ոյն սրբո[յ] հովանաւորեալ. յամենայն ազգաց և ազանց երկրպագե[ա]լ փառաւորեալ և երանեալ. զքեզ հայրապետքն ներբողեալ և վարդապետքն աստուածաբանեալ. բարեբանեմք զքեզ սուրբ, բարեխաւսեա անդադար:

Դ՛. Արփիափայլ լուսածագ արեգ իշխան էին սուրբ տըւընջեանն մայր անաղաւտ. մշտապայծառ և սուրբեք երկնա[յ]ին:

Մայր միայն մնալով անարատ. ոչ թաթաւե[ա]լ այրագիտութեամբ. ի վեր քան զաւրէնսն ծնար մեզ փրկիչ:

Ամպ ամբիծ ծովու անշաղխ. գանհանդուրժելին էից ի զիրկս քո բարձեր. բարեխաւսեա նմա վասն անձանց մերոց:

Կուսական երկամբք ծնար զորդի անձառ էին. անփորձ տախտակ ի քեզ կառուցեալ. ողջունիւ բերկրեա աւրհնեալք ի կանայս:

Դ՛. Աստուածածին տաճար փառաց. տապանակ լուսոյ. մաքրափայլ խորան և սուրբ առաքաստ. բարեխաւսեա անդադար վասն անձանց մերոց փրկել զմեզ ի փորձութենէ:

Մայր աստուծոյ և բնակարան բանին բարձրելոյ անեղ լուսոյն եղեր տաղաւար, կոյս անարատ և յոյս աշխարհի. բարեխաւսեա՝:

Արեգական արգարութեան եղեր արեւելք անմահութեան դրախտին գտար վերադոյն, յիմանալի խորանսն վերհամբարձեալ. բարեխաւսեա՝:

(Տեղեկութիւնք). *

ԸՍՏ ՍԱՐԳԻՍ ԵՐԷՅԻ ՄԵԾՆ ՎԱՐԳԱՆԻ
ՅՕՐԻՆԱԾ

«Գրաւագրող ծաղիկ մեծացուցէն»։ Այս շարականը գտնուում է միայն Սարգիս երէցի Շարակնոցում, և դրուած է Ծննդեան Ե աւուր կանոնի տակ. ինքն Սարգիս թէև շարականս մեծացուցի է կոչում, բայց

* Տեւ. սկիզբը «Խրատ» փետրուար 1898. եր. 93—95:

սա իւր կազմութեամբ, վերջաւորութեամբ և մանաւանդ տներ շատութեամբ աւելի նման է օրհնութեան, քան մեծացուցէի։ Տները, որոնց գլխագրերը կապում են Հնրում Տիրացոյ, բաժանուած են չորս շարականների՝ այսպէս, Հեթ, Ում, Տիր, Ացո:

Իսկ ո՞վ է այս տիրացու Հեթումը. — թերևս Կոստանդին իշխանի որդի Հեթում Ա., որն իւր թագաւորութեան վերջին օրերում հրաժարուելով «յամենայն զրազանաց աշխարհիս», եղաւ կրօնաւոր և կոչուեց Մակար. և նրա այս խստմբեր ճգնութիւնը տեսաւ իւր աչքով շարականիս հեղինակ «արգիւնական վարդապետն Վարդան» (Կիրակոս պատմ.):

«Գլխական քարեաց քաշխմանն գործ[ակից]», որին կից է «Որ ի խորհուրդս բարձրագոյնս» մեծացուցէն, և երկուսն ևս գտնուում են Ծննդեան Ե աւուր կանոնի տակ, Սարգսի և այլ Շարականների մէջ, իսկ մի քանի Շարականներում՝ Յարութեան կարգում:

Ի լրումն Ծննդեան մեծացուցէների դնում ենք այստեղ «Դասապետն հրեշտակաց», որ գրել է «Դանիէլ ոմն երաժիշտ. որոյ տնագլուխք Դանիէլ կապեն» (Ներսէս Հնորճալի և Պարագայ իւր. 90), և

«Աստուածածին դուռն երկնային».

«Ջահաւորեալ աստուածածին».

«Աստուածածին աստուածային».

«Անեղանելոյն եղանոզ սրբուհի».

«Մեծապայծառ վայելչութեամբ».

«Արփիափայլ լուսածագ արեգ».

«Աստուածածին տաճար փառաց».

«Սիւն. լս. ածա. հրով. (կրճատ)».

որոց հեղինակները ինձ յայտնի չեն:

(Շ ա Ր Ն Ե Ս Կ Ե Լ Ի)

Սահակ Վ. Ամատունի.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆԷ.

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

(մ'ա ր տ եւ ա պ ր ի լ ա մ'ի ս ն ե ր)

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆՔ.

Անհարկ մը հայ հնագրութեան վրայ. 65 և 106 (պատկերազարդ). Եղիսարեթուպոլսոյ Հայոց այլեայլ քաղաքային օրէնքներն ու կարգադրութիւնները. 70. Բժիշկ Տղբթ. Յակոբ Տափուտեան (պատկերազարդ). 74. Արգի լեզուագիտութիւնը. 78. «Մասիս»-ի մեծ օրաթերթի վերածուելուն առթիւ. 81. Բաֆֆի—Սամուէլ (պատկերազարդ). 84.

Եւդոկիոյ Հայոց գաւառաբարբառը. 97.—Հաւաքածոյ Թրանսիլուանիոյ Հայոց գաւառական բառերուն. 105.—Եղնկայ «Եղծ կամ ընդդէմ աղանդոց» գործոյն յօրինման ժամանակն ու վաւերականութիւնը. 110.—«Եղբայրական օգնութիւն». 114.—«Նկարագրութիւն հոգեւորական վարուց Յովսափու որդւոյ Թագաւորին Հնդկաց. գրեալ Յոհաննու կրանաւորի». 115.

ԱՅԼԵԻԱՅԼԷ.

1. Դեղերու արարական անունները.—2. Հայերէն տառադարձութիւնը.—3. Հունգարացւոց նախնական անունն հայերէն է.—4. Յակովբայ Տեառնեղբոր «Աւետարան Մանկութեան Յիսուսի».—5. Հայոց պատարագը.—6. «Արարատ» ամսագրի մասին.—7. Վասիա յոյն միանձնուհւոյն Հայերու մասին գրածը.—8. Բառամշարտէրի «Հայ մատենագրութիւնը». 87.

Նոր հրատարակութիւնք. 89.—1. Գաւառական բառեր.—2. Հայոց հին ամիսները.—3. «Արաքս» կը հրատարակուի.—4. «Մշակ» ամենօրեայ.—5. «Արձագանգ» 8 ամիս դադրած.—6. Նոր լրագիր մը.—7. Հայկական բնախօսութիւն.—8. Հայ աւուեստաւոր մը ի Պարսիս.—9. Եգիպտոսի երրորդ կտակը.—10. «Բիւզանդիոնի» ազդարարութիւն մը.—11. Հայերէն դասախօսութիւն ի Պարսիս. 92.

Նոր հրատարակութիւնք. 118.—1. Հատուկ Պր. Ա. Ծերեթեւի.—2. Յ տառին արտասանութիւնը.—3. Բարեկամի մը ցաւը.—4. Ուսանողաց օգնութիւն.—5. Պր. Մ. Յ. Սեթեան՝ Անգամ Բենգալի ասիական ընկերութեան.—6. Հայ գիտնական մը և ուսանողներ ի Պարսիս.—7. Երկու մրցանակ.—8. † Տիգրան Էֆ. Չուհաճեան.—Օգտակար գիտելիքներ. 124.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՔ 95—127.

ԲԱԶՄԱՎԷՊ.

(մ'ա ր տ).

Գրագատական.—Հ. Հիւրշման.—Armenische Grammatik. 117. Կենդնէն. Արհմ. քհնյ. Կ. Պոլսեցի. 120. Վանայ ծովակի կղզիները.—Աղթամար. 128. Մարաբա Մծուրնացի կամ Կեղծ—Ագաթանգեղոս. 136. Երեկոյթ մը ի Ռեքանագի. 140. Գեղեցկագիտութիւն.—(Հար.) 1897.—Գլուխ Դ. Գեղեցկին բաղկացուցիչ տարրերը. 142. Եղնկայ «Եղծ աղանդոց» դրբին գրութեան ժամանակն և վաւերականութիւնը. 147. Մի ձայն Կովկասից Հայոց գրագարանների մասին. 151.

ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ ԲԱԶՄԱՎԷՊԻ.

1. Հայ գաղթականութիւն յայլեայլ աշխարհըս. 152. Գիտնական.—Նորագիւտ անթիւ Հեռագիր. 153.—Բաղախական աղիւս.—ի 25 յունուարի ց25 փետրուար. 156.—Նուէր մանկանց.—Մուրացիկ աղջիկը. 162. 2 մեռ. 162. Մայրիկին երգը. 163. Պարունակութիւն աղգային պարբերական թերթից. 163.

Մ Ո Ւ Ր Ճ

(փ ե տ ր ու ա ր—մ'ա ր տ).

1 Մանուէլեան Լեւոն. 201. Խորտակւած կեանք. 2. Հայնէից՝ Ատոմ Հահէն. 222. Բանաստեղծութիւններ (Հար.). 3. Բարանցեպիչ. Կ. Ս. 241. Երկու ոգի (նորավէպ). 4. Դեմիրճեան Դերենիկ. 251. Փոթորիկ (բանաստեղծութիւն). 254. 5. Փոթորիկ ժամին (բանաստեղծութիւն). 6. Խոջա—Էյնթեանց Յովհան. 255. Գիւղական ցաւեր (վերջ). 7. Աթայեան Արշակ. 263. Նւէր ընկերիս (բանաստ.). 8. Յովհաննիսեան Միքայէլ. 266. Էւոլիւցիայի գաղափարը (շարուն.). 9. Փըրուզ—ից.—Յ. Յակոբեան. 272. Տիրոջ սկիհը (լեզենդա). 10. Փիլիպպոսից Գ. Սարգսեան. 274. Օգտակար և վնասակար միկրոններ. 11. Վարդանեանց Վասիլ. 290. Տրամադրութեան ստորուկ (վերջ). 12. Աղբալեան. Ն. 303. Սէֆտի Գուլիվէրի ճանապարհորդութիւնը. 13. Արասխանեանց Ա. 310. Ժամանակակ. Տեսութիւն.—Ջոլայի դատի առիթով II. 14. Ա. . . 326. Ջոլայի գործը երգեւալների դատ. (Մանրամասն արձանագ.). 15. Մար. Յար. 362. Երեանի քաղաքային ընտրութիւնների առթիւ. 16. Սեւեան Հ. 366. Թատրոնի շուրջը. XVII: 17. Վանցեան Գր. 369. Նամակ խմբագրին. 18. Խմբ. 372. Զանազան լուրեր. Յայտարարութիւններ.

18
ԱՐԱ

98
ՐԱՏ

Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ
ԱԹՈՌԻ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

Ի տ ժ ա ն ո ղ յ ա գ ի ն ն է { Թողաստանում 4 ռ.
Արտասահմանում 5 ռ.

Հասցեն ՏՎ. Եժմիադինը. Типографическому Комитету, по части журнала „Арагатъ“. Արտասահմանի համար. Rédaction du Journal „Ararat“. Etchmiadzine (Caucase)

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ե Ի ԺԱՌԱՆԳԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ Մ. ԳԻԻՅԵՕ-Ի (M. GUYAU) ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ՌՈՒՍԵՐԷՆԻՅ Ս. Ս. ԷՂ ԺԶ+388. 80. Գինն է 60 կոպ.	ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՀՈԳԵՒՈՐԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅ ՅՈՎԱՍՏՈՒ ՈՐԴԻՈՅ ԹԱԳԱՌԻՆ ՀՆԴԱՆՑ: ԳՐԵԱԼ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԿՐԱՆԱԻՈՐԻ ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՅ ՄԵՍՐՈՊ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԷՐ—ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆ Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ. ԷՂ ՀԹ+176. 80. Գինն է 70 կոպ.
---	---

Հասցեն ՏՎ. Եժմիադինը. Типографическому Комитету.